

T.C.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**SEMBOL-NESNE İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA YAHUDİLİK VE
HRİSTİYANLIKTAKİ KUTSAL NESNELER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Furkan KAÇAR

1930206063

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi Halit Ahmet ÇİFTÇİ

ISPARTA-2022

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Sembol-Nesne İlişkisi Bağlamında Yahudilik ve Hristiyanlıktaki Kutsal Nesneler” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Furkan KAÇAR
27/12/2022

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-SOYADI	Furkan KAÇAR
Öğrenci Numarası	1930206063
Enstitü Ana Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri
Programı	Dinler Tarihi
Programın Türü	(x) Tezli Yüksek Lisans () Doktora
Danışmanın Unvanı, Adı-SOYADI	Dr. Öğr. Üyesi Halit Ahmet ÇİFTÇİ
Tez Başlığı	Sembol-Nesne İlişkisi Bağlamında Yahudilik ve Hristiyanlıktaki Kutsal Nesneler
Turnitin Ödev Numarası	1986187759

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 124 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 27/12/2022 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Üniversitemiz Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönergesinin 14 üncü maddesinde yer alan filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

Kaynakçalar hariç, alıntılar dahil, 10 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç;

% 15'tir.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(x) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımcı yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

27/12/2022

(İmza)

Dr. Öğr. Üyesi Halit Ahmet ÇİFTÇİ

ÖZET

Sembol, idrak edilmesi zor olan ve içerisinde müphemlik barındıran bazı duyguların, düşüncelerin ya da olguların somut unsurlarla açığa çıkarılarak ifade edilmesi olarak tanımlanabilir. İnsan sahip olduğu zihni melekeleri itibarıyla bazı soyut unsurları idrak etmekte ve bu unsurları ifade etmekte zorlanan bir varlıktır. Bu zorlukların üstesinden gelebilmek için ise sembollere başvurmaktadır. Bu anlamda semboller insanların, müphem olanı anlayıp kavramasına, birbiriyle iletişime geçmesine, aynı duygu ve düşünceleri paylaşmasına, kendilerini diğer insanlardan ayırarak bir hakikat veya ilke altında birleştirmesine olanak tanıyan araçlardır. Bu sebeple insanoğlu asırlardır idraki güç olan bazı duyguları, düşünceleri veya olguları maddi âlemde gördüğü birtakım nesnelerle birleştirerek onları gözle görülebilir hale getirmektedir.

Dinlerde ve dinsel geleneklerde insanoğlunun zihni kapasitesini aşan metafizik olgular mevcuttur. Bu bağlamda semboller, insan zihninin sınırlı kapasitesi ile sonsuz metafizik olgular arasında köprü işlevi görerek dinlerin ve dinsel geleneklerin daha kolay anlaşılıp kavranmasına olanak tanımaktadır. Dinlerin özünde yer alan tanrı tasavvurları, meleklerin mahiyeti, ölüm, yeniden dirilme, cennet ve cehennem gibi inanç unsurları ile dinlerin ameli boyutuna karşılık gelen ibadet gibi meseleler semboller yardımıyla ifşa edilir.

İslam ile birlikte üç ilahi dinden ikisi olan Yahudilik ve Hristiyanlık, dini semboller açısından oldukça zengin iki dindir. Söz konusu iki din içinde pek çok itikadi, ameli, sosyal ve kültürel sembol mevcuttur. Tarihsel süreç içerisinde çeşitli anlamlar yüklenerek günümüze kadar ulaşan bu semboller, bazı kutsal nesnelerle birleşerek müntesiplerine özgün bir kimlik kazandıran ve geçmişle bağlarını güçlendiren temel unsurlardan biri olmaktadır. Hem Yahudilik hem de Hristiyanlık içerisinde kutsal anlamlara sahip olan bu sembolik nesneler çalışmamızın temel konusunu oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yahudilik, Hristiyanlık, Sembol, Nesne, Kutsal.

ABSTRACT

Symbol can be defined as the expression of some emotions, thoughts or phenomena that are difficult to comprehend and contain ambiguity, by revealing them with concrete elements. Man is a being who has difficulty in comprehending some abstract elements and expressing these elements in terms of his mental faculties. In order to overcome these difficulties, he resorts to symbols. In this sense, symbols are intermediaries that allow people to understand and comprehend the ambiguous, communicate with each other, share the same feelings and thoughts, and unite themselves under a truth or principle by separating themselves from other people. For this reason, human beings have been combining some emotions, thoughts or phenomena, which have been difficult to comprehend for centuries, with some objects they see in the material world, making them visible to the eye.

There are metaphysical phenomena in religions and religious traditions that exceed the mental capacity of human beings. In this context, symbols act as a bridge between the limited capacity of the human mind and endless metaphysical phenomena, allowing religions and religious traditions to be understood and comprehended more easily. Concepts of god in the essence of religions, the nature of angels, belief elements such as death, resurrection, heaven and hell, and matters such as worship corresponding to the practical dimension of religions are revealed with the help of symbols.

Judaism and Christianity, which are two of the three monotheistic religions along with Islam, are two religions very rich in religious symbols. There are many creeds, practices, social and cultural symbols in these two religions. These symbols, which have reached the present day with various meanings in the historical process, become one of the basic elements that combine with some sacred objects, giving their followers a unique identity and strengthening their ties with the past. These symbolic objects, which have sacred meanings in both Judaism and Christianity, constitute the main subject of our study.

Keywords: Judaism, Christianity, Symbol, Object, Sacred.

ÖNSÖZ

Düşünen ve akıl yürüten bir varlık olarak insan, etrafında olup bitenleri anlamaya ve anlatmaya meyilli bir varlıktır. Semboller de insanın anlamlandırmakta ve anlatmakta zorlandığı hususları somut gerçeklikler vasıtası ile daha anlaşılır kılmasına olanak tanıyan bir tür yardımcıdır. Bu yardımcıları, ilk bakışta insana kapalı gibi görünen bazı olguların ifşa edilmesini sağlayarak zihninin çeperlerini kırmakta ve arzu edilenin daha kısa ve açık bir biçimde kavranmasını mümkün kılmaktadır. Sembolün bahsi geçen yapısı ve işlevi, en çokta dinlerde ve dinsel geleneklerde karşılığını bulmaktadır. Bu bağlamda sembol, kutsalın ifade edilmesini, dini duygu ve düşüncelerin yansıtılmasını, dinin müstakil bir hüviyet kazanıp diğer inanç sistemlerinden ayrılmasını sağlayarak dinlerin özünde yer alan tinsel boyutun keşfedilmesini mümkün kılar.

Yahudilik ve Hristiyanlık dini anlamda sembollerle doludur. Çünkü her iki dinde, zengin bir dini muhtevaya ve uzun bir tarihsel geçmişe sahiptir. Bu muhteva ve geçmişin yansıtılmasında semboller, birer anahtar görevi görmekte ve dini unsurların yerleşip yaygınlaşmasında kıymetli bir misyon yüklenmektedir.

Biz de çalışmamızda Yahudilik ve Hristiyanlıktaki kutsal değere sahip sembolik nesneleri, dini, tarihi, siyasi, sosyal ve kültürel açıdan ele alıp inceledik. Söz konusu inceleme esnasında, çalışmanın amacı ve kapsamına da uygun olacak şekilde semboller, maddi anlamda mevcut, gözle görülüp elle tutulabilen nesnelerle sınırlı tutarak daha spesifik bir çalışma olmasına özen gösterdik. Bu anlamda Yahudilik ve Hristiyanlık tarihi boyunca var olmuş ve var olmaya devam eden ve kendisine kutsallık atfedilerek sembolik anlamlarla donatılmış nesneler çalışmamızın ana temasını oluşturmaktadır.

Tezin her aşamasında sağladığı yol göstericiliğinden ve desteklerinden ötürü danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Halit Ahmet Çiftçi 'ye ve tezin ortaya çıkmasında sağladıkları bilgi birikimlerinden ve kaynaklarından ötürü çok değerli hocalarım Prof. Dr. Nasuh Günay ve Doç. Dr. Azize Uygun'a teşekkürlerimi bir borç bilirim. Ayrıca tüm çalışma boyunca maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen değerli eşime ve aileme de şükranlarımı sunarım.

Furkan KAÇAR

ISPARTA-2022

İÇİNDEKİLER

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI	i
YEMİN METNİ	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR DİZİNİ	ix
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM SEMBOL VE DİNİ SEMBOLİZM

1. SEMBOLÜN TANIMI VE ÖZELLİKLERİ.....	4
1.1. Sembolün Tanımı	4
1.2. Sembolün Özellikleri	9
1.2.1. Sahip Olduğu Anlamın Ötesine Geçerek Yeni Bir Anlam Kazanması ..	9
1.2.2. Hakikatten Pay Alması	9
1.2.3. Metafizik Olguları İfşa Etmesi	10
1.2.4. Çok Anlamlı Olması	11
1.2.5. Doğal Olarak Ortaya Çıkması.....	12
1.2.6. Tekrar Ederek Kalıcı Olması	13
2. SEMBOL VE İŞARET	13
3. DİNİ SEMBOL.....	15
3.1. Dini Sembol Özelinde Sembol Çeşitleri.....	16
3.1.1. Lisan Sembolleri	16
3.1.2. Faaliyet veya Merasim Sembolleri	18
3.1.3. Tabiat Sembolleri.....	19
3.1.4. Sanat Sembolleri	24

2. BÖLÜM YAHUDİLİK

1. SEMBOLİK MEKÂNLAR	25
1.1. Toplanma Çadırı	27
1.2. Süleyman Mabedi	28
1.3. Ağlama Duvarı	32
1.4. Sinagog	35
2. SİNAGOĞDAKİ SEMBOLİK NESNELER	40
2.1. Aron ha-Berit (Ahit Sandığı) ve Aron ha-Kodeş (Kutsal Dolap).....	40

2.2. Sefer Tora	43
2.3. Ner ha-Tamid.....	45
2.4. Bima/Teva	46
2.5. Menora.....	47
2.6. Hanukiya.....	49
2.7. Mikve.....	50
2.8. Şofar	51
3. İBADET ESNASINDA KULLANILAN SEMBOLİK NESNELER.....	53
3.1. Tefilin	53
3.2. Talit ve Tsitsit.....	55
3.3. Kipa	56
4. DİĞER SEMBOLİK NESNELER	57
4.1. Mezuza.....	57
4.2. Ketuba.....	58
4.3. Hupa, Yüzük ve Bardak.....	59
4.4. Şabat Mumu, Şabat Örtüsü ve Şabat ekmeği	61

3. BÖLÜM HİRİSTİYANLIK

1. SEMBOLİK MEKÂNLAR	63
1.1. Kilise.....	64
2. KİLİSEDEKİ SEMBOLİK NESNELER.....	71
2.1. Haç.....	71
2.2. İkona	75
2.3. Çan.....	78
2.4. Altar	80
2.5. Antependium	81
2.6. Kürsü	82
2.7. Kutsal Kapı.....	83
2.8. Işık ve Vitray	84
3. İBADET ESNASINDA KULLANILAN SEMBOLİK NESNELER.....	85
3.1. Buhurdan ve Tütsü	85
3.2. Komünyon'da Kullanılan Ekmek ve Şarap	86
3.3. Olea Sacre (yağ)	89
4. DİĞER SEMBOLİK NESNELER	90
4.1. Tesbih	90
4.2. Paskalya Yumurtası	91
4.3. Noel Ağacı ve Advent Çelengi.....	92
4.4. Mum ve Şamdan.....	95

SONUÇ.....	97
KAYNAKÇA	105
ÖZGEÇMİŞ.....	114

KISALTMALAR DİZİNİ

bkz.	: bakınız.
C.	: Cilt.
çev.	: çeviren.
ed.	: editör.
Hız.	: Hazreti
İSAM.	: İslam Araştırmaları Merkezi.
M.Ö.	: Milattan Önce.
M.S.	: Milattan Sonra.
S.	: Sayı.
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	: ve benzeri.
vd.	: ve diğerleri.
vs.	: vesaire.
y.y.	: yüzyıl.

GİRİŞ

1. TEZİN KONUSU VE AMACI

Bu tezin ana konusu Yahudilik ve Hristiyanlıktaki kutsal nesneler, amacı ise söz konusu nesnelerin Yahudilik ve Hristiyanlıktaki sembolik anlamlarını ortaya koymaktır. Bu doğrultuda tezin ilk kısmında sembolün tanımına ayrıntılı bir şekilde yer verilecektir. Bu tanımlamayla sembolün sadece dini sembol özelindeki anlamları değil genel anlamları da irdelenecek ve sembol hakkında genel bir bakış açısı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Tanımlamadan sonra sembolün özellikleri yine sembol tanımına uygun şekilde tasnif edilecek ve genel özellikleri belirli başlıklar altında sunulacaktır. Sembolün özellikleri sınıflandırıldıktan sonra konunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından sembol ile işaretin farklılıkları ortaya konulacaktır.

Sembol üzerine genel bir bakış açısı oluşturduktan sonra ise tezin asıl konusuna zemin hazırlayan dini sembol konusu ele alınacaktır. Burada da dini sembolün ne olduğunu daha iyi kavramak açısından dini sembol özelinde sembol çeşitleri sınıflandırılacak ve tezin sonraki aşamaları için bir altyapı oluşturulmaya çalışılacaktır.

Tezin ikinci ve üçüncü bölümünde ise sırasıyla Yahudilik ve Hristiyanlık içerisindeki kutsal nesneler taşıdıkları sembolik anlamlar açısından değerlendirilmeye tabii tutulacaktır. Söz konusu değerlendirmede nesnenin kökeni, tarihsel süreçteki değişimi, bugünkü durumu, sahip olduğu dini, tarihi, siyasi sosyal ve kültürel anlamları irdelenerek tahlil edilecektir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere tezin genel amacı Yahudilik ve Hristiyanlıktaki nesnelerin sahip olduğu sembolik anlamları dinler tarihi perspektifinde ele almak, bazı benzer özellikleri ile tasnif etmek ve açıklamaktır. Tezin amacı da göz önüne alındığında Yahudilik ve Hristiyanlıktaki sembolik nesnelerin ne zaman ortaya çıktığı, ortaya çıkmasında dini veya dünyevi hangi olay ya da olguların etkili olduğu, başlangıçta ve sonraki dönemde hangi sembolik anlamlar yüklendiği, kutsalla olan ilişkisi, müntesiplerince nasıl algılandığı gibi sorular araştırmanın temel soruları olarak görmek mümkündür.

2. TEZİN KAPSAMI VE SINIRLARI

Yahudilik ve Hristiyanlık oldukça eski bir tarihsel geçmişe ve zengin bir geleneğe sahiptir. Bu sebeple tarihi süreç içerisinde her iki din içerisinde pek çok sembolik öge öne çıkmış ve günümüze dek varlığını sürdürmüştür. Bu çeşitlilik içerisinde kaybolmamak ve özgün bir çalışma ortaya koymak adına biz de araştırmanın kapsamını sembolik anlamlara sahip nesnelerle sınırlandırmaya çalışacağız. Burada nesneden kastettiğimiz şey, belli bir rengi, ağırlığı ve hacmi olan her türlü cansız varlıktır. Bu anlamda Yahudilik ve Hristiyanlıkta kendisine kutsallık atfedilmiş ve birtakım sembolik anlamlar barındıran somut objeler çalışmanın kapsamı içerisinde değerlendirilecektir.

“Kendisinde özel güçler bulunduğu inanılan, hayranlık ve korku uyandıran, niteliği tam olarak anlaşılmayan, kendini bazı nesnelerde, ayinlerde, ritüellerde gösteren güç” olarak tanımlanan kutsal kavramı, dinlerin özünü oluşturmaktadır. Dini sistemlerin her zerresine nüfuz eden bu kutsallık tanımında da belirtildiği gibi nesnelerde tecelli edebilir. Bu tecelli ile birlikte nesnenin formunda herhangi bir değişiklik meydana gelmez. Ancak tecelli ile birlikte nesne, artık doğaüstü bir gerçekliği yansıtan ve bu gerçekliğin sahip olduğu anlamları kendisinde barındıran bir varlığa dönüşmüş olur.¹ Bu çalışmada kutsalın tecelli ettiği nesneler Yahudilik ve Hristiyanlık özelinde değerlendirilecektir.

Araştırmada Yahudilik ve Hristiyanlıktaki sembolik nesneler ele alınırken daha çok söz konusu dinlerin büyük çoğunluğu tarafından kabul görmüş nesneler ele alınacaktır. Zira hem Yahudilik hem de Hristiyanlık içerisinde farklı dini ve dünyevi görüşe sahip mezhepler ya da akımlar mevcuttur. Çalışmada bu farklı grupların her birinin simgesel nesnelere ait görüşlerini ifade etmek araştırmanın konusu ve amacı dışına çıkmak anlamına gelmektedir. Bu yüzden bahsi geçen dinlerin geneli tarafından kutsallık atfedilmiş nesneler ön plana çıkarılacaktır.

¹ Baki Adam, “Dinler Tarihi Bilimi”. *Dinler Tarihi*, ed. Baki Adam (Ankara: Grafiker Yayınları, 2022), 37-38.

3. TEZİN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Araştırmada Dinler Tarihinin ve Dinler Tarihine yardımcı bilim dallarının temel metodolojileri rehber olarak alınacaktır. Tezin ana konusunun işlendiği ikinci ve üçüncü bölümlerde Yahudilik ve Hristiyanlıktaki sembolik anlamlara sahip kutsal nesnelerin tanımlamaları yapıldıktan sonra ilk kez ortaya çıktıkları dönemden günümüze dek kullanım alanları, tarihi-karşılaştırma metodu kullanılarak tahlil edilecektir. Nesnenin geçirmiş olduğu tarihi süreçten sonra günümüzdeki kullanım alanlarına değinilecek ve en sonunda sahip olduğu sembolik anlamlar üzerinde durulacaktır.

Araştırma boyunca, kutsalın görülen tezahürleri ile ilgilenen ve onları belli standartlara göre sınıflandıran fenomenolojik yaklaşımın temel esasları takip edilecektir. Bu metoda göre, ikinci ve üçüncü bölümdeki nesneler sınıflandırılırken, bulundukları mekâna ve kullanım amaçlarına göre tasnif edilecektir. Fenomenolojik metodun yardımıyla sınıflandırılan semboller hermenötik metot yardımıyla anlamlandırılmaya ve açıklanmaya çalışılacaktır.

Yukarıda ifade edilen metotlar alanlarında uzmanlaşmış bilim insanlarının ortaya koyduğu değerlendirmelerle zenginleştirilecektir. Yeri geldiğinde bireysel değerlendirmeler de araştırmada yerini alacaktır.

Araştırmanın kaynakları arasında zikredilmesi gereken ilk kaynaklar, çalışmanın kapsamı ve amacı ile da paralel olarak, Yahudiliğin kutsal kitap literatürü Eski Ahit ile Hristiyanlığın kutsal kitap literatürü Yeni Ahit'tir. Söz konusu iki literatür dini öğretilerin yanında tarihsel ve kültürel birçok unsuru barındırması sebebiyle Dinler Tarihçileri açısından bir hayli malzeme sunmaktadır. Bu bağlamda mezkûr iki literatür de sembolik nesneler açısından oldukça zengindir. Çalışmada bu zenginlikten faydalanılarak nesnelerin sahip olduğu sembolik anlamlar, ait olduğu dinin kutsal kitapları da dikkate alınarak açıklanmaya çalışılacaktır. Bu kaynakların yanında, konuyla ilgili kaleme alınmış kitaplar, makaleler, ansiklopedi ve sözlük türünde eserler de çalışmanın her aşamasında yerini alacaktır.

1. BÖLÜM

SEMBOL VE DİNİ SEMBOLİZM

1. SEMBOLÜN TANIMI VE ÖZELLİKLERİ

1.1. Sembolün Tanımı

Uzun bir tarihsel geçmişe sahip olan sembol sözcüğünün, Yunanca sözleşme, simge, nişan ve kimlik anlamına gelen “sumbolon”dan geldiği kabul edilmektedir. Sumbolon sözcüğü, bir araya getirmek manasına gelen “sum-ballein” fiilinden türetilmiş bir isimdir. Söz konusu sözcüğün, Yunancadan Latinceye “symbolus” olarak geçtiği, Latince’den ise diğer Batı dillerine (Almanca: symbol, İngilizce: symbol, Fransızca: symbole) intikal ettiği düşünülmektedir.² Türkçede ise sembol, duyularla ifade edilemeyen bir şeyi belirten somut nesne veya işaret olarak tanımlanmakta ve simge kelimesi ile de ifade edilmektedir. Osmanlıcadaki karşılığı itibari ile de âlem, remiz, rumuz, timsal anlamlarına gelmektedir.³

Sembolün iki yarım parçanın bir araya getirilmesi/birleştirilmesi anlamına gelen “sum-ballein” fiilinden türemesini anlamlandırmak için Antik Yunan medeniyetindeki kullanımına bakmakta yarar vardır.⁴ Antik Yunan’da sembol, belirli bir amaç doğrultusunda bir araya gelmiş kapalı toplum üyelerinin birbirlerini tanımak amacıyla iki veya daha fazla parçaya bölünmüş çömlek, madeni para ya da madalyon gibi bazı nesneleri kendi aralarında paylaştıkları ve daha sonra bu nesneleri bir araya getirerek birbirlerini tanıma veya belli bir taahhüdün yerine getirme nişanesi olarak kullanıldıkları bilinmektedir. Sembol buradaki kullanımıyla bir çeşit parola işlevi görmektedir. Bu parola yoluyla bazı nesne ve şekiller söz konusu kişiler için sahip oldukları anlamdan çok daha fazlasını ifade etmekte ve

² Hayreddin Kızıllı, “Dini Sembolizm Üzerine”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018, C. 9, S. 2, s. 329.

(Ağustos 2018): 327-351.

³ <https://sozluk.gov.tr> (26.11.2021)

⁴ Aliye Çınar, *Din Dili: Dini Sembol ve Ritüel*, Kurav Yayınları, Bursa, 2004, s. 326.

aralarındaki münasebetin bir göstergesi konumundadır.⁵ Burada sembolün en temel anlamıyla kullanıldığına değinmekte yarar vardır.

İki kişi arasındaki karşılıklı ilişkinin göstergesi olarak kullanılan iki ya da daha fazla parçaya ayrılmış, nesne, resim, renk, işaret, kelime ya da jestin kendi içinde anlamlı olması, parçalar arasındaki etkileşime bağlıdır. Parçalardan biri diğer parçadan ayrı, müstakil bir nesne gibi düşünüldüğünde hiçbir anlam ifade etmemektedir. Ancak söz konusu parçalar, bir araya getirildiğinde ya da bir bütünün iki yarısı olarak düşünüldüğünde belli bir anlam kazanmakta ve karşılıklı ilişkinin sembolü konumuna gelmektedir. Bu iki parçadan birisi ulaşılabilecek bir yerde iken diğeri ondan ayrı başka bir yerdedir. Ulaşılabilecek yerde olan parça sembolün, “sembolize edici ögesi” iken uzakta olan parça ise “sembolize edilen” konumdadır. Bu anlamda sembolün ilk akla gelen işlevi onun bu iki öge vasıtası ile bir anahtar ve ilişki kurma aracı olmasıdır.⁶

Sembol, yukarıda bahsedilen temel kullanımlarının ötesinde düşünüldüğünde, üzerinde ortak bir tanım geliştirilmesi pek de mümkün olmayan bir kavramdır. Çünkü tarihi süreç içerisinde insanoğlunun kültürel ve bilimsel birikimi katlanarak artmış ve bu artış sembol kavramına yüklenen anlamları çeşitlendirmiştir. Bu anlamda sembol, günlük hayattaki basit kullanımının ötesine geçerek, başta dini araştırmalar olmak üzere felsefe, psikoloji, sosyoloji, arkeoloji ve sanat tarihi gibi sosyal bilimlerin yanında matematik, fizik ve kimya gibi birçok fen biliminin de içerisinde kendine önemli bir yer edinen karmaşık bir kavram haline gelmiştir. Bu anlamda sembol, içerisinde yar aldığı bilim dalı ve araştırma konusuna göre farklı farklı tanımlanmaktadır. Bu tanımlardan bazıları şunlardır:

“Bir benzerlik ilişkisi altında bir başka şeyi sunan işaret ya da biçim. Biçimsel yapısıyla bir şeyi ya da kendinden daha karmaşık bir şeyi düşündüren şey”.⁷

“Sembol, anlatılamaz ve görünmez bir gösterilene gönderen ve bundan dolayı da anımsayamadığı bu denkliği somut olarak tecessüm etmek zorunda olan ve bunu

⁵ İsmail Naci Zeyrek, “Yahudilikte Dini Semboller” (Megan David Örneği), *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi)*, Bursa, 2014, s. 10.

⁶ Kızıl, “Dini Sembolizm Üzerine”, s. 330.

⁷ Timuçin Afşar, *Felsefe Sözlüğü*, Bulut Yayınları, İstanbul, 2004, s. 435.

da uygunsuzluğu tükenmez bir biçimde düzelten ve tamamlayan ikonografik, ritüel, mistik yinelemeler oyunu aracılığıyla yapan işarettir.”⁸

“Sembol gerçeğin, diğer tüm bilgi araçlarına meydan okuyan bazı yanlarını açığa çıkartmaktır- en derin olanlarını”.⁹

“Sembol, belirli bir insan, nesne, grup ya da düşünceyi veya bunların birleşimini temsil eden ya da bunların yerine geçen iletişim ögesidir”.¹⁰

“Sembol, müphemiyetin içinde görülmeyen bir realiteyi yansıtan bir simge ya da maddi bir nesnedir”.¹¹

“Duyu organlarıyla idraki imkânsız herhangi bir şeyi, tabii bir münasebet yoluyla hatıra getiren veya belirten her türlü müşahhas şey yahut işaret” şeklinde tanımlamaktadır.¹²

Sembolü, gizli bir anlamı ortaya çıkaran bir tasvir ya da bir gizin tecellisi olarak nitelendiren Gilbert Durand, zihinde muğlak ve karmaşık gibi görünen bazı algıların somut tasvirlerle şekil değiştirmesiyle sembollerin ortaya çıktığını vurgulamaktadır. Söz konusu sembollerin ortaya çıkma sürecini insan zihninin gerçeği algılama biçimiyle ilişkilendiren Durand, insan zihninin hakikati kavramada iki tür zihni fonksiyona sahip olduğunu iddia etmiştir.¹³

Bunlardan biri doğrudandır ve basit duyuda olduğu gibi zihinde hali hazırda mevcuttur. Diğeri ise dolaylıdır ve eşyanın duyuya canlı bir şekilde görünmediği durumlarda söz edilebilir. Dolaylı bilinç durumlarında zihinde canlı bir gerçeklik şeklinde yer bulamayan eşya, bilince bir imge aracılığıyla yeniden takdim edilir. Bu iki zihni fonksiyon, bilimsel ve imgesel düşünme tarzı olarak tasnif edilebilir. Bilimsel düşünme tarzı doğrudan nesnel algının peşindedir ve imgesel düşünmeyi karmaşık görmektedir. İmgesel düşünme ise bilimsel düşünmenin yetersiz kaldığı, yaratıcılık ve estetiğin gerektiği alanlarda kendini gösterir. Çünkü bilimsel düşünme

⁸ Gilbert Durand, *Sembolik İmgelem*, çev. Ayşe Meral, İnsan Yayınları, İstanbul, 1998, s. 13.

⁹ Mircea Eliade, *İmgeler Simgeler*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara, 1992, s. 19.

¹⁰ Necmettin Ersoy, *Semboller ve yorumları*, Dönence Basım ve Yayın Hizmetleri, İstanbul, 2007, s. 13.

¹¹ Sadık Kılıç, *İslam'da Sembolik Dil*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2016 (İkinci Baskı), s. 55.

¹² Galip Atasağun, “İlahi Dinlerde (Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da) Dini Semboller”, *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi)*, Konya, 1996, s. 1.

¹³ Durand, *Sembolik İmgelem*, s. 10.

tarzında zihin eşyanın doğal sınırlarının ötesine geçmekte yetersiz kalır. İmgesel düşünme ise tam da bu noktada devreye girer ve eşyanın doğal sınırlarını aşar, semboller üreterek dini, sanatsal ve felsefi fikirler üretmeye olanak sağlar.¹⁴

Durand’a göre sembolün biri görünen diğeri görünmeyen iki boyutu vardır. Bu boyutlar sembolün ortaya çıkmasında, anlam kazanmasında ve çeşitlilik göstermesinde temel bir işlev görmektedir. Sembolün görünen kısmını maddi anlamda var olan nesneler, hareketler ve ikonlar oluşturmaktadır. Sembolün bu boyutunun temel işlevi sembolize edilecek olgunun somutlaştırılmasıdır. Sembolün diğeri kısmı yani görünmeyen kısım ise zihinde veya duygularda var olan olgular veya algılardır. Bu boyutun temel işlevi ise sembolize edilen maddi unsurlara zihinsel bir altyapı oluşturmaktır.¹⁵

Carl Gustav Jung, selefi Sigmund Freud’dan farklı olarak, insan bilincinin bilinçaltından ziyade bilinçdışından zuhur ettiğini savunmuştur. Jung’a göre bilinçdışı, insanlığın tarih öncesi dönemlerden bu yana tecrübe ettiği zihinsel ve deneysel ürünlerinin kolektif bir birikimidir. Bu bağlamda semboller de psikik kalıtım yoluyla nesilden nesile aktarılan bu birikimin bir ürünüdür. Yani insan zihninin olguları ve olayları algılamada kullandığı ortak bir mirastır.¹⁶

Sadık Kılıç ise sembolü, “müphemiyet içinde, görülmeyen bir realiteyi yansıtan bir simge ya da maddi bir nesne” olarak açıklamaktadır. Bu anlamda sembol, zihnin mücerret alana ulaşmasını mümkün kılan ve aşkın olan ile irtibatını sağlayan şey olarak anlamlandırılabilir. Dolayısıyla nihai hakikate ulaşmada asli bir görev üstlenen sembollerin düşüncenin hizmetinde olduğu ve aşkın olanı konumlandırmada zihne rehberlik ettiği söylenebilir.¹⁷ Semboller vasıtası ile tinsel ve soyut alana nüfuz edebildiğimizi ifade eden Kılıç, nesnelere sembollerin gözünden bakarak düşünceye başka bir kanal açıldığını savunmakta ve bu kanal yolu ile ruhi/manevi alana iştirak edebildiğimizi iddia etmektedir.

İnsanoğlu içinde bulunduğu ruhi ve fiziki dünyayı daha iyi anlamak ve anlamlandırmak için sembollere ihtiyaç duyar. Bu bağlamda Ernst Cassirer,

¹⁴ Aliye Çınar, “Paul Tillich’de Din-Sembol İlişkisi”, *Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi)*, Bursa, 2004, s. 125.

¹⁵ Durand, *Sembolik İmgelem*, s. 10.

¹⁶ Mehmet Ateş, *Mitoloji ve Semboller*, Milenyum Yayınları, İstanbul, 2002, s. 18.

¹⁷ Sadık Kılıç, “Sembolün Gücü ve İslam’da Semboller”, *Diyanet İlmi Dergi*, 2013, C. 49, S. 3, s. 9

Aristoteles'in insanoğlunu tanımlamak için kullandığı "rasyonel hayvan" ifadesi yerine "simgeleştiren hayvan" tabirinin kullanılmasının daha doğru olacağına işaret etmiştir. Cassirer'e göre Aristoteles'in tanımı, insanın kültürel zenginlik ve çeşitliliğini yansıtmada yetersiz kalır. Ona göre insan zihni, sürekli semboller üretarak dünyaya uyum sağlamaya çalışır. Bu uyum sağlama süreci de kültürel çeşitlilik ve zenginlik ortamında meydana gelebilir.¹⁸

En basit tanımıyla ele alındığında sembol, bir şeyi diğer formda tasavvur etmektir. Yani zihinde soyut bir şekilde var olan bir düşüncüyü ya da bir duyguyu görülebilen bir formda üzerinde canlandırmaktır. Bu canlandırma yoluyla zihinde atıl vaziyette bekleyen soyut düşünce ve duygular belirli nesne, işaret veya ritüeller vasıtası ile somut hale gelerek dirilir ve canlanırlar.¹⁹

Yukarıda ifade edilen tanımlardan ve açıklamalardan da yola çıkarak insanın sembollerle iç içe olduğunu ve hayatın hemen her alanında sembollerden faydalandığını söylemek zor değildir. Bu açıdan insan yaşamının merkezini oluşturan kültürel, sosyal, siyasal, sanatsal ve dinsel alanlar, sembolik formlarla çepeçevre sarılmıştır. Söz konusu semboller, içinde yer aldığı ortama bağlı olarak çeşitlilik göstererek birtakım nesneler, sayılar, figürler, jestler/mimikler, renkler ve bedensel hareketler ve benzeri şekillerde kendini göstermektedir. Bu çeşitlilik içerisinde çevremizde gördüğümüz her türlü eşya, sembol olma potansiyeline sahiptir. Öyle ki, insanlar, hayvanlar, bitkiler, günlük yaşamda kullandığımız araç-gereçler, kar, yağmur, fırtına gibi tabii olaylar, dağ, tepe, deniz, ırmak gibi tabiat unsurları, ateş ve su gibi elementler sembol olma potansiyeline sahiptir. Potansiyel olarak sayılan bu unsurlardan bazıları, tarihi süreç içerisinde zamana ve mekâna göre değişiklik göstererek sembol olmuşlardır ve gelecekte bir takım olgu ve düşünceleri sembolize etmeye devam edeceklerdir.

¹⁸ Kızıl, "Dini Sembolizm Üzerine", s. 340.

¹⁹ Kızıl, "Dini Sembolizm Üzerine", s. 330.

1.2. Sembolün Özellikleri

1.2.1. Sahip Olduğu Anlamın Ötesine Geçerek Yeni Bir Anlam Kazanması

Sembol, görünen (sembolize eden) bir suret ile görünmeyen (sembolize edilen) bir hakikat arasındaki etkileşim neticesinde ortaya çıkmasından dolayı temelde iki kısma ayrılabilir. Birtakım nesneler, sesler ve hareketler, sembolün görülen kısmını oluşturmaktadır. İnsan zihninde var olan, ancak algılanması ve ifade edilmesi için somut gerçekliklere ihtiyaç duyan mücerret ve aşkın gerçeklikler ise sembolün görünmeyen kısmını oluşturmaktadır.²⁰ Sembolü meydana getiren bu iki kısım, aslında sembolün en temel özelliğine, yani kendisi dışındaki bir gerçekliğe işaret etmesine vurgu yapmaktadır. Nihayetinde soyut hakikat ile somut varlık, sembolün içerisinde birleşmekte ve kendisinin ötesine geçerek yeni bir anlam ortaya koymaktadır. Kişinin ilk başta algılamakta yetersiz kaldığı hususlar, değişen bu aşkınlık vasıtasıyla anlamlı hale gelmekte, ruhun derinliklerine kadar nüfuz ederek kişide hayranlık uyandırmakta ve bilinçaltına yerleşmektedir.²¹

Renkleri ifade ettikleri sembolik anlamlar bağlamında düşündüğümüzde, insanlar için bazı duygu ve durumları yansıtmada kullanıldığı söylenebilir. Söz gelimi siyah renk, sahip olduğu görünümünden çok daha fazlasını ifade ederek kendisi dışındaki bir şeye atıfta bulunur ve genellikle ölümü, korkuyu ve üzüntüyü sembolize eder. Beyaz renk ise tam tersine, genellikle saflığı, sakinliği ve temizliği sembolize eder. Her iki renk de eşyaya verdiği görselliğin yanında bazı duygu ve düşünceleri yansıtmada kullanılan bir semboldür. Sahip oldukları mahiyetin ötesine geçirilerek kendileri dışındaki bir gerçekliğe atıfta bulunmaktadır.

1.2.2. Hakikatten Pay Alması

Sembolün ikinci bir özelliği onun temsil ettiği hakikatten pay almasıdır. Dini, siyasi, kültürel ya da sanatsal herhangi bir sembol, ortaya çıkmasında etkili olan fikirlere ve duygulara katılarak gerçekliğin bir parçası olur. Örneğin, geçmişte

²⁰ Annemarie Schimmel, “Dinde Sembolün Fonksiyonu Nedir”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1954, C. 3, S. 3, s. 68-70.

²¹ Hayreddin Kızıl, “Özellikleri Açısından Sembol”, *İslami İlimler Dergisi*, 2018, C.10, S.4, s. 1308.

yaptıklarıyla bir ulus için sembol haline gelmiş herhangi bir kişi, o ulusun maddi ve manevi değerlerini yansıtmakta kutsal bir değer olarak görülür. Söz konusu kişinin gösterdiği gayret, fedakârlık, sabır ve adanmışlık ulusun diğer fertleri için sembol haline gelir ve bu sembol, milli bilincin devamlılığını sağlamada etkin bir rol üstlenir. Bu kişiye yapılacak birtakım saldırılar, o ulusun milli değerlerine saldırı olarak kabul edilir. Kişiliğinin ötesine geçerek böylesine etkin olan bir şahsiyet de ulusunun milli ve manevi değerlerinden pay alarak birtakım ilkelerle bütünleşir.²²

Sembol, temsil ettiği gerçeklikten pay alır ancak onunla özdeş olarak değerlendirilemez. Çünkü o sadece, fiziki anlamda açıklanması güç realitelerin algılanmasında faydalanan bir köprü, hakikati anlamada ve açıklamada kullanılan bir yöntem ve bilinmeze açılan bir penceredir. Bu anlamda sembol ifade etmek istediği mesajın özdeşi olarak değerlendirilmeye başlandığında içi boşaltılarak işlevsiz hale getirilmiş olur.²³

1.2.3. Metafizik Olguları İfşa Etmesi

Sembollerin üçüncü özelliği, manevi boyutta anlaşılması ve izah edilmesi güç gerçeklikleri anlaşılır ve izah edilebilir hale getirmesidir.²⁴ Aslında semboller, bu özellikleriyle bir merdiven ya da bir basamak işlevi görürler. Şöyle ki, sembolün tanımını yaparken onun biri somut diğeri ise soyut olmak üzere iki boyutunun bulunduğundan bahsetmiştik. Sembolün somut kısmı maddi boyuta, soyut kısmı ise metafizik boyuta karşılık gelir. Sembol sahip olduğu bu zıt kutuplu yapısı itibari ile somut âlem ile soyut âlem arasında bir köprü vazifesi görür. Birey için oldukça kapalı ve karmaşık gerçeklikler sembolü meydana getiren bu iki unsurun birleşmesi neticesinde bir anlama kavuşmuş olur.²⁵ Bu anlamda sembolü izah edilmesi zor gerçeklikleri anlamada ve açıklamada bir anahtar olarak tanımlamak mümkündür.

²² Paul Tillich, “İmanın Sembolleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, çev. Atiye Çınar, 2000, C.9, S. 9.

* Bu makale, Ronald E. Santonin’in editörlüğünü yaptığı *Religious Language and The Problem of religious Knowledge (Din Dili ve Dini Bilgi Problemi)* adlı kitabının 136-145 sayfaları arasında yer almaktadır (1968, London). Editör ise, bu yazıyı, Paul Tillich’in *Dynamics of Faith (İmanın Dinamiği)* adlı eserinden almıştır (s. 41-54, 1957).

²³ Tahir Uluç, “İbn Arabî’de Mistik Sembolizm”, *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi)*, Konya, 2005, s. 27

²⁴ Tillich, “İmanın Sembolleri”, s.136-145.

²⁵ Çınar, “Paul Tillich’de Din Sembol İlişkisi”, s.126.

Aşkınla irtibatın yoğun olarak işlendiği dini ve sanatsal alanlar, sembolik formların yoğun olarak kullanıldığı yerlerdir. Bunun temel sebebi, bu alanların daha çok soyut olgularla çevrili olmasıdır. Semboller de söz konusu alanların daha iyi anlaşılıp idrak edilmesine, hissedilen duyguların daha net bir şekilde dışa vurulmasına olanak tanır. İnanç, sevgi, sabır, bağlılık, şükür ve pişmanlık gibi dini duygular; aşk, özlem, sadakat, keder gibi sanatsal yapıların ana temasını oluşturan duygular sembolik formlar neticesinde açığa çıkarılır. Sembol burada bir nevi merdiven işlevi görüp maddi boyuttan manevi boyuta aracılık yaparak, aşkınla irtibatın sağlanmasını mümkün kılar.

Semboller, sembolize ettikleri hakikati ifşa ederler ancak ifşa ederken de gizlerler. Onlar, ifade etmek istedikleri ana fikri bütünüyle ortaya koymaz, aksine müphemiyet içinde ana fikre ulaşılmasını sağlarlar. Bu yönüyle onlar hayal ve tasavvur gücünün birer ürünüdür. Bu sebeple malumu ilan etmek için işaretler, müphemiyetin altındaki hakikati açıklamak için ise semboller kullanılır.²⁶

1.2.4. Çok Anlamlı Olması

Semboller, yapıları gereği çok anlamlıdırlar. Tek bir anlama, tek bir açıklamaya indirgenemezler. Bu bağlamda sembol, değerlendiren kişinin bakış açısına, belli bir zümrenin müntesibi olup olmamasına, bilgi ve kültür düzeyine, zamana, mekâna ve daha birçok faktöre bağlı olarak farklı anlamlara gelebilir. Bu bağlamda Mircea Eliade, yeşim taşının ifade ettiği çeşitli sembolik karşılıklardan yola çıkarak sembollerin çok anlamlılığına işaret etmektedir. Eliade, Çin’de yeşim taşının, toplumsal düzende hâkimiyet ve gücü; tedavi açısından her derde deva olan bir ilacı; bir inanç olarak ise ruhların yiyeceğini sembolize ettiğine dikkat çekmektedir. O, burada yeşim taşının farklı alanlarda farklı anlayışlara karşılık geldiğinin altını çizerek sembollerin çok anlamlı oluşuna vurgu yapmaktadır.²⁷

Sembollerin çok anlamlılığı dini semboller için de geçerlidir. Bir dinin müntesiplerince kutsal kabul edilen herhangi bir sembolik form, o dine mensup olmayan kişiler tarafından, sadece o dine özgü bir form olarak düşünülebileceği gibi,

²⁶ Kılıç, “Sembolün Gücü ve İslam’da Semboller”, s. 12.

²⁷ Mircea Eliade, *İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi*, çev. Mustafa Ünal, Serhat Kitapevi, Konya, 2005, s. 514.

hiçbir anlam ifade etmeyen sıradan bir şey olarak da düşünülebilir. Bununla birlikte semboller aynı dine mensup kişiler tarafından da farklı anlamlara gelebilir. Her iki durum da sembollerin çeşitliliğine örnek olarak gösterilebilir.²⁸

1.2.5. Doğal Olarak Ortaya Çıkması

Paul Tillich, Carl G. Jung’a benzer biçimde sembollerin kolektif bilinçdışının bir ürünü olduğunu iddia etmiştir. Ona göre, herhangi bir formun sembol özelliği kazanabilmesi için varlığımızın bilinçdışı boyutu tarafından kabul edilmesi gerekir. Zihinsel bir fonksiyon olarak bilinçdışını, insanlığın ilk ortaya çıktığı dönemden bugüne dek edindiği akli ve tecrübi miras olarak kabul ettiğimizde, sembolü de bu mirasın bir parçası olarak kabul etmemiz gerekmektedir. Sembolü bu bağlamda ele aldığımızda onun, niyet edilerek değil belli bir zihinsel ve deneysel sürecin sonucunda doğal olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla geçmişte yaşanmış dini, siyasi, kültürel ve sanatsal alanlarda toplumu derinden etkileyen birtakım fikirler ya da olaylar, sürecin tabii bir neticesi olarak herhangi bir sembolik forma dönüşebilir.²⁹

Sembollerin niyet edilerek ortaya çıkarılamayacağı bir bakıma onların icat edilemeyeceği anlamına da gelir. Onlar tıpkı canlı varlıklar gibi belirli şartlar oluştuğunda doğarlar, içerisinde barındırdıkları mesajı belli bir süre ifade ederler ve artık ortaya çıkmasına neden olan temel olgular yok olduğunda da ölürler. Söz gelimi geçmişte dini anlamda kutsal kabul edilen ve inananlar tarafından ulûhiyet atfedilen bir obje veya bir figür zamanla sahip olduğu değeri kaybederek kaybolup gidebilir.³⁰

Yukarıdaki hususa, İslamiyet’ten önceki ve sonraki Arap toplumunun putlara karşı olan tavır değişikliği örnek olarak verilebilir. Şöyle ki, Araplar İslam’a girmeden hemen önce tanrısal varlıkları temsil ettiğine inandıkları putlara tapınmaktaydı. Bu putlar, Araplar için ulûhiyetin ve tanrısal gücün bir sembolüydü. Onlara tazimde bulunmak, kurban ve hediye sunmak önemli birer adetti. Ancak İslam’a girdikten sonra onlar dinlerinin emrettiği şekilde putlara tapınmayı bırakmışlar ve onların her türlü sembolik formunu ortadan kaldırmışlardır. Örnekte

²⁸ Kızıl, “Özellikleri Açısından Sembol”, s.1317-1318.

²⁹ Tillich, “İmanın Sembolleri”, s.136-145.

³⁰ Tillich, “İmanın Sembolleri”, s.136-145. Ayrıca bkz. Carl G. Jung, *İnsan ve Sembolleri*, çev. Ali Nihat Babaoğlu, Okuyan Us Yayınları, İstanbul, 2009, s. 55.

de görüleceği üzere sembollerin ömrü ortaya çıkmasında etkili olan zihinsel ve deneysel olguların ömrüyle doğru orantılıdır. Ortaya çıktığı ana olgulardan uzaklaştıkça önemini yitirir ve zamanla ortadan kaybolur.³¹

1.2.6. Tekrar Ederek Kalıcı Olması

Sembol, gücünü tekrardan alır. Onun bu özelliği, asırlar boyu mevcudiyetini korumasına, özümsevenek geniş kitlelere hitap etmesine, karşıtlarının karşısında daha dik durmasına, verilmek istenen mesajın daha kısa ve net bir şekilde ulaştırılmasına imkân verir. Sembolün, çağlar boyu önemini korumasında onun birçok anlam içeriyor oluşu önemli bir etmendir. İçerisinde barındırdığı anlam çeşitliliği, sembolün her defasında yeniden keşfedilmesini sağlayarak güncel kalmasına, mevcudiyetini devam ettirmesine zemin hazırlamaktadır.³²

2. SEMBOL VE İŞARET

İşaretler de tıpkı semboller gibi kendileri dışındaki bir şeye atıfta bulunurlar. Aralarındaki bu ortak özellik sebebiyle onların zaman zaman birbirlerinin yerine kullanıldıkları görülmektedir. Ancak bu, kullanımın doğru olduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü işaretler ve semboller arasında hem mahiyet hem de işlev açısından ciddi farklılıklar mevcuttur. Şöyle ki, işaretler sembollerden farklı olarak keyfidir. Onlar, gösterilen bir gerçeğe veya en azından her zaman tasvir edilebilirliğe sahip bir gerçeğe gönderen tamamen belirtici işaretlerdir. Bu tür işaretlerin temel işlevi, zihinsel aktivitelerin hafifletilmesidir.³³

Örneğin, bir haznenin üzerine çizilmiş kafatası ve kemik figürleri, o haznenin içinde bulunan maddenin ölümcül olduğunun işaretidir. Söz konusu işaret hali hazırdaki maddenin öldürücü olduğunu ifade etmekte ve uzun uzadıya bir açıklama yapma gereksinimini ortadan kaldırmaktadır. Günlük yazışmalarımızda sıklıkla kullandığımız emojiler de birer işarettir. Onlar sayesinde sevincimizi, üzüntümüzü, şaşkınlığımızı tek bir ifadeyle açıklamakta, uzun cümleler kurmadan kendimizi ifade etme imkânı bulmaktayız. Aynı şekilde matematiksel kısaltmalar, trafik işaretleri gibi

³¹ Harun Güngör, “Eski Türk Dini”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, ed. Şinasi Gündüz, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), s. 544.

³² Kızıl, “Özellikleri Açısından Sembol”, s.1320-1321. Ayrıca bkz. Durand, *Sembolik İmgelem*, s.11.

³³ Durand, *Sembolik İmgelem*, s.8

gündelik yaşamın hemen her alanında karşılaştığımız birtakım işaretler de bu kategoriye dâhil edilebilir.³⁴ Söz konusu bu işaretler, kendileri dışındaki bir gerçekliğe atıfta bulunarak algılanması istenen hususun ivedilikle algılanmasını sağlarlar ve içerisinde müphemiyet barındırmaksızın verilmek istenen mesajı doğrudan ifade ederler. Ancak işaret ettikleri gerçeğe tam anlamıyla katılmazlar. Çünkü onların temel işlevi basit ve kolay biçimde yönlendirme yapmaktır.³⁵

Semboller ise aksine sembolize ettikleri unsura katılarak anlamın derinleşmesini sağlarlar ve mevcut olanın ötesini algılamaya imkân verirler. Sembolize ettikleri unsura katılmaları aslında sembollerin, doğal bir süreç içerisinde birtakım fikri ya da tecrübi gerçeklikler neticesinde ortaya çıkmalarının bir sonucudur.³⁶

Örneğin, Türkler için bayrak, insanları bir ülkü etrafında toplayan, aidiyetlik duygusu aşılayan, millet olma bilincini güçlendiren, bağımsızlığın ve egemenliğin bir sembolüdür. Bu sebeple Türkler, tarih boyunca uluslarının bayraklarına özel bir değer atfetmişler ve bayrağın her zaman yükseklerde dalgalanmasına, düşman eline geçmemesine hassasiyet göstermişlerdir. Ona bir nesnenin ötesinde kutsiyet atfederek, uluslarının sembolü olarak görmüşlerdir.³⁷ Bayrağa böylesine bir değer atfedilmesinin sebebi onun ifade etmek istediği tarihsel sürece, milli ve manevi değerlere katılarak anlam bütünlüğü oluşturmasıdır.

İşaretler, deruni bir zihinsel altyapıya sahip olmaksızın sadece belli bir amaca hizmet etmesi sebebiyle niyet edilerek mutabakat üzerine ortaya çıkarılırlar. Bu sebeple başka bir işaretle değiştirilebilir veya ortadan kaldırılabilirler. Semboller ise karmaşık zihinsel faaliyetlerin bir ürünü olarak irade gösterilmeksizin canlı bir varlık gibi belli şartlar dâhilinde doğarlar ve ölürler. Onlar başka sembollerle değiştirilemezler, istenildiğinde ortadan kaldırılamazlar.³⁸

³⁴ Çınar, “Paul Tillich’te Din-Sembol İlişkisi”, s. 137.

³⁵ Durand, *Sembolik İmgelem*, s. 8.

³⁶ Atasâğun, “İlahi Dinlerde (Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam’da) Dini Semboller”, s. 13.

³⁷ Selçuk Kürşad Koca, “Türk Kültüründe Sembollerin Dili”, *Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi)*, Sakarya, 2012, s. 199-203.

³⁸ Çınar, “Paul Tillich’de Din- Sembol İlişkisi”, s. 138.

3. DİNİ SEMBOL

Dini sembol, “daha yüce olan metafizik hakikatin, daha düşük bir mertebede olan fiziki dünyadaki yansımasıdır.”³⁹ Başka bir tanıma göre ise, dini sembol, dini anlamda kapalı görünen birtakım gerçeklikleri, kapalılık içerisinde yansıtan simge veya nesne olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda sembol, neredeyse her dini inanışın özünü oluşturan tanrı, şeytan, melek gibi insanüstü yüce varlıklara olan inancı ve bu varlıklarla olan irtibatı, ahiret hayatı ile ilgili tasavvurları, korku, sevgi, pişmanlık, bağlılık, sabır gibi dini duyguları ya da ibadet ve ritüellerin özünü oluşturan zihinsel ve duygusal gerçeklikleri yansıtan birtakım söz, nesne ve eylemler şeklinde tanımlanabilir.⁴⁰

Dini sembol, salt sembol tanımında olduğu gibi biri görünen diğeri ise görünmeyen iki ana unsurdan oluşmaktadır. Görünen kısım, doğrudan anlaşılamayan dini bir realiteyi eşya vasıtasıyla açıklayarak duygusal anlamda görülebilir, duyulabilir ve hissedilebilir hale getiren unsurdur. Görünmeyen kısma karşılık gelen kutsallık ise sembolün ortaya çıkmasını, altının gerçek fikir ve hislerle doldurularak özümsemesini ve diğer sembollerden ayırt edilmesini sağlayan unsurdur.⁴¹ Bu anlamda dini sembolü sembol yapan yegâne şey, onun kutsalla olan ilişkisidir. Dini sembolün altında yatan düşünceler, ait olduğu dini öğretinin kutsala olan yaklaşımı ile paralellik arz ettiği sürece kutsal olarak kabul edilip dini bir sembole dönüşebilir.⁴²

Dinlerin ve dinsel geleneklerin özünü oluşturan kutsallık semboller vasıtası ile ortaya çıkar ve anlam kazanır. Kişide hayranlık ve korku uyandıran bu kutsallık soyut olabileceği gibi somut bir nesne ya da bir insan da olabilir. Dağ, taş, deniz, ağaç veya gündelik yaşamda kullanılan bir araç gereç kendisine yüklenen kutsallık sayesinde sahip olduğu sıradan anlamların ötesine geçerek kutsalı ifade etmede

³⁹ Uluç, “İbn Arabî’de Mistik Sembolizm”, s. 25.

⁴⁰ Erkan Perşembe, “Dinde Sembolün Fonksiyonu ve İslam’da Sembolik Değerlerin Bugünü”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, C. 10, S. 10, s. 91.

⁴¹ Hayrettin Kızıl, “İşlevleri Açısından Dini Sembol”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2018, S. 21, s. 32.

⁴² Kızıl, “Dini Sembolizm Üzerine”, s. 334.

kullanılır hale gelebilir. Bu kullanımla birlikte söz konusu somut unsurlar, kutsalın tecelli ettiği bir varlığa dönüşerek ilahi veya ulvi bir kimlik kazanır.⁴³

Örneğin, Mecusilikte önemli bir kült objesi olan ateşle ilgili inançlar ve ritüeller oldukça önemlidir. Söz konusu din için ateş, tanrısal saflığın, temizliğin ve iyiliğin bir sembolüdür. Mecusiler için ateşin sembol olmasının nedeni, yedinci yaratılışla özdeşleştirilmesi ve ilahi varlıklardan Aha Vahişta tarafından korunduğuna inanılmasından dolayıdır. Daha genel bir ifadeyle, ateşin Mecusiler için dini bir sembol haline gelmesinin nedeni ona atfedilen kutsallıktır. O, bu kutsallık sayesinde diğer nesnelerden ayrılarak üst bir belirlenim kazanır.⁴⁴

3.1. Dini Sembol Özelinde Sembol Çeşitleri

Etrafımızda gördüğümüz her nesne işittiğimiz her ses sembol olma potansiyeline sahiptir. Alman din bilimcisi Gustav Mensching de her şeyin sembol olabileceğini ama hiçbir şeyin kendiliğinden sembol olarak kabul edilemeyeceğini ifade etmiştir. Ona göre, her sembolün iki unsuru vardır. Bunlardan biri sembolleştiren madde, diğeri bu maddenin temsil ettiği hakikattir. Söz konusu iki unsurun birleşmesinde meydana gelen herhangi bir sembol hayatın her alanına ait olabilir. Mensching, sembolleri de bu bağlamda ele alarak onları kendi içerisinde dört ana gruba ayırmıştır. Bunlar: lisan sembolleri, faaliyet ve merasim sembolleri, tabiat sembolleri ve sanat sembolleridir.⁴⁵ Bu noktada çalışmanın amacı da göz önünde bulundurularak sembolleri kategorize ederken sembollerin görülen kısımlarına işaret edilecek ve Mensching'in tasnifini temel almakla birlikte bu tasnife bazı eklemeler yapılarak çalışma çeşitlendirilmeye çalışılacaktır.

3.1.1. Lisan Sembolleri

Bu semboller hemen hemen tüm milletlerde kendine yer edinmiş kutsal söz ve seslerdir. Söz konusu ifadeler ait olduğu dinlerin birer şiarıdır. Bu şiarlar ait oldukları dinin müntesiplerinin inançlarını ifade etmede, ortak bir prensibin etrafında toplanmada ve diğer dinlerden ayırt edilmede temel bir görev üstlenirler. Hint

⁴³ Adam, *Dinler Tarihi*, s. 37-38.

⁴⁴ Şinasi Gündüz, "Mecusilik", *Yaşayan Dünya Dinleri*, ed. Şinasi Gündüz, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 518.

⁴⁵ Schimmel, "Dinde Sembolün Fonksiyonu Nedir", s. 68.

dinlerinde kullanılan “Om”, Yahudilikte kullanılan Şema Yisrael, İslam’da kullanılan ezan veya “Hu” ifadeleri bu minvalde değerlendirilebilir.

“Om” sesi, Hinduizm’deki en önemli mantra olarak kabul edilir. AUM harflerinden oluşsa da telaffuz ederken OM şeklini alır. Bu ifade, Hinduizm teslisindeki üç büyük Tanrı olan yaratıcı Brahma, koruyucu Vişnu ve yok edici Şiva’ya karşılık gelmekte ise de aslında tek yüce gerçeklik olan Brahman’ı sembolize etmektedir. Brahman, Hindular için canlı cansız tüm varlıkların içerisinde eriyip bir olduğu, mutlak ve yegâne ruhtur. Hinduların temel amacı da Brahman’la tek vücut olmaktır. Om sesi bu bağlamda ele alındığında Hinduizm’in kurtuluş öğretisini ifade etmekte ve samsara çarkı denilen sürekli doğum ölüm girdabından çıkmayı sembolize etmektedir. Hindular da ibadet esnasında, kutsal kitap okumalarında ve günlük yaşamlarının her anında om sesini tekrar ederek dini Brahman ile özdeş olduklarını kavramaya çalışırlar.⁴⁶

Yahudilikte en önemli dua, Şema Yisrael (Dinle İsrail) duasıdır. Tanrı’nın tek olduğunu vurgulayan bu dua, Yahudilerin kelime-i tevhidi olarak da kabul edilmektedir. Bu sebeple Şema Yisrael duası, Yahudilikteki tek tanrı anlayışının bir sembolü olarak günlük yaşamda ve ibadetlerde sıklıkla kullanılmakta ve Yahudi bilincini güçlü tutmaktadır.⁴⁷

Ezan, bir İslam beldesinin en öne çıkan sembollerinden birisidir. Bu bağlamda ezan, günde beş defa Allah’ın varlığını ve birliğini açıklamakta, Hz. Muhammed’in de onun kulu ve elçisi olduğunu ifade etmektedir. Bu anlamda ezan, İslam’ın katı tevhit anlayışının bir sembolüdür. Aynı zamanda o, insanları namaza davet ederek kurtuluşun İslam’da olduğunu izah etmekte, okunduğu bölgenin büyük çoğunluğunun Müslüman olduğunu vurgulamakta ve o bölgenin bağımsız bir İslam devletinin hâkimiyeti altında olduğunu sembolize etmektedir.⁴⁸

“Hu” ifadesi ise İslam literatüründe, Allah’ın zatına işaret etmek maksadıyla kullanılmaktadır. Sûfiler ise söz konusu ifadeyi özellikle zikir esnasında kullanmakta ve ona müstakil bir değer atfetmektedirler. Şöyle ki, onlara göre zikrin en faziletlisi,

⁴⁶ Nermin Öztürk, “Hinduizm’deki Günlük İbadetlerden: Sandhyavandanam”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018, S. 46, s. 25.

⁴⁷ Baki Adam, “Yahudilik”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, ed. Şinasi Gündüz (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 238.

⁴⁸ Ömer Özpinar, *Ezanı Anlamak*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2020, s. 90-94.

Allah'tan bir şey istememe anlamı taşıyan bir ifadeyle icra edilendir. Bundan dolayı talep manası taşımayan ve yalnızca Allah'ın zatını ifade eden “Hu” ismi zikir sırasında kullanılabilecek en faziletli ifade olmaktadır. Bu ifadeyle Allah'ın bizzat zatı kastedilerek kâmil bir keşif arzulanmaktadır. “Hu” ismi şerifine bu açıdan bakıldığında, onun bir ismin ötesinde Allah'ın mutlak varlığı ile bir olmayı, maddi anlamdaki arzu ve isteklerin onun varlığını müşahede etmekle karşılaştırıldığında hiçbir değerinin olmadığı, onun emsalsiz sıfatlarının da ötesinde aşkın bir hakikate sahip olduğu sembolize edilmek istenmektedir.⁴⁹

3.1.2. Faaliyet veya Merasim Sembolleri

Hemen hemen bütün dinlerin temel yapı taşlarından birini oluşturan ibadet ve ayinler, ilahi hakikati temsil etmelerinden ötürü sembol olarak değerlendirilebilir.⁵⁰ Her dini inancın kendine has ibadet ritüelleri vardır. Bu ritüeller sayesinde tanrıya karşı hissedilen sevgi, bağlılık, şükür, pişmanlık ve acizlik gibi temel dini duygular belirli prensipler doğrultusunda belirli yer ve zamanda yerine getirilir. Aynı zamanda bu ritüeller, kendine has sembolik anlatımları da ihtiva ederler. Onların sembolik bir anlam kazanmasında, ilk ortaya çıktığı dönemden daha sonraki dönemlere kadar tecrübe ettiği dini ve dünyevi koşullar önemli bir rol oynar. Bu tarihi seyir içerisinde dini anlamdaki yerini güçlendiren ve anlam çerçevesini genişleten ritüeller sadece ibadet olmanın ötesinde bir takım dini inanç ve anlayışları temsil etmede kullanılagelmiştir. Bazı istisnaları dışında neredeyse tüm dinlerde ve dinsel geleneklerde yer alan kurban, vaftiz, hac, zekât, oruç ve dua gibi ibadetler, içerisinde yer aldıkları dini anlayış perspektifinde ayrı ayrı yorumlanarak o anlayış içerisinde özel bir sembolik değere karşılık gelirler.

İslam geleneği içerisinde çok önemli bir yere sahip olan kurban ibadeti, maddi mahiyetinin ötesinde pek çok dini ve tasavvufi anlamı içermesi bakımından sembolik anlamlar barındırmaktadır. Yüce Yaraticının rızasını elde etme uğruna sevdiklerinden vazgeçmeyi, teslimiyeti, sarsılmaz imanı, maddiyattan çok

⁴⁹ <https://islamansiklopedisi.org.tr> (16.03.2022).

⁵⁰ Schimmel, “Dinde sembolün Fonksiyonu Nedir”, s. 68.

maneviyatı sembolize eden kurban ibadeti Hz. İbrahim'den bugüne dek önemi kaybetmeden gelmiş ve dini telakkileri aktarmada bir sembol görevi görmüştür.⁵¹

Bir Hristiyan ibadeti olarak vaftiz de sembolik değere sahip ritüellerdendir. O, temelde Hristiyanlığa girme töreni olarak kabul ediliyor olsa da aslında bundan çok daha fazlasını ifade etmekte ve Hz. İsa'nın bedenine iştirak etmeyi, asli suçtan arınmayı ve o güne kadarki suçlardan temizlenmeyi sembolize etmektedir.⁵²

Yahudilikte ise oruç ibadeti, işlenen günahlardan tövbe etmek, nefsi kontrol altına almak ve Tanrı'nın rızasını kazanmak maksadıyla özellikle kederli ve felaketli günlerde tutulmakta ve genellikle pişmanlık ve yakarışın bir sembolü olarak görülmektedir.⁵³

3.1.3. Tabiat Sembolleri

Bu semboller, insanların çaba ve yetenekleriyle oluşturdukları değil, hali hazırda mevcut olan doğal unsurlara birtakım anlamlar yükleyerek ortaya koydukları sembollerdir. Güneş, ay, yıldız gibi gök cisimleri; dağ, deniz, nehir, ova, gibi yer şekilleri; gök gürültüsü, fırtına, yağmur, bulut, gibi doğa olayları; inek, yılan, aslan gibi hayvanlar; ateş, toprak, gibi elementler tabiat sembollerine örnek olarak gösterilebilir.⁵⁴ Bahsi geçen bu unsurlar, çeşitli vesilelerle sembolik anlamlar kazanmakta ve din inançları ifade etmede temsil işlevi görmektedirler. Konunun daha iyi anlaşılması için bu unsurlardan bazılarını örneklendirmek yerinde olacaktır.

Bir gök cismi olarak Güneş, kültür tarihi boyunca en yaygın sembolik formlardan biri olmuştur. Sıcaklık ve ışığın kaynağı olması açısından canlılığı, tutkuyu ve aydınlanmayı sembolize etmiştir. Ayrıca hem dinlerde hem de mitolojilerde kendine müşahhas bir yer edinen Güneş, doğup batması ya da yükselip alçalması ile çoğu zaman ölüm ve dirilişin sembolü olmuştur. Yunan mitolojisinde Apollo, Hint mitolojisinde Surya, antik Mısır'da Ra, Japon geleneğinde ise Amaterasu Güneş'i temsil etmeleri itibarı ile tanrılar arasında muteber bir yere sahip olmuşlardır. Aynı zamanda Güneş, Çin düşünce geleneğinde iki asli doğurucu ilke

⁵¹ Kılıç, "Sembolün Gücü ve İslam'da Semboller", s. 20.

⁵² Atasağun, "İlahi Dinlerde (Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da) Dini Semboller", s. 162.

⁵³ Atasağun, "İlahi Dinlerde (Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da) Dini Semboller", s. 60.

⁵⁴ Schimmel, "Dinde sembolün Fonksiyonu Nedir", s. 68.

olan, zıt olmalarına karşın birlikte bütünlüğü sağlayan Yin ve Yang'dan aydınlığa/beyazlığa karşılık gelen Yang'ı sembolize etmektedir. Karanlık tarafa karşılık gelen Yin'i de ay sembolize etmektedir. Temelde bu iki zıt unsur, evrenin belli bir dengede olduğunu, her şeyin zıtlıklarıyla beraber meydana geldiğini simgelemektedir.⁵⁵

Ay'a da birtakım sembolik değerler isnat edilmiştir. O, gece karalığında ortaya çıkıp ışık saçması ile umudun, suları kontrol etmesi (gelgit) sebebiyle bereketin, dünyadan hiç görülmeyen karanlık tarafıyla da büyücülüğün, gökteki döngüsel yolculuğu ve sürekli değişen biçimi ile insan yaşamının sembolü olmuştur. Dini ve mitolojik anlamda genellikle tanrıçalarla ilişkilendirilen Ay, Mısır mitolojisinde Bastet'le, Yunan mitolojisinde Artemis'le, Maya medeniyetinde ise Ixchel ile özdeşleştirilmiştir.⁵⁶

Aynı şekilde yıldızlar da ilahi rehberliği, umudu ve koruyuculuğu simgelemişler ve hem dini hem de mitolojik öğretilerde sıklıkla kullanılmışlardır. Sümer tanrılar panteonunda İştâr'a, Antik Mısır'da İsis ve Osiris'e karşılık gelen yıldızların Yahudilikte ise cennet ile yeryüzünün bağı ve zıtların birleşimiyle yaratılışı sembolize ettiğine inanılmaktadır.⁵⁷

Modern anlamdaki teknolojinin henüz var olmadığı çağlarda insanoğlunun gökyüzüne en çok yaklaştığı yerler olan dağlar, yüksek ve görkemli olmasıyla çoğu zaman yükselişin, erişilemez ve bulutlarla örtülü olmasıyla ulûhiyetin, ıssız bir mekân olmasıyla da yalnızlığın sembolü olmuştur. Bu bağlamda dağlar ekseriyetle tanrılarla ilişkilendirilmiş ve onların dünyayı buradan yönettiği düşünülmüştür. Eski Mısır'da dağlar, yeryüzünün gökyüzüne olan özlemini temsil etmiştir. Pers efsanelerinde ise Kaf Dağı, görünen ve görünmeyen âlemleri birbirinden ayıran, tanrıdan başka kimsenin arkasında ne olduğunu bilmediği hatta kimsenin yanına dahi yaklaşamadığı, tüm dağların anası olarak kabul edilen ve içerisinde pek çok sembolik olgu barındıran bir yer olarak düşünülmüştür. Yunanistan'ın en yüksek dağı olarak

⁵⁵ Kathryn Wilkinson, *Semboller ve İşaretler*, çev. Seda Toksoy, Alfa Yayınları, İstanbul, 2010, s. 16-17.

⁵⁶ Wilkinson, *Semboller ve İşaretler*, s. 19.

⁵⁷ Wilkinson, *Semboller ve İşaretler*, s. 23.

kabul edilen Olympos, Yunan mitolojisinde tanrıların ikamet ettiği yer olarak telakki edilmiş ve ilahiliği sembolize etmiştir.⁵⁸

Batılı araştırmacılar tarafından semavi dinler olarak adlandırılan Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da da dağ ve buna bağlı semboller önemli bir yer tutmaktadır. Söz konusu dinlerde birtakım küçük içerik ve anlatım farklılıklarına sahip olmasına karşın ortak bir kıssa olarak kabul edilen Nuh Tufanı'nda, Hz. Nuh ve oğullarının uzun bir süre sel sularıyla kaplı yeryüzünde gemiyle seyahat ettikten sonra "Ararat" adı verilen bir dağın tepesinde karaya oturdukları anlatılmaktadır.⁵⁹ Bu olay neticesinde Ararat dağı, bir anlamda insan ve hayvan neslinin kurtuluşunun bir sembolü olarak değerlendirilmiştir.

Hz. İbrahim'in Tanrı'nın rızasını kazanmak için oğlu İshak'ı "Amoria" Dağı'nın tepesinde kurban etmek istemesi, Hz. Musa'nın Tanrıdan ilk vahyi Horeb Dağı'nda, On Emir'i Sina Dağı'nda alması; Hz. İsa'nın Filistin'deki Zeytin Dağı'ndan göğe yükseldiğinin düşünülmesi; Hz. Muhammed'e ilk vahyin Nur Dağı'ndaki Hira Mağarası'nda gelmesi dağların mezkûr dinler için değerli hale gelmesine, müntesiplerince kutsal kabul edilip çeşitli vesilelerle ziyaret edilmesine olanak tanımıştır. Ayrıca bu dağlar, dini anlamda evrensel birer sembol olarak haline gelmiş ve ilahi mesajın ortaya çıkmasında birer vesile olmalarıyla bile değerli görülmüşlerdir.⁶⁰

Hindistan'da gerek dini gerekse kültürel yaşamın en dikkat çekici unsurlarından biri olan ve Hint dilinde Ganga olarak bilinen Ganj Nehri, Hindularca kutsal kabul edilen ve pek çok dini ritüelin gerçekleştirildiği kutsal bir nehirdir. Hindu inanışlarına göre Ganj Nehri'nin suları gökyüzünden yani tanrısal bir kaynaktan gelmektedir. Bu sebeple onun, insanı günahattan ve kötülükten arındırdığına inanılmaktadır. Hindular da maddi ve manevi kirlerinden arınmak için sık sık Ganj Nehri'ne girerler. Bu anlamda Ganj Nehri, Hindular için dini bir sembol olarak,

⁵⁸ Ersoy, *Semboller ve Yorumları*, s. 168-169.

⁵⁹ *Kitabı Mukaddes* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2003) Yaratılış, 8: 4. ; Hud Suresi, 44. ayet: Denildi ki: "Ey yer, suyunu yut ve ey gök, sen de tut." Su çekildi, iş bitiriliverdi, (gemi de) Cudi (dağı) üstünde durdu ve zalimler topluluğuna da: "Uzak olsunlar" denildi.

⁶⁰ Ersoy, *Semboller ve yorumları*, s. 168-169.

işlemiş oldukları günahlardan kurtulup tanrısal saflığa erişmeyi sembolize etmektedir.⁶¹

Gök gürültüsü ve fırtına gibi olağandışı hava olayları, insanları korkutması ve endişelendirmesinden dolayı tanrıların bir ikazı ya da cezası olarak düşünülmüş ve sembolik anlamlar kazanmıştır. Bu hususun en bariz örneklerinden birini İskandinav mitolojisinde görmek mümkündür. Zira İskandinav mitolojisinde tanrısal varlıklar sık sık hava olayları ile ilişkilendirilmiş, evreni kontrol eden tanrıların olumlu ya da olumsuz hareketlilerinin, birbirleri arasındaki rekabetlerin sıra dışı hava olaylarına sebebiyet verdiği düşünülmüştür. İskandinav mitolojisinde en yüce tanrı olarak kabul edilen Odin'in oğlu Thor, gök gürültüsü ve yıldırımların doğrudan müsebbibi olarak görülmemesine rağmen, bu hava olayları haşmetli ve korkutucu olmaları sebebiyle Thor'un gücünün bir sembolü olarak algılanmıştır.⁶²

Canlıların temel gereksinimi olan suyun temel kaynağı olması açısından yağmur, tarih boyunca bereket ve verimle özdeşleştirilmiş ve tanrısal lütfun bir sembolü olarak algılanmıştır. Toplumlar, yağmurun yağmamasını tanrının gazabı olarak nitelendirmişler ve bu lütuftan mahrum kalmamak için dua, ayin, ibadet veya dans gibi çeşitli yöntemlerle tanrıdan veya tanrılardan su talep etmişlerdir. Hinduizm'de İndra, Aztek mitolojisinde Tlaloc yağmur tanrıları olarak, Yunan mitolojisinde Maia ise yağmur perisi olarak düşünülmüş ve yağmurun tanrılar ya da tanrısal varlıklar tarafından yönetildiğine inanılmıştır.⁶³

Hayvan sembolizmi denince ilk akla gelenlerden biri şüphesiz inek sembolizmidir. Etinden, sütünden, derisinden ve gücünden faydalanılması ineklerin kıymetli bir varlık olarak düşünülmesine neden olmuş ve pek çok inançta kutsal bir varlık olarak görülmüştür. Bu hususa Hinduizm'deki inek tapınımı örnek olarak gösterilebilir. O, Hindularca doğurganlık ve bereketin sembolü olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, Gopastami adı verilen dini bayramda Hindular bir tapınma objesi olarak ineğe tazimde bulunarak etrafında belli törenler icra etmektedirler. Bu sebeplerden ötürü Hinduların önemli bir kısmı halen ineklerin kesilip yenmesine,

⁶¹ Nermin Öztürk, "Hinduizm'de Ganga Arti Ritüeli", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018, S. 40, s. 81-84.

⁶² Selahattin Özkan, "Viking Mitolojisinin Temelleri ve Tarihsel Kaynakları", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 2018, C.1 S.1, s. 78.

⁶³ Wilkinson, *Semboller ve İşaretler*, s. 36.

çiftlik hayvanı olarak kullanılmasına, tarımda çalıştırılmasına ve bulundukları yerlerin sınırlandırılmasına karşı çıkmaktadır.⁶⁴

Hayvan sembolizmi denince akla gelen bir diğer hayvan yılanıdır. İnsana soğuk gelen görüntüsü ve öldürücü zehri sebebiyle kötülükle, toprağı ilkah ettiğine inanıldığı için doğurganlıkla, deri değiştirebilmesi sebebiyle de gençliği ve ölümsüzlüğü sembolize ettiğine inanılan yılan, pek çok dini ve mitolojik anlatıda kendine yer bulmuştur. Söz gelimi yılan Tevrat'ta, Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın cennetten çıkarılmasına sebep olduğuna inanıldığı için günahı ve itaatsizliği, insanı kandırmasından dolayı da Şeytan'ı temsil etmektedir.⁶⁵

Aslan, kuvveti, çevikliği, saldırganlığı ve iri cüssesi sebebiyle genellikle gücün ve iktidarın; sarı kürkü ve ateşi anımsatan yelesi sebebiyle de Güneş'in sembolü olarak kabul edilmiştir. Dini anlamda ise, korkutucu ve caydırıcı görünümünden dolayı tapınakların koruyucusu olarak görülmüş ve heykelleri tapınak girişlerinde yerini almıştır.⁶⁶

Ateş, birçok dinin ve dinsel geleneğin kendisinden beslendiği ana kült unsurlarından biridir. Bu bağlamda geçmişten günümüze birçok dinsel yapı ateşe kutsiyet atfetmiş ve onu çeşitli vesilelerle sembol haline getirmiştir. Isı ve ışık kaynakları olmalarından dolayı ateş ile Güneş arasında bir ilişki olduğunu düşünen ilkel toplumlar, ateşin Güneşten geldiğine inanmışlardır. Bu inanç ateşin kutsanmasına ve Güneş'e bağlı tapınmaların temel sembolik figürü olmasına neden olmuştur. Hinduizm'deki ateş tanrısı Agni, Roma ateş tanrısı Vulkan ve Vulkan'ın Yunan mitolojisindeki muadili olan Hephaistos bu figürlerden sadece birkaçıdır.⁶⁷

İlahi dinlerde de çeşitli sembolik anlamları olan ateş, Yahudilikte daha çok tanrının tecellisi, kudreti, görkemi ve bu dünyadaki cezalandırma unsuru gibi

⁶⁴ Ali Osman Kurt-Dursun Ali Aykıt, *Dinler Tarihi*, Bilimsel Araştırma Yayınları, Ankara, 2019, s. 63. Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz. Tadeusz Margul, "Hint İnek Tapımının Bugünkü Durumu", çev. Ali İhsan Yitik- Aynur Yıldız, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, C. 1, S. 2, s. 301-320

⁶⁵ Canan Akbaba, "Dünya Mitlerinde Yılan", *Folklor/Edebiyat Dergisi*, 2018, C. 34, S. 96, s. 53-64.

⁶⁶ Wilkinson, *Semboller ve İşaretler*, s. 57.

⁶⁷ Wilkinson, *Semboller ve İşaretler*, s. 30.

manalara gelirken⁶⁸, Hristiyanlıkta⁶⁹ ve İslam'da⁷⁰ ise, daha çok ahiretteki ceza unsuru olarak ön plana çıkmaktadır.

3.1.4. Sanat Sembolleri

“Bireyin ruh dünyasına hitap eden konularda sanatın vazgeçilmez bir role sahip olduğu söylenebilir”.⁷¹ Dini de insanın aklına hitap ettiği kadar ruh dünyasına da hitap eden bir fenomen olarak kabul ettiğimizde, sanatın dini hususların anlamlandırılmasında, açıklamasında ve özümsemesinde kıymetli bir role sahip olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü dinlerin özünde var olan tanrının varlığı, sıfatları, ruh, cennet ve cehennem gibi metafizik hususlar; sevgi, bağlılık, korku, samimiyet gibi duygular algılanması zor hususlardır. Bu hususların dünyevi anlamda vücut bulmasını sağlayarak anlamlı ve açıklanabilir hale getiren araçlardan birisi de dini kaygılarla ortaya çıkarılmış sanat yapıtlarıdır. Resim, heykel, mimari gibi görsel sanatlar; müzik ve edebiyat gibi işitsel sanatlar; sinema, tiyatro, dans gibi ritmik sanatlar temel bir görev üstlenerek algılanması zor dini telakkilerin anlamlandırılmasına, açıklanmasına ve özümsemesine olanak tanırırlar. Bu bağlamda, tarih sahnesinde boy göstermiş hemen her din, bir şekilde sanatla irtibatlı olmuş, dini duygu ve düşüncelerini yansıtmada sanattan faydalanmıştır.

Dini kaygı ve ön kabullerle ortaya çıkarılmış sanat yapıtları, ait olduğu dinin hakikatlerini yansıtmaları açısından birer sembol olarak değerlendirilebilir. Mısır'daki eski kral ve kraliçelerin mezarları olan piramitler bunun bariz bir göstergesidir. Mimari açıdan eşsiz estetik değere sahip olan piramitler aynı zamanda pek çok dini anlamı da bünyelerinde barındırmaktadır. Onların üçgen biçimindeki yapıları, insanın doğumunu ve yükselişini sembolize etmektedir. Piramidin alt kısmı doğuma, üst kısmı ise göğe yükselişe karşılık gelmektedir. Yer ve gök arasında bir merdiven işlevi gören piramitler, kralların ve kraliçelerin öldükten sonra Güneş'e yükselmelerini sağlayacağı düşünülerek inşa edilmiştir.⁷²

⁶⁸ Mısırdan Çıkış, 3: 1-5.

⁶⁹ Matta, 13: 40-43.

⁷⁰ Nisa Suresi, 14. Ayet. Ayrıca bkz. Nisa Suresi 15. Ayet ve Araf Suresi, 41. Ayet.

⁷¹ Hüsnü Aydeniz, “Din-Sanat İlişkisi ve Bunun Somut Bir Yansıması Olarak Mevlevi Sema Ayini”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009, S. 32, s. 37.

⁷² Ersoy, *Semboller ve Yorumları*, s. 280.

2. BÖLÜM

YAHUDİLİK

Yahudilik, katı tevhit anlayışıyla öne çıkan, “Seçilmişlik, Ahit, Arzı Mev’ud ve Mesih inancı” gibi ayırt edici inanç unsurlarını içerisinde barındıran, günümüzde yaklaşık yirmi milyon müntesibi bulunan, en eski ilahi kaynaklı dindir. Otuz iki asırdan fazla bir süredir tarih sahnesinde boy gösteren Yahudilik hem inanç hem de ibadet açısından zengin bir muhtevaya sahiptir. Bu zenginliğin en önemli göstergelerinden biri de şüphesiz Yahudi kimliği ile özdeşleşen sembollerdir. Biz de bu bölümde, Yahudilik açısından sembolik değere sahip olan nesneleri dini açıdan ele alıp irdelleyeceğiz.

1. SEMBOLİK MEKÂNLAR

Yahudiliği diğer dinlerden ayıran en temel özelliklerden birisi kutsal toprak inancıdır. Yahudi inancına göre Tanrı, kendi iradesini yeryüzünde temsil etmeleri için İsrailoğullarının atalarını diğer milletler arasından seçmiş ve onlarla bir sözleşme yapmıştır. Bu sözleşmeye göre İsrailoğulları yeryüzünde Tanrı’nın temsilciliğini yapacak, Tanrı da bu temsilciliğin karşılığı olarak İsrailoğullarına bazı ayrıcalıklar tanıyacaktır.⁷³ Söz konusu sözleşme, ilk defa Tanrı ile -Yahudilerce ilk İbrani olarak kabul edilen- Hz. İbrahim arasında yapılmış ve çeşitli Tevrat pasajlarında şöyle ifade edilmiştir:

“Rab Avram’a ‘Ülkeni, akrabalarını, baba evini bırak, sana göstereceğim ülkeye git.’ dedi. Seni büyük bir ulus yapacağım. Seni kutsayacak, sana ün kazandıracağım. Bereket kaynağı olacaksın, seni kutsayanları kutsayacak, seni lanetleyenleri lanetleyeceğim. Yeryüzündeki bütün halklar senin aracılığınla kutsanacak.’ “⁷⁴

“Avram 99 yaşındayken RAB ona görünerek, ‘Ben her şeye gücü yeten Tanrı’yım.’ dedi. ‘Benim yolumda yürü, kusursuz ol. Seninle yaptığım antlaşmayı sürdüreceğim, soyunu alabildiğince çoğaltacağım.’ Avram yüzüstü yere kapandı. Tanrı,

⁷³ Baki Adam, “Kutsal Toprak, Mesih ve Terör”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 2004, C.7, S. 20, s. 63.

⁷⁴ Yaratılış, 12: 1-3.”

‘Seninle yaptığım antlaşma şudur.’ dedi. ‘Birçok ulusun babası olacaksın. Adın artık Avram değil İbrahim olacak. Çünkü seni birçok ulusun babası yapacağım. Seni çok verimli kılacağım. Soyundan uluslar doğacak, krallar çıkacak. Antlaşmamı seninle ve soyunla kuşaklar boyunca, sonsuza dek sürdüreceğim. Senin, senden sonra da soyunun Tanrısı olacağım. Bir yabancı olarak yaşadığın toprakları, bütün Kenan ülkesini sonsuza dek sana ve soyuna vereceğim. Onların Tanrısı olacağım.’ “⁷⁵

Yukarıda pasajlardan da anlaşılacağı üzere Tanrı Hz. İbrahim’i ve onun soyunu diğer kavimler arasından seçerek kutsamış, soyunun çoğalacağını müjdelemiş ve birtakım vaatlerde bulunmuştur. İkinci İbrani atası İshak, üçüncü İbrani atası Yakup ve peygamber Musa ile ilgili kıssaların anlatıldığı Tevrat bölümlerinde de sık sık Yahudilerin seçilmiş millet olduğu ve Tanrı’nın onlara çeşitli vaatlerde bulunduğu anlatılmaktadır. Bu vaatlerden/ayrıcalıklardan en önemlisi kutsal topraklardır.⁷⁶

Yahudi kutsal kitaplarında, “Kenan Diyarı Ülkesi”, “Eretz İsrail” (İsrail Toprağı), ve “Arz-ı Mev’ud” (Vaat Edilmiş topraklar) isimleriyle adlandırılan kutsal toprakların sınırlarını net bir şekilde ortaya koymak mümkün değildir. Ancak Tevrat pasajlarından anlaşıldığı üzere kutsal toprak tabiriyle, günümüzdeki Filistin merkezli, kuzeyde Türkiye’nin güneydoğusu, güneyde Arap Yarımadasına ve Sina Yarımadasına kadar uzanan toprakların kastedilmiş olması muhtemeldir.⁷⁷

Yahudiler nazarında kutsal topraklar denilince akla gelen ilk yer şüphesiz Kudüs’tür. Yahudi kutsal kitaplarında Yerusâlim, Yerusâlayim, Siyon gibi isimlerle kendisinden bahsedilen Kudüs, Yahudilerce Eretz İsrail’in en kutsal parçası olarak görülmekte ve Tanrı’nın İsrailoğullarına vaadinin somut bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.⁷⁸ Süleyman Mabedi, Ağlama Duvarı, Moriah Dağı ve Zeytin Dağı gibi birçok simgesel mekâna ev sahipliği yapması Kudüs’ün kutsallığının birer sembolü olarak algılanmaktadır.

⁷⁵ Yaratılış, 17: 1-8.

⁷⁶ Semiha Karahan, “Siyonist Öğretide Vaat Edilmiş Topraklar”, *Ortadoğu Etütleri*, 2021, C.13, S.2, s. 184.

⁷⁷ Karahan, “Siyonist Öğretide Vaat Edilmiş Topraklar”, s. 188-189.

⁷⁸ Karahan, “Siyonist Öğretide Vaat Edilmiş Topraklar”, s. 189.

1.1. Toplanma Çadırı

Yahudiler'in tarih sahnesine ilk çıktıkları dönem, Atalar Dönemi olarak adlandırılmaktadır. M.Ö. 1900'lerde İbrahim ile başlayan bu dönemin İshak ve Yakup ile devam ettiği kabul edilmektedir.⁷⁹ Bu dönemde ibadetler ferdi olarak icra edilmiş, Tanrı'ya sunulan kurbanlar ve dualar, dönemin ana ibadet şekilleri olarak kendini göstermiştir. Söz konusu dönemde İsrailoğulları topluca ibadet edebilecekleri mabetlerin yerine farklı farklı yerlerde Tanrı'ya kurban takdim edebilecekleri mezbahlar inşa etmişler, sabit bir mekâna bağlı kalmamışlardır.⁸⁰

Yahudi tarihinde Hz. Musa ile birlikte mabet ve ibadet anlayışı Atalar Dönemi'ne göre farklılık göstermeye başlamıştır. Bu dönemde din adamları kurumu ortaya çıkmış, Ahit Sandığı ve çeşitli ibadet şekilleri tezahür etmiştir. Toplanma Çadırı da bu dönemin tezahürlerinden biridir. İbranice de "Mişkan" ve "Ohel Mo'ed" (Çadır Mabet) gibi isimlerle adlandırılan Toplanma Çadırı, Musa önderliğinde Mısır'dan çıkan İsrailoğullarının göç yolculuğuna elverişli şekilde tasarlanmış, dini ve gündelik faaliyetlerini gerçekleştirmeleri amacıyla kullanılmıştır. Yaklaşık dört asır boyunca İsrailoğulları için bir nevi mabet görevi gören Mişkan, Süleyman'ın Kudüs'te büyük mabedi inşa etmesiyle birlikte işlevini tamamlamıştır.⁸¹

Mişkan, deri ile kaplı kıymetli bir kumaştan yapılmış ve iki ana kısma ayrılmıştır:

1. Mukaddes Kısım: Bu kısımda, mihrap, yedi kollu şamdan (menora), kutsal altın masa (şulhan) ve kurbanların yakıldığı mezbah bulunmaktaydı.

2. En Mukaddes Kısım: Bu kısımda da Sina Dağı'nda Tanrı tarafından Musa'ya verilen On Emrin yazılı olduğu iki levhanın muhafaza edildiği Ahit Sandığı (Aron ha-Berit) bulunmaktaydı.⁸²

Yahudilerce toplanma çadırının kutsiyeti Tevrat'a dayanmaktadır. Tevrat'ta Tanrı Yahve, İsrailoğullarına çadırı nasıl yapacaklarını ayrıntılı bir biçimde

⁷⁹ Adem Özen, "Yahudilik'te İbadet", *Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi)*, İstanbul, 1999, s. 30.

⁸⁰ Selime Leyla Gürkan, *Yahudilik*, İsam Yayınları, Ankara, 2012, s. 193.

⁸¹ Muhammet Güngör, "Yahudi Dini Hayatında Süleyman Mabedi", *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, 2017, No. 1, s. 56.

⁸² Özen, "Yahudilik'te İbadet", s. 30.

anlatmaktadır.⁸³ Yine Tevrat pasajlarından anlaşılacağı üzere Mişkan, Tanrı'nın tecelli ettiği yer olması sebebiyle Tanrı ile İsrailoğulları arasında buluşma/toplanma yeri olarak algılanmış, Tanrı ile irtibatın sağlandığı yer olarak görülmüştür. Musa'nın da Tanrı'yla Mişkan'da iletişime geçtiği Tevrat'ta açıkça ifade edilmektedir.⁸⁴ Bu sebeple Yahudiler başta kurban ve dua gibi ibadetler olmak üzere pek çok ibadeti Mişkan'da icra ederek Tanrı'yla doğrudan iletişime geçmek istemişlerdir.⁸⁵

Mişkan, Mısır'dan çıkıp vaat edilmiş topraklara gitmek üzere çölde dolaşan İsrailoğullarının Tanrı'yla iletişime geçmelerinde sembolik bir anlama sahip olmuştur. Bu anlamda Mişkan'ın, dönemin diğer dinsel geleneklerinde görülen mabetlerin yeryüzü ile sema arasındaki bağlantı noktası olduğuna dair inancın Yahudi geleneğindeki karşılığı olduğu söylenebilir. İsrailoğulları da bu bağlantı sayesinde Tanrı'nın kendi aralarında hazır bulunduğunu ve tanrısallığın kendilerine intikal ettiğini düşünmüşlerdir. Bu da Mişkan'ın, Tanrı ile İsrailoğulları arasındaki bağın ve iletişimin sembollerinden biri olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir. Ayrıca Mişkan, Mısır'dan çıktıktan sonra dağınık halde yaşayan İsrailoğullarının bir cemaat oluşturmalarına ve bir araya gelme tecrübesi edinmelerine olanak tanınmasıyla da ayrı bir sembolik değere sahiptir.⁸⁶

1.2. Süleyman Mabedi

İsrailoğullarının vaat edilmiş topraklara ulaşması Musa'dan sonra İsrailoğullarının başına geçen Yeşu dönemine denk gelmektedir. Bu dönemde İsrailoğulları, Yeşu önderliğinde kutsal toprakların önemli bir kısmını fethetse de Kudüs'ün fethi, Yeşu'dan yaklaşık iki asır sonra başa gelen Davud döneminde gerçekleşmiştir. Davud, bu dönemde dağınık halde bulunan İsrailoğulları'nı tek bir merkezde toplamış ve Kudüs'ü Kenanlılardan alarak İsrailoğullarının dini ve siyasi başkenti yapmıştır. O, Kudüs'e bir mabet inşa etmek istemiş ancak bu mümkün olmamıştır. Davud'un ölümünden sonra iktidara gelen oğlu Süleyman, babasının

⁸³ Mısır'dan Çıkış, 26: 1-36.

⁸⁴ Mısır'dan Çıkış, 33: 11.

⁸⁵ Gürkan, *Yahudilik*, s. 193.

⁸⁶ Gürkan, *Yahudilik*, s. 193.

kurduğu siyasi hâkimiyeti güçlendirmiş ve Kudüs merkezli bir krallık ortaya çıkarmıştır.⁸⁷

Süleyman'ın en önemli icraatı İbranicede Kutsal Ev (Bet Hamikdaş) olarak ifade edilen ve günümüzde Süleyman Mabedi olarak tanınan kutsal mabedi inşa ettirmesidir. Mabedin inşasıyla Yahudi tarihindeki I. Mabet Dönemi de başlamıştır. Yaklaşık dört asır boyunca ayakta kalan mabet, M.Ö. 586 yılında Babil Kralı II. Nebukadnezzar'ın (Buhtunnasr) Kudüs'ü işgal etmesiyle büyük oranda tahrip edilmiş ve I. Mabet Dönemi de sona ermiştir. Yahudiler bu olay neticesinde Babil'e sürgün edilmiştir. Yaklaşık 70 yıl kadar Babil'de sürgün hayatı yaşayan Yahudiler, Pers Kralı Koreş'in Babillileri yenmesi üzerine kutsal topraklara geri dönmüşlerdir. Kudüs'e geri dönen İsrailoğulları mabedi tekrar inşa etmiş ve II. Mabet Dönemi (M.Ö. 520 veya 515) başlamıştır. Söz konusu dönem I. Mabet Dönemi kadar ihtişamlı olmasa da Yahudiler bir müddet daha kutsal topraklarda varlıklarını sürdürmüşlerdir. M.S. 70 yılında ise bölgesel hâkimiyeti elinde bulunduran Roma yönetimi, Süleyman Mabedi'ni yıkmış ve Yahudileri de sürgüne göndermiştir. Yahudiler 1948 yılında İsrail Devleti kuruluncaya dek dünyanın çeşitli yerlerinde sürgün hayatı yaşamışlar ve kutsal topraklardan mahrum kalmışlardır.⁸⁸

Süleyman Mabedi, Tevrat'ta anlatıldığı üzere Tanrı'nın emri ve yönlendirmeleriyle M.Ö. onuncu asırda Moriah Dağı'nın zirvesine inşa edilmiştir. Mabedin inşası Süleyman'ın saltanatının dördüncü yılında başlamış, inşaat yedi yıl sürmüş ve M.Ö. 953 yılında tamamlanmıştır. İnşaat süresince Yahudiler hem maddi hem de manevi büyük destek vermişlerdir. Günümüzden yaklaşık üç bin yıl önce inşa edildiği düşünülen mabedin, dönemin koşullarında oldukça büyük bir yapıya sahip olduğu düşünülmektedir. Tevrat'a göre şu üç ana kısımdan meydana gelmektedir:⁸⁹

1. En Kutsal Yer/ Debir: Tapınak terimiyle de ifade edilen Kutsalllar Kutsalı, Ahit Sandığı'nın, Keruvların ve Kutsal Kaya'nın (Başlangıç Kayası) bulunduğu kısımdır.

⁸⁷ Kurt- Aykıt, *Dinler Tarihi*, s. 161-164.

⁸⁸ Kurt- Aykıt, *Dinler Tarihi*, s. 165-170.

⁸⁹ Güngör, "Yahudi Dini Hayatında Süleyman Mabedi", s. 58-59.

2. Kutsal Yer/ Sahın: “Tam Mabet” ve “Ana Oda” gibi tabirlerle de isimlendirilen Kutsal Yer, Kutsalların Kutsalı bölümünün ön tarafında bulunan ve ana ibadet bölümü olarak kullanılan kısımdır.

3. Eyvan: Kutsal olan bölümü kutsal olmayandan ayırmak için yapılmış kısımdır.

Süleyman Mabedi, inşa edilmesiyle birlikte Yahudilerin dini hayatlarının merkezi olmuştur. Tıpkı Mişkan’da olduğu gibi Süleyman Mabedi’nde de Yahudiler, Tanrının mabedi kendi adına tahsis ettiğine ve Mabedin içindeki karanlık ve gizli bir odada kazır bulunduğu inanmışlar, kurban ve dua gibi ibadetlerin yanı sıra günlük, haftalık ve yıllık ibadetleri de mabette icra etmişlerdir. Başlangıçta dini bir merkez hüviyetine sahip olan Süleyman Mabedi zamanla önemini artırmış ve bu mabet dışında ibadet edilemeyeceği anlayışı ortaya çıkmıştır. Bunun neticesinde Yahudilik mabet merkezli bir inanç haline gelmiştir.⁹⁰

İbrahim’den bu yana Yahudi geleneğinde önemli bir ibadet olan kurban, Süleyman Mabedi’nin inşa edilmesiyle birlikte sadece mabette icra edilebilen bir ibadet haline gelmiş ve atalar dönemindeki anlayıştan farklılık göstermiştir. Keserek sunma, etini yakma ve buhurunu yapma gibi pek çok farklı şekilde gerçekleştirilen kurban, ibadetin odak noktasını oluşturmuştur. Kurban ayinlerinin yanında bayramlar da mabette gerçekleştirilen önemli dini etkinliklerden olmuştur. Yahudiler, Şabat ve Roş Hodeş günlerinde ibadet etmek maksadıyla mabede gitmişlerdir. Mezkûr dönemde Yahudilik için mabet merkezli bir diğer ibadet ise hacdır. Özellikle üç hac bayramı olan Pesah, Şavuot ve Sukot bayramlarında Şekem, Şilo ve Samiriye gibi Kudüs’ün dışından da dâhil olmak üzere pek çok kişi mabede akın etmiştir.⁹¹

Süleyman Mabedi’nin bu dönemdeki en belirgin özelliklerinden birisi de İsrailoğullarının neşelenmek için mabede gelmesidir. Bu amaç doğrultusunda Yahudiler, başta tarım bayramları olmak üzere çeşitli vesilelerle mabede gelerek Tanrı’nın verdiği nimetlerden duydukları minnettarlığı ibadetlerin yanında birtakım danslarla ifade etmişlerdir. Danslara ek olarak, çeşitli ilahiler ve enstrümantal müzikler de bu kutlamalarda sıklıkla icra edilerek kutlamaların önemli parçasını

⁹⁰ Güngör, “Yahudi Dini Hayatında Süleyman Mabedi”, s. 60-61.

⁹¹ Özen, “Yahudilik’te İbadet”, s. 59-60.

oluşturmuştur. Mabet, bu işlevi nedeniyle Yahudilerce neşe ve huzur mekânı olarak algılanmıştır.⁹²

Süleyman Mabedi, sürgün öncesi Yahudi toplumu için Tanrı'yla irtibata geçilebilen, içerisinde pek çok dini ibadet ve ritüelin yapıldığı sembolik bir mekân haline gelmiştir. Mısır'dan çıktıktan sonra tam olarak yerleşik hayata geçmeyen İsrailoğulları için bir nevi mabet işlevi gören Mişkan'a atfedilmiş sembolik anlamlar Süleyman Mabedi'ne de yüklenmiştir. Bu anlamda Mabet, Tanrı ile doğrudan iletişime geçilebilen kutsal bir mekân olarak tasavvur edilmiş ve tanrısal iletişimin bir sembolü olarak düşünülmüştür.

Tanrı Yahve'nin diğer bütün milletler arasından İsrailoğullarını tercih ederek onlara kutsal toprakları vermesi ve kendisinin de halkı ile birlikte burada bulunmasını seçilmişlik ve ahit inancı doğrultusunda yorumlayan Yahudiler, Süleyman Mabedi'ni de bu seçilmişliğin ve ahdin bir sembolü olarak görmüşlerdir. Bu sebeple Mabet, Yahudiler için yasal mirasçı oldukları topraklarda Tanrı ile aralarındaki münasebetin bir nişanesi olarak algılanmıştır. Bu bağlamda Yahudiler, ilerleyen dönemde Mabet'in yıkılış sebebi olarak işledikleri günahlardan dolayı Tanrı Yahve'nin burayı terk etmesi olarak görmüşler ve Mabet'ten mahrum kalmayı da ahde uymamalarının bir neticesi olarak değerlendirmişlerdir.⁹³

Etnosentrik din özelliğine sahip Yahudilik için Süleyman Mabedi, milli ve siyasi bir öneme de sahip olmuştur. Mabet içerisinde gerçekleştirilen her türlü ibadet ve törenler Yahudi halkının mili birlik ve beraberliğinin kuvvetlenip devamlılığının sağlanmasını mümkün kılmıştır. Mabet'in etrafında oluşan bu birlik ve beraberlik dağınık halde yaşayan Yahudi toplumunu tek vücut haline getirerek hem kendi içlerindeki hizipçi gruplara hem de diğer dış unsurlara karşı Yahudiliği güçlü bir konuma yükseltmiştir. Bu sebeplerden ötürü Süleyman Mabedi, Yahudiler için dini olduğu kadar milli egemenliğin ve bağımsızlığın da sembolü olmuştur.⁹⁴

M.Ö. 1010-970 yılları arasında Davud'un Kudüs'ü fethetmesiyle başlayan ve M.Ö. 586'da Babil Kralı II. Nebukadnezzar'ın Kudüs'ü işgal etmesiyle sona eren I.

⁹² Özen, "Yahudilik'te İbadet", s. 61.

⁹³ Ahmet Güç, "İlahi Dinlerde Ma'bed", *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi)*, Bursa, 1992, s. 94-97.

⁹⁴ Mustafa Yiğitoğlu, "Yahudilik'te Semavi Mabet Anlayışı", *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi)*, İstanbul, 2010, s. 30-31.

Mabet Dönemi, ilerleyen yıllarda İsrailoğulları için hem dini hem de siyasi açıdan bir referans olarak kabul edilmiştir. Kudüs'ün fethedilmesi, dağınık halde yaşayan Yahudi kabilelerinin bir araya getirilmesi, bölgesel hâkimiyetin sağlanması gibi siyasi nedenler ve Süleyman Mabedi'nin inşa edilmesi, ibadet ve törenlerin sistemli bir şekilde icra edilmesi ve Tevrat'a uygun bir yaşam sürdürülmesi gibi dini nedenlerden dolayı Yahudiler, tarih boyunca bu dönemi altın çağları olarak değerlendirmişlerdir. Süleyman Mabedi de bu dönemin en öne çıkan sembolik unsuru olarak kabul edilmiş ve İsrailoğullarının vaat edilmiş topraklarda deneyimlediği Tevrat temelli hayatın yansıması olarak görülmüştür. Bu bağlamda II. Mabet'in yıkılmasıyla birlikte Davud soyundan gelecek bir Mesih'in kutsal toprakları tekrar kazanacağı ve Süleyman Mabedi'ni inşa edeceğine dair ortaya çıkan Yahudi inancı da mabede yüklenen anlamların bariz bir göstergesidir.⁹⁵

1.3. Ağlama Duvarı

M.Ö. 63 yılında Romalıların Kudüs'ün de içinde bulunduğu Yahuda Krallığına son vermesi, Yahudi tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Yahuda Krallığının sona ermesi ile birlikte yarı bağımsız krallık statüsünü kaybeden Yahudiler sayıca çoğalmış, dini ve kültürel anlamda da Romalılar arasında rağbet görmeye başlamışlardır. Söz konusu duruma karşılık Roma yönetimi de Yahudi kökenli Herod'u M.Ö. 60 yılında Yahuda'ya kral tayin ederek Yahudiler üzerindeki hâkimiyetini sağlamlaştırmak istemiştir. Herod'un iktidarı boyunca gerçekleştirdiği en büyük icraat ise Süleyman Mabedi'ni güçlendirmek ve etrafını surlarla çevirmek olmuştur. M.Ö. 4 yılında Herod'un ölümünden sonra Yahuda, Roma yönetimine bağlı bir eyalet haline gelmiştir.⁹⁶

İlerleyen dönemde Roma yönetiminin hem dini hem de siyasi baskılarına maruz kalan Yahudiler için aktif direniş dönemi başlamıştır. Çeşitli isyan hareketleri M.S. 66 yılında Zelotların başını çektiği halk ayaklanmasına neden olmuştur. Dört yıl boyunca devam eden isyan, Romalı komutan Titus önderliğindeki ordunun Kudüs'ü işgal etmesiyle bastırılmıştır. Süleyman Mabedi de bu işgal esnasında yıkılmış ve ondan geriye sadece "Batı Duvarı" kalmıştır. Kudüs'ün işgalinden sonra

⁹⁵ Adam, *Yahudilik*, s. 229-230.

⁹⁶ Gürkan, *Yahudilik*, s. 39.

Yahudiler arasında kurtarıcı Mesih inancı giderek artmıştır. Bu inancında etkisiyle kendisinin beklenen Mesih olduğunu iddia eden Bar “Kohba” önderliğinde Yahudiler, Roma yönetimine karşı 132-135 yılları arasında sürecektir olan yeni bir isyan başlatmışlardır. Ancak bu isyan da Roma yönetimi tarafından kanlı bir şekilde bastırılmış ve Kudüs’te kalan son Yahudi bakiyesi de çıkartılmıştır.⁹⁷

Yukarıda da zikredildiği üzere Ağlama Duvarı, M.S. 70 yılında sonradan imparator olan Roma ordu komutanı Titus tarafından yıkılan Kudüs’teki Süleyman Mabedi’nin ayakta kalan batı duvarına verilen isimdir. Bu duvar İbranicede ha-Kotel veya ha-Ma’ravi olarak bilinir. Aslında bu duvar, M.Ö. 20 yılında Roma Kralı Hirodes’in Süleyman Mabedi’ni genişletme amacıyla yaptırdığı, Mabed’in çevresini kuşatan duvarın bir kısmıdır ve Kudüs’ün doğusundaki Harem-i Şerif’in batı yakasında bulunan Tyropean Vadisi’nin kayalık tabanı üzerinde yer alır.⁹⁸ Yaklaşık 485 m uzunluğunda ve 18 m yüksekliğindeki duvarın ilk yedi sırasının Kral Hirodes döneminde, bunun üzerindeki dört sıranın ise sekizinci yüzyılda Müslümanlar tarafından inşa edildiği düşünülmektedir. Duvarın alttan ilk on bir sırasına karşılık gelen bu bölüm, ağırlığı 2 ila 8 ton arasında değişen devasa taşlardan meydana gelmektedir. Bu on bir sıranın üstünde de tam olarak ne zaman ilave edildiği bilinmeyen küçük taşlar bulunmaktadır.⁹⁹

Ağlama duvarı, Süleyman Mabedi’nin yıkıldığı M.S. birinci yüzyılın sonlarından itibaren Yahudilerce sevgi ve saygı görmesine rağmen asıl önemini Osmanlı Devleti’nin 1517 yılında Kudüs’ü fethetmesi ile kazanmıştır. Kudüs’ün hâkimiyetini ele geçiren Osmanlı yönetimi, Yahudilerin Kudüs’e yerleşmelerine ve şehri ziyaret etmelerine izin vermiştir. Dünyanın farklı noktalarından Kudüs’e gelen Yahudiler de Ağlama Duvarı’nı ziyaret etmeye ve burayı eski gelenekleriyle özdeşleştirmeye başlamışlardır. Ağlama Duvarı’na olan bu ilgi ilerleyen dönemde daha da artmış ve Yahudiliğin en kutsal yeri olarak düşünölmeye başlanmıştır.¹⁰⁰

⁹⁷ Kurt- Aykıt, *Dinler Tarihi*, s. 170-171.

⁹⁸ Hikmet Tanyu, “Ağlama Duvarı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), C.1, s. 474.

⁹⁹ Yusuf Besalel, “A-Kotel A-Maaravi”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, (Ankara: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2001), C.1, s. 49.

¹⁰⁰ Besalel, “A-Kotel A-Maaravi”, s. 50.

19. yüzyıl sonlarına doğru Kudüs'teki nüfusunu artıran Yahudiler ile bölgede asırlardır ikamet eden Müslüman Araplar arasında başta Ağlama Duvarı olmak üzere pek çok hususta anlaşmazlıklar ortaya çıkmaya başlamıştır. Söz konusu anlaşmazlıklar 1929 yılında Milletler Cemiyeti'nin Duvar'ın mülkiyetini Müslümanlara vermesi ve Yahudilerin de duvarın önünde dua etmelerine imkân sağlanması ile çözülmeye çalışılmıştır.¹⁰¹ Ancak 1948 yılında modern İsrail Devleti'nin kurulması ile bölgedeki hâkimiyetlerini güçlendiren Yahudiler, 1967 yılındaki “6 Gün Savaşları” ile de Doğu Kudüs'ü ele geçirerek Ağlama Duvarı'nın mülkiyetini elde etmişlerdir. Kudüs'ün ele geçirilmesi Yahudilerce büyük bir coşku ile karşılanmış ve 2000 yıl süren sürgün hayatını sona erdiren büyük bir zafer olarak görülmüştür.¹⁰²

Ağlama Duvarı, M.S. 70 yılında mabedin yıkılışından itibaren Yahudiler için atalarının inşa ettiği dini ve milli değerlerin yıkılmasını ve bu değerlerden iki bin yıla yakın bir süre boyunca mahrum kalmayı ifade etmiş olmakla birlikte bir Yahudi sembolü olarak algılanmaya başlanması on dokuzuncu yüzyıl ile birlikte mümkün olmuştur. Söz konusu dönemde Kudüs ve civarındaki bölgelerde Yahudi nüfusunun artmasıyla çeşitli vesilelerle Ağlama Duvarı'na gelen Yahudilerin sayısında ciddi bir artış olmuştur. Bu artışın ilerleyen dönemde de devam etmesi Duvar'ın sürekli bir dua merkezi haline gelmesine yol açmış, dini ve gündelik yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelmesine neden olmuştur.¹⁰³ Bu bağlamda Yahudiler, Ağlama Duvarı'na geçmişte atfettikleri dini duygulara yenilerini ekleyerek Ağlama Duvarı'nın bir sembol haline getirilmesindeki yolu açmışlardır.

1967 yılındaki 6 Gün Savaşları, Ağlama Duvarı'na yüklenen sembolik anlamların olgunlaşmasında ve çeşitlenmesinde önemli bir etmen olmuştur. Bu savaştan sonra Kudüs ve çevresindeki hâkimiyet alanını genişleten İsrail Devleti, Ağlama Duvarı'nı hem dini hem de siyasi bir Yahudi sembolü olarak lanse etmiş, İsrail Devleti'nin meşruiyetinin bir kanıtı olarak sunmuştur. Bu tarihten itibaren Ağlama Duvarı sahip olduğu dini anlamların yanında ulusal değerleri de ihtiva

¹⁰¹ Besalel, “A-Kotel A-Maaravi”, s. 50.

¹⁰² Tanyu, “Ağlama Duvarı”, s. 474.

¹⁰³ Kobi Cohen-Hattab- Doron Bar, “From Wailing to Rebirth: The Development of the Western Wall as an Israeli National Symbol After the Six-Day War”, *Contemporary Jewry*, 2018, C. 38, S. 2, s. 281-300.

ederek İsrail Devleti'nin Kudüs'teki egemenliğinin ve bağımsızlığının bir sembolü olmuştur.¹⁰⁴

Yahudilikte temel ibadetlerden biri olarak kabul edilen ve Tanrı'ya yaklaşma vesilesi olarak görülen dua, kişi ile Tanrı arasındaki özel bir iletişime karşılık gelir. Bu bağlamda Yahudiler, Tanrı'ya olan sevgilerini, şükranları, temennileri ve pişmanlıklarını dua ederek iletmeye çalışırlar.¹⁰⁵ Ağlama Duvarı da Yahudilerin dua ederek Tanrı'yla iletişime geçtikleri kutsal mekânlardan biridir. Onlar, bu duvarın hemen üstünden gökyüzüne bir kapı açıldığına ve edilen duaların bu kapıdan Tanrı'ya ulaştığına inanmaktadırlar.¹⁰⁶ Bu sebeple Yahudiler duvarın önünde Kudüs'ten sürgün edilişlerini ağlayarak anarlar ve yeniden Süleyman Mabedi'ni inşa etmek için Tanrı'ya dua ederler.¹⁰⁷ Aynı zamanda Ağlama Duvarı, Yahudiler için bir hac yeridir. Süleyman Mabedi'nin yıkılış yıldönümü olan Av Ayının dokuzunda, Yom Kippur (Kefaret Günü) ve Fısıh (Mısır'dan Çıkış Bayramı) gibi dini bayramlarda Yahudiler duvara gelerek ibadet etmektedirler.¹⁰⁸ Bu çerçevede Ağlama Duvarı, Yahudi geleneğinde tıpkı Mişkan ve Süleyman Mabedi'nde olduğu gibi birtakım ibadetler yoluyla Tanrı'yla en yakın temasın kurulabileceği sembolik bir mekândır.

1.4. Sinagog

Sinagog sözcüğü, Yunancada meclis, toplantı, kurul, cemaat, cemaatin toplandığı yer gibi anlamlara gelen “synagogue” kelimesinden türetilmiştir. İbranicede Bet ha-Knesset (toplanma yeri), Bet ha-Tefila (Dua Evi), Bet ha-Midraş (Öğrenme Evi) şeklinde üç farklı şekilde isimlendirilen sinagogun Türkçedeki

¹⁰⁴ Arie Bruce Saposnik, “Wailing Walls and Iron Walls: The Western Wall as Sacred Symbol in Zionist National Iconography”, *The American Historical Review*, 2015, C. 120, S. 5, s. 1653-1681.

¹⁰⁵ Özen, “Yahudilik'te İbadet”, s.101.

¹⁰⁶ Arzu Cebe, “Semavi Dinlerin Oluşturduğu Kültürlerde Kudüs ve Kutsallık Kavramı”, *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2017, S.13, s. 375.

¹⁰⁷ Zehra B. Güney, “Ağlama Duvarı mı Burak Duvarı mı?”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2018, C. 5, S. 15, s. 63.

¹⁰⁸ Cebe, “Semavi Dinlerin Oluşturduğu Kültürlerde Kudüs ve Kutsallık Kavramı”, s. 375.

karşılığı ise “havra“dır.¹⁰⁹ Terim olarak ise sinagog, “Yahudilikte ibadet, din eğitimi ve cemaat işleri için ayrılan yer veya bina“ anlamına gelmektedir.¹¹⁰

Bir ibadet yeri olarak sinagogun kökeni ve ilk defa ne zaman ortaya çıktığı hakkında çeşitli görüşler ileriye sürülmüştür. Bazı Yahudi bilginleri sinagogun kökenini Hz. Musa'ya dayandırarak onun kutsallığını Musa'ya dayandırmak istemişler ve bazı Tevrat pasajlarını bu doğrultuda yorumlamışlardır. Bazı yazarlar ise sinagogların sürgün döneminden önce okul ve mahkeme gibi dünyevi amaçlara hizmet etmek üzere oluşturulduğunu ve Babil sürgünü ile birlikte de dini bir müessese haline getirildiklerini iddia etmişlerdir.¹¹¹ Genel kanaate göre ise ilk sinagoglar, M.Ö. altıncı yüzyıldaki Babil sürgünü sırasında mabetten uzak kalan Yahudilerin bir araya gelip ibadet etme çabaları neticesinde filizlenmiş, asıl gelişimini ve önemini ise İkinci Mabet'in yıkılmasıyla birlikte kazanmıştır.¹¹²

Mabedin M.S. 70 yılında tamamen yıkılması Yahudiler için dönüm noktası olmuştur. Bu tarihten itibaren mabetten mahrum kalan Yahudiler, ibadetlerini yerine getirebilecekleri yeni bir toplanma yerine ihtiyaç duymuşlardır. Sinagoglar da bu amaca hizmet etmek üzere Yahudiler arasında yaygınlaşmaya başlamıştır.¹¹³ M.S. birinci yüzyılın sonlarından itibaren nerdeyse tüm Yahudi cemaatleri tarafından kullanılmaya başlanan sinagoglar, günümüze dek dini önemini korumuş ve Yahudiler için yegâne ibadet yeri olarak kabul edilmiştir.¹¹⁴

Mimari açıdan sinagogların iç ve dış tasarımları, içinde bulunduğu iklime, ülkeye, kültüre, çağa ve dini anlayışa göre farklılık göstermektedir.¹¹⁵ Örneğin bir Yahudi mezhebi olarak Hasidilerin sinagogları, gösterişsiz ve sade bir yapıya sahipken reform sinagogları gösterişli ve ihtişamlı binalardır. İsrail'deki sinagoglar diaspora geleneğinin de etkisiyle sadece ibadet ve dini eğitim amaçlı tasarlanmışken,

¹⁰⁹ Özen, “Yahudilik'te İbadet”, s. 80.

¹¹⁰ Baki Adam, “Sinagog”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: İslam Araştırmaları Merkezi, 2009), C. 37, s. 223.

¹¹¹ Özen, “Yahudilik'te İbadet”, s. 82-83.

¹¹² Gürkan, *Yahudilik*, s. 199.

¹¹³ Özen, “Yahudilik'te İbadet”, s. 83.

¹¹⁴ Besalel, “Sinagog”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, (Ankara: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2001), C. 3, s. 597.

¹¹⁵ Özen, “Yahudilikte İbadet”, C. 3, s. 85.

Amerika'daki sinagoglar, ibadet ve dini eğitimin yanında sosyal ve sportif pek çok faaliyetin gerçekleştirilebileceği şekilde tasarlanmıştır.¹¹⁶

Sinagoglar, Kudüs'e dolayısıyla Süleyman Mabedi istikametine doğru inşa edilir. Süleyman'ın, Mabet'in açılışında söylediği duanın içeriği ve Daniel'in Mabet'e doğru dua etmiş olması, söz konusu anlayışın ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Ayrıca Talmud'da, sinagogun giriş kapısının mabet istikametinde olması gerektiğinin ifade edilmiş olması da bir başka önemli etkidir.¹¹⁷

Sinagogların sıklıkla su kaynaklarına yakın bölgelerde inşa edildiği görülmektedir. Bu geleneği, Roş Haşana günü günahların suya atılması ile ilişkilendirerek sembolik bir anlam atfedenler olduğu gibi arınma havuzu olan mikvenin su ihtiyacını karşılamak için böyle bir uygulamaya gidildiğini savunanlar da mevcuttur.¹¹⁸

Kudüs'teki Süleyman Mabedi'nin şehrin en üst noktalarından birinde inşa edilmiş olması sinagogların inşasında da benzer bir anlayışın benimsenmesine sebep olmuştur. Bu anlayış doğrultusunda sinagoglar, bulunduğu yerleşim alanın en yüksek noktasına inşa edilmeli ve ondan yüksek başka bir bina bulunmamalıdır. Mabet ve onun halefi sinagogların zirveye inşa edilmelerini aslında Yahudilikteki semavi mabet anlayışının bir sembolü olarak değerlendirmek de mümkündür. Günümüzde ise bu anlayış büyük ölçüde terkedilmiş ve sinagoglar şehrin en uygun yerlerine inşa edilmektedir.¹¹⁹ Pencereleri olmayan bir mekânda dua etmek haram olduğu için her sinagogun pencereleri olmalıdır. Her sinagogda mutlaka bulunması gereken üç adet kutsal nesne mevcuttur. Bunlar, Aron ha-Kodeş (kutsal dolap), Ner ha-Tamid (devamlı yanan ışık) ve teva/bima (kürsü)'dür.¹²⁰

Sinagoglarda küçük istisnalar dışında resim ve heykel gibi ikonografik öğeler bulunmamaktadır. Çünkü Yahudilikte, bu türden nesnelerin putperestliği çağrıştırdığı düşünülmüş ve onların bulunduğu yerde ibadet etmek yasaklanmıştır. On Emir'de bulunan "Kendine yukarıda gökyüzünde, aşağıda yeryüzünde ya da yer altındaki sulara yaşayan herhangi bir canlıya benzer put yapmayacaksın. Putların önünde

¹¹⁶ Besalel, "Sinagog", C. 3, s. 600-602.

¹¹⁷ Besalel, "Sinagog", C.3, s. 603.

¹¹⁸ Besalel, "Sinagog", 603.

¹¹⁹ Kenneth Atkinson, *Judaism (Religions of The World)*, Chelsea House Publishers, 2004, s. 62.

¹²⁰ Adam, "Sinagog", s. 223-224.

eğilmeyecek, onlara tapmayacaksın.”¹²¹ şeklindeki ifadelerden de anlaşılacağı üzere resim ve heykel gibi nesneler Yahudiliğin mutlak monoteizmine aykırı olarak kabul edilmekte ve Tanrı Yahve dışında herhangi bir tanrısal varlığı ima edecek unsurlardan kaçınılması öğütlenmektedir.¹²²

Babil Sürgünü, mabetten uzak kalan Yahudilerin belli yerlerde (ilk sinagoglarda) bir araya gelerek ibadet etmelerini zorunlu kılmıştır. Dua da bu dönemde toplu halde ibadet eden Yahudiler arasında yaygınlaşmaya başlamış ve Yahudi ibadet geleneğinin önemli bir parçası olmuştur. Sürgünün sona ermesiyle mabede geri dönen Yahudiler bu alışkanlıklarını bırakmamışlar ve kurban törenlerinin yanına duayı da ekleyerek ibadet anlayışlarını çeşitlendirmişlerdir.¹²³ Sabah, öğle ve akşam olmak üzere üçlü dua anlayışı da bu dönemde benimsenmiştir. Fakat günümüzde de icra edildiği üzere, düzenli dua ibadetinin tesis edilmesi miladi birinci yüzyılın sonlarında mabedin yıkılmasıyla tezahür etmiştir. Bu dönemden itibaren yalnızca mabette gerçekleştirilebilen kurban törenleri askıya alınmış ve Yahudi ibadetlerinin özünü, sinagoglarda gerçekleştirilen günlük dua ayinleri ile haftalık ve yıllık ibadetler oluşturmuştur.¹²⁴

Yahudi sinagoglarında sabah (şaharit), öğleden sonra/ikindi (minha) ve akşam (ma’ariv) olmak üzere her gün üç adet dua ayini icra edilmektedir. Sabah duası, gündelik işler başlamadan önce, ikindi duası günün yarısı geçtikten sonra, akşam duası ise güneş battıktan sonra yapılmaktadır.¹²⁵ Sabah ve ikindi duaları, Süleyman Mabedi’nde gerçekleştirilen kurban törenlerinin bir devamı olarak düşünüldüklerinden dolayı akşam duasından daha önemli görülmektedir.¹²⁶ Ayrıca üç vakit dua da cumartesi günü hariç evde de yapılabilir. Ancak sinagogda cemaatle yapılan dualar evde yapılanlardan çok daha faziletli görülmektedir.¹²⁷

Sinagog ibadeti Şema Duası, Tora, Peygamber okumaları ve kutsamadan meydana gelmektedir. İbadet Şema Duasının okunması ile başlar. Şema’dan sonra, “Şemone Esre” duası okunur. Cemaat bu dua esnasında ayakta durur ve dua bittikten

¹²¹ Mısır’dan Çıkış, 20: 4-5.

¹²² Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara, 1993, s. 227.

¹²³ Özen, “Yahudilik’te İbadet”, s. 87.

¹²⁴ Gürkan, *Yahudilik*, s. 200.

¹²⁵ Tümer-Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 447.

¹²⁶ Geoffrey Parrinder, *Worship In The World’s Religions*, Sheldon Press, London, 1974, s. 175.

¹²⁷ Güç, “İlahi Dinlerde Ma’bed”, s. 120.

sonra âmin diyerek dualarını tamamlarlar. İbadetin en önemli kısmını ise Tevrat rulolarının saklandığı sandığın törenle getirilişi, açılışı ve cemaate okunuşu teşkil eder. Okumadan sonra rulolar sandığa konulur ve peygamberlere ait kitaplardan bir bölüm okunur. İbadet bir kohen tarafından okunan kohen kutlaması ile sona erdirilir. Haftalık (Şabat günü) ve yıllık bayramlar ibadetlerde sinagogda yapılan dualar, günlük dualara benzerlik gösterir. Ancak söz konusu günlere hasredilmiş özel dualar da mevcuttur.¹²⁸

Sinagogda topluca ibadet edebilmek için on üç yaşından büyük on erkeğin bulunması gerekmektedir. On üçüncü yaş, geleneksel Yahudi anlayışına göre, kişinin dini anlamda sorumluluk sahibi olduğu ve Yahudi cemaatine iştirak ettiği yaştır. İbadete katılacak kişilerinde dini anlamda yükümlü kişiler olması gerekmektedir.¹²⁹ İbadet esnasında 10 erkeğin bulunması (Minyan) ise Tevrat'ta sıklıkla ifade edilen “10 erkeğin bir arada Tevrat okuduğu yerde Tanrı'nın celali bulunur” sözüne dayanmaktadır.¹³⁰

Ortodoks sinagoglarında, kadınların ve erkeklerin oturma alanları, “mechitza” (bölme) adı verilen bir tür perde ile birbirinden ayrılmaktadır. İbadet esnasında erkekler, ibadetin icra edildiği ana salonun merkezinde bulunurken kadınlar salonun arka kısmında yerlerini alırlar ve ibadete aktif olarak katılamazlar. Modern sinagoglarda balkon bu işlevi görmektedir. Ayrıca sinagogdaki kutsal nesneler de - kutsal metinler hariç- sadece erkeklerin ulaşabileceği bölümlerde bulunmaktadır. Reformist Yahudi cemaatlerinde ise kadın erkek ayrımı olmaksızın sinagog ibadetleri birlikte icra edilmektedir.¹³¹

Sinagoglar ortaya çıktığı günden bugüne dek ibadet yanında birçok sosyal ve eğitsel fonksiyona sahip olmuştur. Yahudiler için bir okul işlevi gören sinagoglar, başta çocuklar olmak üzere tüm Yahudi cemaatinin kutsal metinleri ve dini esasları öğrenmesinde başrol oynamıştır. Eğitimin yanında topluca verilen yemek ziyafetlerine ve kalabalık toplantılara ev sahipliği yapması, toplumsal düzenin

¹²⁸ Özen, “Yahudilik'te İbadet”, s. 89-92.

¹²⁹ Muhammed Ali Bağır, “Tanrısız Yahudiliğe Doğru: Hümanist Yahudilik ve Temel Değerleri”, *Kalemname Dergisi*, 2019, C. 4, S. 8, s. 199.

¹³⁰ Güç, “İlahi Dinlerde Ma'bed”, s. 123.

¹³¹ Atkinson, *Judaism (Religions of The World)*, s. 63.

sağlanmasında mahkeme olarak kullanılması, fakir ve yolcular için misafirhane olarak hizmet vermesi sinagogların üstlendiği fonksiyonlardan bazılarıdır.¹³²

2. SİNAGOĞDAKİ SEMBOLİK NESNELER

“Yahudilik, vaat edilmiş topraklarla özdeşleştirilmiş bir millet hayatını, ortak bir inancı, dili, edebiyatı, folkloru, kanunu ve sanatı ihtiva eden bir dindir.”¹³³ Tanımdan da anlaşılacağı üzere Yahudilik hem dini hem de siyasi anlamda pek çok unsuru içerisinde barındıran zengin bir muhtevaya sahiptir. Bu muhteva içerisinde kutsal nesneleri de dâhil etmek mümkündür. Çünkü Yahudiler, tarih boyunca gerek dini gerekse dünyevi sebeplerden ötürü birtakım nesnelere kutsallık atfetmiş ve bu nesnelere sembolik anlamlar yüklemişlerdir. Bu bölümde Yahudi geleneğinde kutsal kabul edilen objelerin sembolik anlamları da göz önünde bulundurularak değerlendirilmeye çalışılacaktır.

2.1. Aron ha-Berit (Ahit Sandığı) ve Aron ha-Kodeş (Kutsal Dolap)

İbranicede Aron ha-Berit, İngilizce de Ark of the Covenant olarak bilinen Ahit Sandığı, Biblik çağlarda Tevrat tomarlarının (Sefer Tora) ve On Emir'in yazılı olduğu tabletlerin güvenli bir şekilde taşınması ve muhafaza edilmesi için kullanılan sandığı verilen isimdir. İlk defa Musa döneminde ortaya çıkan Ahit Sandığı, sonraki dönemlerde Yahudi geleneğinin en kutsal nesnesi olarak kabul edilmiştir.¹³⁴

Tevrat'ta anlatıldığı üzere Musa, İsrailoğulları'nı üç asır süren kölelikten kurtarmış ve vaat edilmiş topraklara gitmek üzere kavmiyle birlikte yola çıkmıştır. Çölde geçirilen üç ayın sonunda Tanrı, Sina Dağı'nda İbrahim, İshak ve Yakup ile yapmış olduğu ahdi Musa ile yenilemiş ve ona Yahudiliğin temel ilkelerini oluşturan On Emir'i iki levhaya yazılı halde vermiştir. Levhaları bir sandığa koymasını emreden Tanrı, Musa'ya sandığın nasıl yapılması gerektiğini de ayrıntılarıyla anlatmıştır. Tevrat'ta yer alan ifadelerle göre akasya ağacından yapılması emredilen sandığın boyu 1,1 metre, eni ve yüksekliği 70 cm'dir. Sandığın içi saf altınla kaplıdır.

¹³² İnci Türkoğlu, “Yahudi Geleneğinde Sinagog”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, İstanbul, 2003, C.112, S. 4, s. 13.

¹³³ Adam, “Yahudilik”, s. 207.

¹³⁴ Morris Jastrow vd., “Ark of Covenant”, *Jewish Encyclopedia*, ed. Isidore Singer (London: Funk & Wagnalls, 1902), s. 103.

Sandığın altında da taşınabilmesi için altında dört adet halka mevcuttur.¹³⁵ Musa da kendisine söylendiği gibi tabletleri yapılan sandığa koymuştur.¹³⁶

Genel kanaate göre Ahit Sandığı, ortaya çıktığı ilk dönemlerde, portatif mabet olarak kullanılan Mişkan'ın en mukaddes bölümünde muhafaza edilmiştir. İsrailoğullarının Kenan'a ulaşmasıyla birlikte ise Yahudilerce kutsal kabul edilen “Şilo” kentine nakledilmiştir. Daha sonra Kudüs'ün fethedilmesiyle Şilo'dan Kudüs'e getirilen Ahit Sandığı, Süleyman döneminde mabedin inşa edilmesiyle birlikte mabetteki yerini almıştır. M.Ö. 586'ya kadar mabedin en kutsal bölümünde muhafaza edilen sandığın, Yahudilerin Kudüs'ten sürgün edilmesiyle birlikte ortadan kaybolduğu düşünülmektedir.¹³⁷

Yahudilerce Ahit Sandığı, Tanrı'nın her daim İsrailoğulları arasında bulunmasının ve İsrailoğulları ile yapmış olduğu ahdin sembolü olarak düşünülmüştür. Sandığın içerisinde Tanrı'nın İsrailoğulları ile yaptığı sözleşmenin temelini oluşturan On Emir'in yazılı olduğu iki taş tabletin ve Tevrat tomarlarının bulunması, Yahudilerce, Tanrının kutsal kitap yoluyla yeryüzünde tezahür etmesi olarak düşünülmüş ve Sina Dağı'nda yapılan ahdin somut bir nişanesi olarak kabul edilmiştir. Bu sebeple Yahudiler, çöldeki yolculuklarından katıldıkları savaşılar kadar, Ahit Sandığı'nı topluluğun en ön safında taşımışlar ve kendilerine yol göstereceğine inanmışlardır.¹³⁸

Ahit Sandığı, Musa ile Tanrı arasındaki iletişimi sağlayan bir araç olarak görülmüş, Tanrısal bilgeliğin ve gücün sembolü olarak algılanmıştır.¹³⁹ Tevrat'ta anlatıldığı üzere Musa, Tanrı ile iletişime geçmek istediğinde, Mişkan'ın içinde muhafaza edilen Ahit Sandığı'na yaklaşmış ve iki melek arasından onunla konuşmuştur. Söz konusu ifadeler Yahudi geleneğince, Ahit Sandığı'nın Tanrı ile

¹³⁵ Mısır'dan Çıkış, 37: 1-3.

¹³⁶ Adam, “Yahudilik”, s. 211.

¹³⁷ İsmail Başaran, “Ahit Sandığı: Eski İsrail'in En Kutsal Ayinsel Eşyası”, *Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2020, C. 15, S. 30, s. 236-244.

¹³⁸ Başaran, “Ahit Sandığı: Eski İsrail'in En Kutsal Ayinsel Eşyası”, s.243.

¹³⁹ Nermin Öztürk, “Süleyman Mabedinin Kayıp Sandığı, Bir Dokunulmazlık Örneği, *Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 2018, s. 226.

Musa arasındaki iletişimi sağlayan kutsal bir nesne olarak düşünülmesine sebebiyet vermiş ve tanrısal bilgeliğin aktarılmasında sembolik bir obje olarak görülmüştür.¹⁴⁰

Ahit Sandığı, aynı zamanda Yahudilikteki en korkutucu nesnelerden birisidir. Çünkü o, dokunulduğunda dünyevi varlıklar için öldürücü kutsal bir akışa (seyyal) sahiptir. Bu yüzden Tevrat'ta Musa, Harun ve Harun'un soyundan gelen baş kâhin dışındaki herkesin sandığın bulunduğu odaya girmesi yasaklanmış, giren kişilerin de öldürülecekleri taahhüt edilmiştir. Odaya girmesine müsaade edilen kişiler de ancak belli kıyafetlerle ve belli arınma ritüelleri ile odaya girebilmişlerdir. Nitekim Harun'un kurallara uymayan iki oğlu, Ahit Sandığı'nın bulunduğu odada ölmüştür. Ahit Sandığına yüklenmiş olan söz konusu kutsallık, aslında Tanrı'ya yüklenen aşkınlığın sembolik bir karşılığıdır. Bu sebeple Ahit Sandığı'nın bulunduğu odaya yalnızca tanrısal aşkınlığın farkında olan seçilmiş kişiler belli ritüelleri yaparak girebilir ve Tanrı'yla muhatap olabilirler.¹⁴¹

Günümüzde ise Ahit Sandığı'nın yerini her sinagogda bulunan Aron ha-Kodeş almıştır. Aron ha-Kodeş, sinagoglarda ibadet esnasında kullanılan Tevrat rulolarının (Sefer Torah) içine konulup saklandığı kutsal dolaba verilen isimdir.¹⁴² Kutsal dolap (Holy Ark) veya Ehal olarak da bilinen Aron ha-Kodeş genellikle sinagogun doğu yönüne yerleştirilir. Yapılan arkeolojik kazılar, dolabın başlangıçta taşınabilir olduğunu ancak zamanla sabitleştirildiğini ortaya koymaktadır. Görünümü itibariyle cami mihraplarını andıran kutsal dolap, genellikle ahşaptan yapılmakta ve iç kısmı ipek ve altın gibi maddelerle kaplanmaktadır.¹⁴³

Kutsal dolabın üzeri, perde benzeri motifli bir örtü ile örtülüdür. "Parohet" adı verilen bu örtü, Süleyman Mabedi'nde Ahit Sandığı'nın tutulduğu (Kudsü'l-Akdes) perdeyi sembolize etmektedir.¹⁴⁴ Parohet, ipek ve kadife gibi değerli

¹⁴⁰ Ekrem Sarıkçıoğlu, "Babil'de Harut ve Marut'un Melekliği Meselesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, S. 33, s. 143-144.

¹⁴¹ Öztürk, "Süleyman Mabedinin Kayıp Sandığı: Bir Dokunulmazlık Örneği", s. 226-227. Ayrıntılı bilgi için bkz; Levililer, 16: 1-34; Çölde Sayım, 4: 1- 17; Mısır'dan Çıkış, 40: 12-15.

¹⁴² Cyrus Adler vd., "Ark of Law", *Jewish Encyclopedia*, ed. Isodere Singer (London: Funk & Wagnalls, 1902), s.107.

¹⁴³ Türkoğlu, "Yahudi Geleneğinde Sinagog", s. 112.

¹⁴⁴ Özen, Yahudilik'te İbadet, s. 86.

kumaşlardan dikilmektedir. Üzerine çiçek, meyve ve aslan gibi figürler işlenen paroheti farklı farklı renklerde görmek de mümkündür.¹⁴⁵

Aron ha-Kodeş, sinagog içerisinde diğer nesnelerden üç basamak yukarıda yer alır. Bu üç basamak, Tevrat'ta İbrahim'i ziyarete gelen üç meleği sembolize etmektedir.¹⁴⁶ Ayrıca Aron ha-Kodeş'in önünde "karohet" adı verilen iki adet sütun bulunmaktadır. Bu sütunlar da Süleyman Mabedi'nde var olduğu düşünülen iki sütunu simgelemektedir.¹⁴⁷

Yahudiler geçmişte Ahit Sandığı'na yüklenen kutsallığı ve sembolik değerleri günümüzde Aron ha-Kodeş'e yüklemekte ve atalarının mirası olarak görmektedir. Bu yüzden dünya üzerindeki hemen hemen her sinagogda Aron ha-Kodeş bulunmaktadır.

2.2. Sefer Tora

İbranicede Yasa Kitabı anlamına gelen Sefer Tora, Yaratılış, Mısır'dan Çıkış, Levililer, Sayılar ve Tesniye bölümlerini içeren Musa'nın Beş Kitabı'nın birtakım kaidelere uygun olarak yazılmış ve rulo haline getirilmiş dini metinlerine verilen isimdir. Biblik çağlarda Ahit Sandığı'nda, günümüzde ise sinagoglardaki Aron ha-Kodeş'in içerisinde muhafaza edilen Sefer Tora en kutsal Yahudi nesnelerinden birisidir.¹⁴⁸

Genel Yahudi kanaatine göre Tevrat, bizzat Tanrı tarafından Musa'ya vahyedilmiş ve Musa da bu vahyi, yazıya döküp 12 ayrı nüsha haline getirmiştir. Musa söz konusu 12 nüshayı 12 Yahudi kabilesine, geriye kalan aslını ise Ahit Sandığı'nda muhafaza etmeleri üzerine kohenlere vermiştir. İlerleyen dönemde kaybolma riskine karşı çoğaltılan Tevrat nüshaları, din adamları tarafından da ezberlenmiştir. Babil sürgünü sırasında mevcut Tevrat nüshaları yakılmış ve Tevrat'ı ezberleyen din adamlarının da büyük çoğunluğu öldürülmüştür. Ancak sürgün dönüşünde Ezra, elde kalan Tevrat nüshalarını karşılaştırmalı şekilde tahlil ederek Tevrat'ı yeniden yazmıştır. Oluşturulan bu metin otantik kabul edilmiş ve din

¹⁴⁵ Suzan Alalu, *Yahudilikte Kavram ve Değerler (Dinsel Bayramlar- Dinsel Kavramlar- Dinsel Gereçler)*, İstanbul, Gözlem Basım ve Yayın A.Ş., 1996, s. 265.

¹⁴⁶ Özen, "Yahudilik'te İbadet", s. 86.

¹⁴⁷ Alalu, *Yahudilik'te Kavram ve Değerler*, s. 265.

¹⁴⁸ Alalu, *Yahudilikte Kavram ve Değerler*, s. 258.

âlimlerinden oluşan Büyük Meclis (Sanhedrin) tarafından çoğaltılarak günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.¹⁴⁹ Bu sebeple Yahudiler için bugün sinagoglarda bulunan Sefer Toralar, dini kaynağını Tanrı'nın Musa'ya vahyettiği orijinal Tevrat'tan almaktadır.

Sefer Tora metnlerinin yazılacağı parşömenler bir dizi işleminden geçirilmiş koşer bir hayvanın derisinden hazırlanır. Bu deri üzerine Sofer, Hint kamışından yapılmış siyah renkli mürekkep kalem ile noktalama işareti ve sesli harfi olmayan Tevrat metnlerini özenli bir şekilde yazar. Soferin söz konusu metni yazarken Tevrat'ta ayrıntılı şekilde açıklanan sayfa düzenine ve harflerin yazım şekillerine riayet etmesi gerekmektedir.¹⁵⁰ Yahudi din âlimleri tarafından onaylanan Tevrat ruloları “hayat ağacı (atse hayim)” diye isimlendirilen ahşaptan yapılmış iki rulo arasına yerleştirilir. “Meil” adı verilen işlenmiş bir örtü ile sarılır ve sinagogdaki Aron ha-Kodeş'in içerisine konarak nihayete erdirilir.¹⁵¹ Sefer Tora'nın hazırlanışında ve takdim edilişinde kullanılan söz konusu nesneler, Tora'nın, kutsallığının, yüceliğinin ve üstünlüğünün birer simgesi olarak kabul edilmektedir.

Yahudilikte Tevrat okumaları, pazartesi ve perşembe günlerindeki sabah ayinlerinde, Şabat'ta ve çeşitli bayramlarda icra edilmektedir.¹⁵² Mezkûr günlerde Sefer Tora, Aron-ha-Kodeş'in içerisinden çıkarılarak herkesin görebileceği şekilde yukarı kaldırılır. Yahudilikte Sefer Tora'nın bu şekilde kaldırılmasına “Hagba a” denilmektedir.¹⁵³ Cemaat de Tevrat'a olan saygısından dolayı ayağa kalkarak selamlar. Daha sonra Tevrat ruloları, okuma masanın (bima) üzerine konulur. Antik dönemdeki İsrail peygamberlerinin Tevrat'ı yüksek sesle okumasından dolayı sinagogdaki Tevrat ruloları da sesli bir şekilde okunur. Okuyan kişi Tora'nın parşömenine zarar vermemek için “yad” adı verilen kaleme benzer bir okuma çubuğu ile metni takip eder. Okuma bittikten, Sefer Tora sonra aynı özenle dolabın içine geri koyulur.¹⁵⁴

¹⁴⁹ Gürkan, *Yahudilik*, s. 97-98.

¹⁵⁰ Marc-Alain Ouaknin, *Symbols of Judaism*, Barnes & Noble Books, New York 2000, s. 38-49.

¹⁵¹ Yusuf Besalel, “Sefer Tora”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, (Ankara: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2001) C. 3, s. 578.

¹⁵² Parrinder, *Worship In The World's Religions*, s. 176.

¹⁵³ Ouaknin, *Symbols of Judaism*, s. 42.

¹⁵⁴ Miriam Chaikin, *Menorahs, Mezuzas and Other Jewish Symbols*, Clarion Books, New York, 1990, s. 46.

Sefer Tora, Yahudilerce, Tanrı tarafından Musa'ya vahyedilen Tevrat'ın en önemli kanıtı ve en bariz sembolüdür. Bu bilinçle Yahudiler tarih boyunca Sefer Tora'ya özel bir ilgi göstererek onu mabetlerinin en kutsal bölümde muhafaza etmişler, parşömen üzerine yazılan metninin, orijinal Tevrat metniyle bire bir olması amacıyla yazılışına ve okunuşuna imtina göstererek kutsallığına halel getirmemek için uğraşmışlardır. Ayrıca Yahudiler Sefer Tora'yı hem dini hem dünyevi anlamda İsrailoğulları tarihinin kıymetli bir tanığı ve sembolik bir yansıması olarak değerlendirmişlerdir.

2.3. Ner ha-Tamid

Ebedi Işık, Daimî Işık, Sonsuz Işık gibi isimlerle de bilinen Ner ha-Tamid sinagogda Aron ha-Kodeş'in yanında tavanda asılı halde duran ve sürekli yanan ışığa verilen isimdir.¹⁵⁵ Tevrat'ın Çıkış kitabında Tanrı İsrailoğullarına, Mişkan'ın içerisindeki Ahit Sandığı'nın hemen yanında sürekli bir ışık yakmalarını emretmiş ve İsrailoğulları da bu emir gereği akşamdan sabaha kadar Menora vasıtası ile ışık yakmışlardır.¹⁵⁶ Bu gelenek Mişkan'dan sonra Süleyman Mabedi'nde de sürdürülmüştür. Ancak M.S. 638 yılında otantik Menora'nın ortadan kaybolması ve M.S. 70 yılında Yahudilerin Mabet'ten tamamen mahrum kalmaları, söz konusu geleneği bütünüyle ortadan kaldırmasa da değişmesine neden olmuştur. Bu değişim ile birlikte mabedin yerini alan sinagoglarda Biblik dönemdeki Menora yerine içerisinde zeytinyağı bulunan bir tür yağdanlıkla ışık yakılmaya başlanmış ve bu sayede hem Mişkan'da hem de Süleyman Mabedi'nde devamlı yanan Menora'nın anısı yaşatılmaya çalışılmıştır.

Kutsal dolabın üzerinde işlemeli gövdesi ve uzun zinciri bir lamba gibi asılı duran Ner ha-Tamid, eskiden zeytinyağı ile yakılırken günümüzde elektrik ve gaz vasıtası ile yakılmaktadır.¹⁵⁷

Günümüz sinagoglarının en kutsal nesnelerinden biri olarak kabul edilen Ner ha-Tamid, Menora'nın temsil ettiği dini sembollerini içerisinde barındırmakta ve

¹⁵⁵ Güç, "İlahi Dinlerde Ma'bed", s. 114-115.

¹⁵⁶ Mısırdan Çıkış, 27: 20-21. Ayrıca bkz; Levililer, 24:2-4.

¹⁵⁷ Yusuf Besalel, "Ner Tamid", *Yahudilik Ansiklopedisi*, (Ankara: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2001) C. 2, s. 443-444.

yaydığı ışııyla Tanrı'nın her daim İsrailoğulları ile birlikte olduğunu sembolize etmektedir.¹⁵⁸

2.4. Bima/Teva

Zeminden yüksekte yer alan platform olan bima sinagogda Aron ha-Kodeş'in önünde bulunan, ibadet esnasında üzerine Sefer Tora koyularak okuma yapılan kürsüdür. Teva olarak da isimlendirilen bima, "almemar" diye adlandırılan ve yerden yüksekte bulunan bir tür platform üzerinde yer alır. Bima ve almemar tabirleri birbirleri yerine de kullanılmaktadır.¹⁵⁹

Bima'nın kutsallığı Yahudi tarihinde ve geleneğinde önemli bir isim olan Ezra'ya dayanmaktadır. Babil sürgününden dönen Yahudi halkına dini anlamda önderlik yapan Ezra, Tevrat'ın yeniden yazılıp Yahudi hayatındaki yerini almasında başrol oynamıştır. Bima da bu dönemde, Ezra tarafından Yahudi cemaatinin önünde Musa'nın yasasını okumak amacıyla kullandığı ahşap bir kürsü olarak ortaya çıkmıştır.¹⁶⁰ Ezra sonrası dönemde halka açık Tevrat okumaları sırasında kullanılmaya devam eden bima, gelenek içerisindeki yerini sağlamlaştırmıştır. Talmudik dönemle birlikte Aron ha-Kodeş'in önüne yerleştirilmeye başlanan bima, sinagogların yaygınlaşmasıyla da günümüzde kullanılagelen şeklini almıştır.¹⁶¹

Günümüzde genellikle sinagogun merkezine yerleştirilen bima, Ezra'nın kullandığı kürsüye atfen ahşaptan yapılır ve kare, dikdörtgen, yuvarlak, altıgen şeklinde tasarlanabilen almemar içerisinde yerden üç basamak yüksekte yer alır.¹⁶² Söz konusu basamaklar İbrahim'i ziyarete gelen üç meleği sembolize etmektedir. Bima'nın hemen yanında ayakta durulacak kadar yer ve sıralar mevcuttur. Sinagogdaki oturma düzeni de bimaya göre şekillenmektedir. Buna göre bimanın üç tarafında cemaatin oturabilmesi için oturaklar mevcuttur. Bu oturaklar hem Aron ha-Kodeş'i hem de kürsüyü tam görebilecek şekilde yerleştirilir.¹⁶³

¹⁵⁸ Chaikin, *Menorahs, Mezuzas and Other Jewish Symbols*, s. 48.

¹⁵⁹ Judah David Eisenstein vd., "Pulpit", *Jewish Encyclopedia*, ed. Isidore Singer (London: Funk & Wagnalls, 1902), s. 267.

¹⁶⁰ Türkoğlu, "Yahudi Geleneğinde Sinagog", s. 112. Ayrıca bkz; Nehemya, 8:4.

¹⁶¹ Vizetelly, "Pulpit", s. 267.

¹⁶² Türkoğlu, "Yahudi Geleneğinde Sinagog", s. 112. Ayrıca bkz; Yaratılış, 18: 1-15.

¹⁶³ Özen, "Yahudilik'te İbadet", s. 86.

Bimanın sinagogun ve ibadetin merkezinde bulunması, Tevrat'ın tüm Yahudilerin yaşamında merkez konumda bulunması gerekliliğini sembolize etmektedir. Bimanın bir diğer sembolik anlamı ise Tapınaktaki kurban taşını yani Tanrı'nın rızasını kazanmak ümidiyle hayvanların kesildiği sunağı temsil etmesidir. Yahudilik tarihinde II. Mabedin yıkılmasıyla birlikte yerini dua ibadetine bırakan kurban, tamamen Yahudi toplumu tarafından unutulmamıştır. Bu bağlamda Yahudiler, geçmişte Tanrıyla iletişime geçtikleri yerlerden biri olarak gördükleri kurban taşını sinagogdaki bimayla özdeşleştirmişler ve Tevrat okumalarını tanrıyla irtibatı sağlamada birer araç olarak algılamışlardır.¹⁶⁴

2.5. Menora

Menora, Biblik çağlarda İsrailoğulları tarafından Mişkan ve Süleyman Mabedi'nde aydınlatma aracı olarak kullanılan yedi kollu şamdana verilen isimdir.¹⁶⁵ Tıpkı diğer kutsal nesnelerde olduğu gibi Menora'nın kutsallığı da Tevrat'a dayanmaktadır. Tevrat'ta anlatıldığı üzere, Tanrı Musa'ya saf altından üstü çeşitli motiflerle bezenmiş yedi kollu bir şamdan yaptırmasını emretmiş ve Musa'da Yahudi zanaatkar Bazalel Ben Uri'ye Tanrı'nın emrettiği şekilde şamdanı yaptırmıştır. Yapılan şamdan Mişkan'ın en kutsal odasına yerleştirilmiş ve kollarına zeytinyağı dökülerek odayı aydınlatmakta kullanılmıştır. Daha sonra ise Süleyman Mabedi'ne nakledilmiş ve burada da en kutsal bölüme yerleştirilmiştir. İlerleyen dönemde çeşitli sebeplerle farklı yerlere götürülüp tekrar Kudüs'e getirilen Menora, M.S. 638'de bölgenin Müslümanlarca fethedilmesinden sonra ortadan kaybolduğu düşünülmektedir. Günümüzde ise Menora'nın anısına sinagoglarda Ner ha-Tamid adı verilen sonsuz ışık yakılmaktadır.¹⁶⁶

Sinagogun vazgeçilmez nesnelerinden biri olan Menora, basit ama gösterişli bir forma sahiptir. Tevrat'ta da tarif edildiği gibi Menora, merkezi bir kol üzerine sağ tarafta üç kol solda tarafta üç kol olmak üzere toplam yedi koldan oluşmaktadır. Sağ ve sol taraftaki kollar ana kol üzerinde üç basamak halinde yükselmekte ve yukarıda eşit hale gelmektedir.¹⁶⁷ Menora'nın merkez kolu dışındaki diğer kollar arasındaki bu

¹⁶⁴ Türkoğlu, "Yahudi Geleneğinde Sinagog", s. 112.

¹⁶⁵ Chaikin, *Menorahs, Mezuzas and Other Jewish Symbols*, s. 53.

¹⁶⁶ Alalu, *Yahudilikte Kavram ve Değerler*, s. 236.

¹⁶⁷ Asher Ovadiah, "The Symbolic Significance of the Menorah", *Liber Annuus*, 2014, C.64, s. 603.

eşitlik, Yahudilere göre, dünya hayatında tesis edilmesi gereken adaletin sembolüdür. Menora'nın merkez kolunun üzerinde bulunan üç boğum ise Tora'yı (Tevrat'ı), Kohen Avoda'nın Yom Kippur'da kutsal mabette icra ettiği ibadetler olan Avoda'yı ve hastaları ziyaret etmek, yaşlılara ilgi göstermek, yoksullara yardım etmek gibi iyi davranışlar olan Gemilut'u sembolize etmektedir.¹⁶⁸

Menora, sembolik olarak evrenin yedi günde yaratılmasına karşılık gelmektedir. Tevrat'ta ifade edildiği üzere, Tanrı evreni altı günde yaratmış ve yedinci günde de dinlenmiştir. Bu sebeple Yahudiler de Menora'nın altı kolunu yaratılışın altı aşaması ile merkezdeki kolu ise yedinci gün olan Şabat'la ilişkilendirmişler ve Tanrı'nın evreni yaratırken “Işık Olsun” emrini de Menora'nın yanan ışıkları ile özdeşleştirmişlerdir.¹⁶⁹ Ayrıca Menora'nın, İsrailoğullarının Mısır'dan çıkıp Sina Dağı'na varıncaya kadar geçirdikleri yedi haftayı, antik dönemin yedi ana bilim dalını ve yedi gök cismini simgelediği de düşünülmektedir.¹⁷⁰

Menora'nın Yahudilikteki bir diğer sembolik anlamı Hayat Ağacı'nı simgelemesidir. Yahudi geleneğinde, cennette var olduğuna inanılan Hayat Ağacı, ölümsüzlüğün ve bilgeliğin kaynağıdır. Menora da hem Tanrı tarafından kutsanmış bir nesne olması hem de ağaca benzeyen görünüşü sebebiyle Yahudilerce hayat ağacının bir sembolü olarak düşünülmekte ve tıpkı hayat ağacı gibi Menora'nın da Yahudi varlığının sonsuzluğunu ve kutsallığını ifade ettiğine inanılmaktadır. Bu sebeple Menora başta İsrail Devleti'nin amblemi olmak üzere Yahudi kimliğine karşılık gelen siyasi, kültürel ve sanatsal hemen her alanda sıklıkla kullanılmakta ve bir ulus olarak İsrail Devleti'nin yeniden doğumunu sembolize ettiği düşünülmektedir.¹⁷¹

¹⁶⁸ Yusuf Besalel, “Menora”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, (Ankara: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2001) C. 2, s. 394.

¹⁶⁹ Julius Eisenstein vd., “Menorah”, *Jewish Encyclopedia*, ed. Isidore Singer (London: Funk & Wagnalls, 1902), s. 494.

¹⁷⁰ Alalu, *Yahudilikte Kavram ve Değerler*, s. 237.

¹⁷¹ Chaikin, *Menorahs, Mezuzas and other Jewish Symbols*, s. 54.

2.6. Hanukiya

Hanukiya, İsrailoğullarının M.Ö. 165 yılında ikinci tapınağın düşman istilasından kurtarılması adına kutlanan Hanuka bayramında kullanılan dokuz kollu şamdana verilen isimdir.¹⁷²

Işıklar Bayramı veya Mumlar Bayramı olarak da bilinen Hanuka, M.Ö. 165 yılında İsrail topraklarında hüküm süren Grek Selevkid yönetiminin Helenleştirme politikasına ve kutsal mabedi putperest ibadet merkezi haline dönüştürmesine karşı Makabiler diye bilinen dindar Yahudi grubun mabette elde ettiği zafer anısına kutlanan Yahudi bayramıdır. Söz konusu bayramın en önemli sembolü ise Hanukiya'dır. Zira Yahudiler, Selevkid yönetimine karşı elde ettikleri zaferin ardından mabet içerisinde yalnızca bir günlük yağı kalan bir kandil yakmışlar ve bu yağ sekiz gün boyunca yanık kalmıştır. Yahudiler de bu mucizevi olayı anımsamak adına her Hanuka bayramında belli ritüellerle kandil yakarak ibadet etmektedirler.¹⁷³

Tevrat sonrası döneme dayanması sebebiyle Yahudi geleneği içinde küçük bayramlardan bir olarak kabul edilen Hanuka bayramı Kislev ayının yirmi beşinde başlar ve sekiz gün devam eder.¹⁷⁴ Bayramın birinci günü havanın kararmasıyla birlikte çeşitli dualar eşliğinde Hanukiya'ya yerleştirilen ilk mum yakılır. Devam eden sekiz gün içerisinde mum sayısı artırılarak devam eder. Tüm mumların yakılması için “şamaş” adı verilen aracı bir mum kullanılır. Bayram süresince binaların, evlerin ve sinagogların yüksekçe bir yerine yerleştirilen Hanukiya, Yahudilerce mabedin kendilerine tekrar tahsis edilmesini ve mabedin putperest unsurlardan temizlenmesini sembolize etmektedir. Bu sebeple Yahudiler her Hanuka bayramında Hanukiya'yı mumlarla donatmakta, dini anlamda Yahudiliğin, ulus anlamında da İsrailoğullarının ışığının sonsuza dek süreceğini milli hikâyeler ve şarkılar eşliğinde kutlamaktadır.¹⁷⁵

¹⁷² Matt Stefon, *Judaism: History, Belief and Practise*, Britannica Educational Publishing, New York, 2012, s. 181.

¹⁷³ Gürkan, *Yahudilik*, s. 214.

¹⁷⁴ Mehmet Bayrakdar, *Üç Dinin Tarihi*, Saf Yayınları, İstanbul, 2016, s. 122.

¹⁷⁵ Stefon, *Judaism: History, Belief and Practise*, s. 181.

2.7. Mikve

Yahudilikte mikve (İbranice’de mikveh), maddi veya manevi temizliğini yitirmiş bir Yahudi’nin, belli kural ve kaidelere bağlı kalarak içine dalıp çıktığında sahip olduğu kirlere temizlenmesini sağlayan, Yahudi şeriatına uygun şekilde hazırlanmış içi su dolu havuzdur. Yetişkin bir insanın dalabileceği boyutta inşa edilen mikve, yaklaşık 120 cm derinliğinde ve üç dört kişinin sığabileceği genişliktedir. Havuzun su seviyesinin hemen altında 5-8 cm aralığında değişebilen bir delik mevcuttur. Bu delik mikve’yi, “bor” adı verilen ve mikveye temiz su kaynağı sağlayan küçük bir havuza bağlamaktadır. Eskiden yalnızca yağmur suları ile doldurulan mikve, günümüzde musluk suyu ile doldurulmakta ve bordan gelen doğal yağmur suyu ile beslenmektedir. Havuz her gün boşaltılıp temizlendikten sonra tekrar doldurulur.¹⁷⁶

Yahudi tarihinde su ile arınmanın ilk örneği olarak, Mısır’dan çıktıktan sonra Musa tarafından din adamı olarak atanan Harun ve oğullarının yapmış olduğu arınma ritüelleri ile çeşitli vesilelerle gerçekleştirilen abdest benzeri uygulamalar gösterilmektedir. Ancak bu dönemde mikve benzeri bir havuzdan ziyade nehir ve göl gibi durgun suların arınma vasıtası olarak kullanıldığı bilinmektedir.¹⁷⁷ Günümüzde uygulandığı şekliyle ilk mikvelerin ise M.Ö. onuncu asırda ortaya çıktığı kabul edilmektedir.¹⁷⁸

Yahudilikte, dinsel gerekliliklere uygun şekilde mikvede gerçekleştirilen arınma ritüeline “tevila” denmektedir.¹⁷⁹ Mikvede yapılan en önemli tevilalardan bazıları şunlardır:

- Tevrat’a göre adet gören kadın kirli kabul edilmektedir. Bu sebeple muayyen gününü tamamlayan kadınlar belirli bir süre geçtikten sonra mikveye

¹⁷⁶ M. Hadi Tezokur, Yahudi Dinsel Yaşamında Mikve’nin Yeri ve Önemi, Bütün Yönleriyle Yahudilik (Uluslararası Sempozyum), Ankara, 2012, s. 99-103.

¹⁷⁷ M. Hadi Tezokur, “Yahudi Dinsel Yaşamında Mikve’nin Yeri ve Önemi”, s. 101.

¹⁷⁸ Yusuf Besalel, “Mikve”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, (Ankara: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2001), C. 1, s. 101.

¹⁷⁹ Şinasi Gündüz, “Tevila”, *Din ve İnanç Sözlüğü*, (Ankara, Vadi Yayınları, 1998), s. 368.

girerek arınmalıdır. Bu arınma icra edilmeksizin karı-koca arasındaki cinsel ilişki haramdır.¹⁸⁰

- Yahudi şeriatına göre, başka bir dinden Yahudiliğe geçen kişinin mikvede yıkanması gerekmektedir. Bu yıkanma vesilesi ile kişi geçmişte sahip olduğu manevi kirlerden arınarak yeni bir sayfa açmış olur. Bu bağlamda, Yahudi şeriatında din değiştiren kişinin mikveye girişi ana rahmine düşmeyi, mikveden çıkışı da doğuma benzetilmiş ve söz konusu ritüelin yeni bir kimliğe bürünmeyi sembolize ettiği düşünülmüştür.¹⁸¹

-Yahudilikte mutfak eşyalarının koşer hale getirilmesi için de mikve kullanılmaktadır. Eşyalara uygulanan bu temizlikte, din değiştirmede olduğu gibi, fiziksel bir arınmadan ziyade manevi temizlik amaçlanmakta ve eşyaların Tora'ya uygun şekilde kullanılması hedeflenmektedir.¹⁸²

- Yahudilikte evlenecek gelin adayının düğünden bir gün önce mikveye girerek tevila yapması gerekmektedir. Bu tevilayla, hayatlarında yeni bir dönem başlayacak karı ve kocaya Yahudi yasalarına uygun bir hayat sürmelerine yardımcı olacağına inanılmaktadır.¹⁸³

Yukarıda da bahsedildiği üzere geçmişten günümüze Yahudi toplumunun arınmasında mühim bir görev üstlenen mikve, Yahudiler için maddi ve manevi kirlerden arınarak yenilenmeyi, günahlardan arındırılmış saf bir kimlik kazanmayı sembolize etmektedir.

2.8. Şofar

Şofar, Yahudiler tarafından bazı dinsel törenlerde ve özel günlerde çalınan, üflelemeli bir enstrümandır.¹⁸⁴ Kıvrımlı, renksiz ve doğal bir görünüme sahip olan Şofar, en az bir yumruk büyüklüğünde ve üzerinde herhangi bir çatlak ya da delik

¹⁸⁰ Rifai Erten, “Yahudilik’te ve Yahudi Kültüründe Şifa Anlayışı”, *Kalemname Dergisi*, 2020, C. 5, S.10, s. 301. Ayrıca kbz. Levililer, 15: 19-20.

¹⁸¹ Alalu, “Yahudilikte Kavram ve Değerler”, s. 253.

¹⁸² Alalu, “Yahudilikte Kavram ve Değerler”, s. 253.

¹⁸³ Asife Ünal, “Yahudi Düğün Gelenekleri”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2016, C. 5, S. 2, s. 228-229.

¹⁸⁴ Gündüz, “Şofar”, s. 355.

olmayan koç ya da keçi gibi kaşer bir hayvanın boynuzundan yapılmaktadır.¹⁸⁵ Hz. Musa'nın Sina dağında Tanrı'dan vahiy alırken kavminin altın buzağıya tapmasını çağrıştırması sebebiyle sığır, öküz gibi büyükbaş hayvanların boynuzlarından imal edilmesi yasaktır. Şofar çalan kişiye "Tokea" denilmektedir.¹⁸⁶

Şofar'ın kökeni ve kutsallığı hakkında farklı kanaatler bulunmaktadır. Yahudilerce kabul edilen kanaate göre Şofar, Tevrat kökenli bir nesnedir. Bu bağlamda Yahudiler, Mısır'dan Çıkış kitabında anlatılan, atalarının Sina Dağı'nda yaşadıkları tecrübe esnasında duyduğu güçlü boru sesini¹⁸⁷ ve Levililer kitabında yedinci ayın onuncu gününde Jübile ayının başlangıcının ilan edilmesi münasebetiyle çalınan boru sesini Şofar'ın kutsiyetinin birer delili olarak kabul ederek Eski Ahit'e dayandırmaktadırlar.¹⁸⁸ Başka bir kanaate göre ise Şofar, eskiden Yahudiler tarafından savaş esnasında bir iletişim aracı olarak kullanılan bir nesne iken zamanla ibadetler sırasında kullanılmaya başlanan kutsal bir çalgı aletine dönüşmüştür.¹⁸⁹

Kökeni hakkındaki tartışmalar bir yana bırakıldığında Şofar, günümüzde Yahudilerce en mukaddes günler olarak kabul edilen Roş ha-Şana ve Yom Kippur bayramlarıyla özdeşleşmiştir.

Geleneksel Yahudilikte takvim yılı Tişri ayı ile başlatılmakta ve bu ayın ilk günü Yahudi yeni yılına yani Roş ha-Şana'ya karşılık gelmektedir. Yahudi tarihinde Âdem'in yaratılması, İbrahim, İshak ve Yakup'un doğumu, Musa'nın firavunun karşısına çıkması gibi önemli kabul edilen olayların bugünde gerçekleştiğine inanılmaktadır. Miladi takvime göre Eylül-Ekim aylarına denk gelen Roş ha-Şana, Yahudi takvimine göre en kutsal gün kabul edilen Yom Kippur'a kadar geçen on günlük tövbe dönemidir. Yahudiler bu zaman diliminde, geçirmiş oldukları yılın muhasebesini ve gelecek yılın ise planlamasını yaparlar. Tövbeye çağrı mahiyetinde sinagoglarda sabah ibadetinden sonra Şofar çalınması, Roş ha-Şana'nın en göze çarpan özelliklerinden birisidir.¹⁹⁰

¹⁸⁵ Rabi Nisim Behar, *Dini Uygulama Rehberi*, çev. Mordehay Yanar, Gözlem Gazetecilik Basım ve Yayın A.Ş., İstanbul, 2004, s. 265.

¹⁸⁶ Hüseyin Dikme, "Semavi Dinlerde İbadete Çağrı İletişim", *The Journal of Academiz Social Science Studies*, 2012, C. 5, S. 1, s. 101.

¹⁸⁷ Mısır'dan Çıkış, 19: 16-19.

¹⁸⁸ Levililer, 25: 9-10.

¹⁸⁹ Dikme, "Semavi Dinlerde İbadete Çağrı İletişim", s. 101.

¹⁹⁰ Kurt-Aykıt, *Dinler Tarihi*, s. 200.

Kefaret günü anlamına gelen Yom Kippur, Roş ha-Şana ile başlayan 10 günlük tövbe döneminin son günüdür. Yahudi inancına göre insanların kaderi Roş ha-Şana’da yazılmakta, Kippur gününde de bu yazgılar kesinleşip mühürlenmektedir. Bu sebeple Yahudiler Kippur gününü sadece ibadet ve tefekkür ile geçirirler. Ayrıca Yahudiler bugünde yirmi beş saatlik kefarete orucu tutarlar. Arife günü Güneş batmadan başlayan bu oruç, ertesi gün Güneş’in batışına kadar devam eder. Kippur’un son ibadeti olan Neila duasından sonra orucun nihayete erdiğini ifade etmek üzere Şofar çalınır.¹⁹¹

Çıkardığı güçlü ve ürpertici sesi sebebiyle insanda çeşitli dini duygular uyandırdığına inanılan Şofar’ın, Tanrının hâkimiyetini, peygamberlerin mesajını, Moriah Dağı’nda İshak yerine koçun kurban edilmesini, Sina’da On Emir’in verilişini, yıkılan Süleyman Mabedi’ni, sürgünde çekilen acıları ve işlenmiş günahlardan tövbe edip uyanışı sembolize ettiğine inanılmaktadır.¹⁹²

Şofar çalınırken çıkarılan ritimli sesler de kendi içerisinde sembolik anlamlar barındırır. “Tekia” adı verilen uzun ve kesintisiz ses tanrısal çağrıyı, “şevarim” adı verilen üç kesik ses tanrısal güç karşısında eşyanın acizliğini, “terua” adı verilen dokuz kısa ses ise tanrısal korumayı sembolize etmektedir.

3. İBADET ESNASINDA KULLANILAN SEMBOLİK NESNELER

3.1. Tefilin

Tefilin, içerisinde Tevrat’tan çeşitli pasajlar içeren ve ibadet sırasında başın alın kısmına ve sol kola takılan siyah renkte küçük deri bir kutudur. Ortodoks Yahudileri tarafından Şabat günü ve bayram günleri haricindeki her sabah ibadeti esnasında kullanılan tefilin, deriden yapılma şeritlerle hem alına hem de sol kolun pazusuna sıkıca sarılarak kullanılmaktadır.¹⁹³ Bar-Mitzva olmuş her Yahudi erkeğinin takmakla mükellef olduğuna inanılan tefilin içerisinde, Çıkış, 13: 1-10, 11-16; Yasa’nın Tekrarı, 6: 4-9 ve 6: 13-21 olmak üzere dört adet Tevrat pasajının yazılı olduğu dört ayrı parşömen bulunmaktadır. Bu parşömenlerde tefilin takma

¹⁹¹ Galip Atasagun, *Dinler Tarihi*, Sebat Ofset Matbaacılık, Konya, 2013, s. 185-186.

¹⁹² Dikme, “Semavi Dinlerde İbadete Çağrı İletişim”, s. 102; Gürkan, *Yahudilik*, s. 210.

¹⁹³ Mahmut Aydın, *Ana Hatlarıyla Dinler Tarihi (Tarih, İnanç ve İbadet)*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2010, s. 311.

zorunluluğu açıkça ifade edilmiştir.¹⁹⁴ Muhtevası itibariyle “mezuza” ile benzerlik gösteren tefilin’in kutsiyetini daha iyi kavramak maksadıyla Tevrat’taki şu ifadelere yer vermek yerinde olacaktır:

“Dinle, ey İsrail! Tanrınız Rab, tek Tab’dır. Tanrınız Rabb’ı bütün yüreğinizle seveceksiniz. Bugün size verdiğim bu buyrukları aklınızda tutun. Onları çocuklarınıza benimsetin. Evinizde otururken, yolda yürürken, yatarken, kalkarken onlardan söz edin. Bir belirti olarak onları ellerinize bağlayın, alın sargısı olarak takın. Evleriniz kapı sövelerine, kentleriniz kapılarına yazın.”¹⁹⁵

“Şema Yisreal Duası” olarak da bilinen Tevrat’ın söz konusu pasajında Tanrı Yahve çok açık bir biçimde Yahudilere kendisini anmalarına vesile olması amacıyla emrettiği buyrukları alınlarına ve kollarına bağlamaları emretmiş, kapı sövelerine asmalarını buyurmuştur. Dindar Yahudiler de Tanrı Yahve’nin bu emri gereği söz konusu pasajları küçük kutuların içerisine yerleştirerek alınlarına ve sol kollarının pazularına bağlamaktadırlar.

Tefilin, dini ve felsefi açıdan, içerisinde münferit anlamlar barındıran sembolik bir nesnedir. Öyle ki, tefilin’in içerisinde yer alan Tevrat pasajları, Tanrı’nın birliğini ve hâkimiyetini, Yahudi şeriatının temel yapı taşlarını, dünyanın manevi anlamda kurtuluşunun yine Yahudi şeriatı ile mümkün olabileceğini sembolize etmektedir. Dindar bir Yahudi’nin söz konusu kutuları kendi bağlaması, Tanrı Yahve ve onun yasalarına olan bağlılığının düzenli bir hatırlatıcısı olarak telakki edilmektedir.¹⁹⁶

Tefilin’in vücutta konumlandırıldığı yerler de başlı başına sembolik anlamlar taşımaktadır. Sol kolun pazu kısmına takılan tefilin kalbi yani daha çok inancı simgelemektedir. Bu sebeple Yahudiler sol kola takılan tefilini şeriata olan duygusal bağla ilişkilendirmişlerdir. Alna takılan tefilin ise aklı simgelemekte, var olan yaşamı Yahudi şeriatının çizdiği sınırlarla mantık çerçevesinde yorumlamayı sembolize etmektedir. Yahudiler her iki tefilini de Tanrı’ya olan bağlılıklarının birer nişanesi

¹⁹⁴ Alalu, *Yahudilikte Kavram ve Değerler*, s. 286.

¹⁹⁵ Yasa’nın Tekrarı, 6: 4-9.

¹⁹⁶ Besalel, “Tefilin”, *Yahudilik Ansiklopedisi* (Ankara: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2001), C. 3, s. 728.

olarak görmekte ve akıl ile duygunun hakikate götüren yolda rehber olduğunu düşünmektedirler.

Tefilinleri bağlama sırası bile kendi içerisinde birtakım mesajlar ihtiva eder. Buna göre Yahudiler tefilini ilk önce sol kollarına daha sonra alınlarına bağlarlar. Tefilin ilk önce sol kola bağlanması, Tanrı'nın emirlerinin akıldan önce kalben kabul edilmesi gerektiğini sembolize etmektedir. Dolayısıyla dindar bir Yahudi ilk önce emirleri yerine getirmeli daha sonra ise bu emirleri aklıyla düşünüp kavramaya çalışmalıdır. Aynı zamanda kola takılan tefilin diğer insanlardan gizlenebilirken alna takılan tefilin gizlenememektedir. Çünkü hareketleri gizlemekte bir mahsur yoktur ancak fikirler sarıh olmalı ve etrafı olabildiğince aydınlatmalıdır.

3.2. Talit ve Tsitsit

Talit/Tallit, yün veya ipekten dokunan, Yahudilerce ibadet esnasında örtülen, dikdörtgen biçimindeki bir tür şalıdır.¹⁹⁷ Genellikle beyaz bir örtünün üzerine mavi şeritli ipliklerin dokunmasıyla oluşturulan talitin kolsuz gömlek şeklindeki formuna “talit katan”; omuzları örtecek şekilde dokunmuş ve şekil itibari ile şalı andıran formuna ise “talit gadon” adı verilmektedir. Küçük talit adı verilen talit katmanı Yahudiler kıyafetlerinin altına giyerken, büyük talit olarak isimlendirilen talit gadonu ise ibadet esnasında örtünürler. Talitin uç kısımlarında yer alan püsküllere ise “tsitsit/tisitsit (püskül)” adı verilmektedir.¹⁹⁸

Tevrat'ın Çölde Sayım kitabında Tanrı Yahve Yahudilere “Kuşaklar boyunca giysinizin dört yanına püskül dikeceksiniz. Her püskülün üzerine lacivert bir kordon koyacaksınız. Öyle ki, püskülü gördükçe Rabb'in buyruklarını anımsayasınız.” emrinde bulunmuştur. Yahudiler de bu emir gereği kuşaklar boyunca talit örtünme geleneğini sürdürmüş, onu ibadetin ayrılmaz bir parçası haline getirmişlerdir.¹⁹⁹

Hafta içi icra edilen tüm sabah duaları ile Şabat ve bayram günleri sabahında gerçekleştirilen ibadetlerde kullanılan talit, Teşa-Beav'da ise öğleden sonraki ibadet sırasında örtünmektedir. Yom Kippur Bayramında ise tüm gün talit örtünmek

¹⁹⁷ Özen, “Yahudilikte İbadet”, s. 127

¹⁹⁸ Gürkan, *Yahudilik*, s. 203.

¹⁹⁹ Çölde Sayım, 15: 37-40.

zorunludur. Ayrıca dindar bir Yahudi taliti örtünmeden önce mutlaka talite özgü bir dua olan Talit Berahası'nı okumalıdır.²⁰⁰

Talit örtünme esasları Yahudi cemaatları arasında farklılık arz etmektedir. Aşkenaz cemaatlerde çocuklar kendilerine uygun şekilde hazırlanmış taliti örtünebilirken, Sefarad Yahudilerinde sadece evli erkekler talit örtünür. Reformcu Yahudi cemaatlerinde ise taliti ibadetten sorumlu hahamlar örtünmektedir.²⁰¹

Yukarıda bahsi geçen Tevrat pasajında da ifade edildiği üzere Yahudiler talit ve talitin uç kısımlarında yer alan tsitsitleri Tanrı'nın emirlerinin bir nişanesi olarak görmektedir. Bu vesileyle Yahudiler Tanrı Yahve'nin kendilerine gönderdiği şeriatı yani buyrukları talit örterek anımsarlar ve dinlerine olan bağlılıklarını ibadet esnasında örtündükleri kutsal bir nesne ile pekiştirirler.

3.3. Kipa

Kipa, dindar Yahudi erkeklerinin başlarını örtmek maksatlı kullandıkları bir tür şapkadır. Yahudilikteki diğer sembolik nesnelerin aksine kipanın kökeni ve kutsiyeti hakkında ne kutsal kitaplarda ne de antik Yahudi geleneklerinde açıkça bir kullanım göze çarpmaktadır.²⁰² Kipanın kullanımına dair ilk ciddi deliller Talmudik zamanlara dayanmaktadır. Söz konusu dönemde kipa, yas tutan, cemaatten uzaklaştırılan veya cüzzamlı kişilerce takılmış ve bu kişilerin toplumun geri kalanından farklılığı kipa yoluyla izah edilmeye çalışılmıştır.²⁰³

İlerleyen dönemde ise kipa, ibadetler esnasından kullanılmaya başlanmıştır. Bu kullanımıyla bitlikte kipa, geçmişte kendisine yüklenen anlamlardan kurtulmuş, Yahudilerin Tanrı Yahve'ye ve onun emri olan ibadetlere olan saygılarının sembolik bir anlatımı olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Kipa dini anlamının yanında Yahudi kimliği ile özdeş hale gelmesi sebebiyle milli anlamlara da gelmektedir. Bu

²⁰⁰ Galip Atasagun, "Yahudilikte Dini Sembol ve Kavramlar", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, C. 11, S. 11. s. 153.

²⁰¹ Atasagun, "Yahudilikte Dini Sembol ve Kavramlar", s. 154.

²⁰² Emil G. Hirsch- Wilhelm Nowack, "Head-Dress", *Jewish Encyclopedia*, ed. Isidore Singer, Funk & Wagnalls, London, 1902, s. 292.

²⁰³ Atasagun, "Yahudilikte Dini Sembol ve Kavramlar", s. 154.

bağlamda kipa, Siyonist fikirlerin bir işareti olarak Yahudi etnisitesini yansıtan ve milli duyguları ifade eden sembolik bir nesnedir.²⁰⁴

4. DİĞER SEMBOLİK NESNELER

4.1. Mezuza

İbranicede kapı pervazı anlamına gelen “mezuza”, içerisinde Şema (Yasa’nın Tekrarı, 6:4-9) ve Vehaya (Yasa’nın Tekrarı, 11:13-21) metinlerinin yazılı olduğu; tahta, metal veya plastikten yapılma bir kılıfla sarılmış parşömene verilen isimdir. Koşer bir hayvanın derisinden yapılan bu parşömenin içindeki Tevrat metinleri belli kurallar dâhilinde Sofer tarafından elle yazılır. Parşömenin dış yüzeyinde her şeye gücü yeten anlamına gelen “Şaday” ifadesi yer alır. Buna ek olarak bahsi geçen ifade “Şomer Dlatot Yisrael (İsrail Kapılarının Koruyucusu)” ifadesinin baş harflerine de karşılık gelmektedir.²⁰⁵

Yahudiler için mezuzanın kutsallığı Tevrat’a dayanmaktadır. Tevrat’taki, Şema ve Vehaya metinlerinde Yahve, İsrailoğullarına kendisini tek tanrı olarak kabul etmelerini ve bağlılıklarının bir sembolü olarak da mezuzayı kullanmalarını emretmiştir. Bu husus Tevrat’ta “Evlerinizin kapı sövelerine, kentlerinizin kapılarına yazın.” (Yasa’nın Tekrarı, 6: 9 ve Yasa’nın Tekrarı, 11: 20) şeklinde buyrulmuştur. Yahudiler de bu emir gereği mezuzayı evlerinin giriş kapısının sağına çivileyerek Tanrı Yahve’ye olan bağlılıklarını göstermektedirler.²⁰⁶

Mezuza’nın içerisinde yer alan Şema ve Vehaya pasajlarında Tanrı Yahve, açık bir şekilde Yahudilere kendisinden başka ilah kabul etmemelerini ısrarla öğütlemiş ve yoldan çıkmamaları konusunda açıkça uyarmıştır. Bu sebeple mezua, Yahudiler için tanrının birliğini ve ona olan kalpten bağlılığı sembolize etmek için kapı sövelerinde yerini almaktadır. Yahudiler bu maksatla evden çıkmadan önce

²⁰⁴ Gürkan, *Yahudilik*, s. 203-204.

²⁰⁵ Alalu, *Yahudilikte Kavram ve Değerler*, s. 244-245.

²⁰⁶ Besalel, “Mezuza”, *Yahudilik Ansiklopedisi* (Ankara: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2001) C. 2, s. 403-404.

veya eve geldiklerinde mezuzayı öperek sembolik anlamda şeriatlarına olan tutkularını ifade ederler.²⁰⁷

Mezuzanın bir diğer sembolik anlamı ise İsrailoğullarının Mısır'daki esaretine dayanmaktadır. Şöyle ki, Mısır'da Musa'nın tebliğine karşı çıkan Firavun'a karşı Tanrı Yahve'nin gönderdiği felaketlerden biri olan ilk doğanların ölmesinden İsrailoğullarını hariç tutmak için Musa, takipçilerine kapı sövelerini kurban kanı ile işaretlemelerini istemiştir. Bunun üzerine Tanrı Yahve de kapısı işaretli evler haricindeki tüm Mısır evlerinde bulunan ilk doğanların canını almıştır. Bu olaya atfen Yahudiler de mezuzayı, evlerini her türlü kötülükten koruyan bir muhafız gibi düşünmektedir. Bu koruma, kötü ruhlar aracılığıyla yapılan muska veya tılsımın aksine bizzat Tanrı'nın iradesi ile gerçekleşen ve Yahudi şeriatına uygun bir korumadır. Bu bağlamda mezuzaya, Yahudiler için bir gözetici, evlerini ve evlerin sakinlerini kötülüklerden koruyan bir kalkanı sembolize etmektedir.²⁰⁸

4.2. Ketuba

Ketuba, evlilik töreni sırasında eşlerin birbirlerine karşı olan haklarını korumak amacıyla karı-koca arasında yapılan bir nevi evlilik sözleşmesidir. Söz konusu sözleşmeye göre, kocanın karısına olan maddi-manevi sorumlulukları ile ölüm ve boşanmadan sonra kocanın ödemekle yükümlü olduğu maddi unsurlar açıkça ifade edilir. Nikahı kıyan haham huzurunda damat ve iki şahit, hazırlanan ketubayı imzalar. İmzalanan ketuba isteğe bağlı olarak törene iştirak eden tüm davetlilere okunur ve ardından geline teslim edilir.²⁰⁹

Ketuba imzalanmadan dini anlamda evlilik akdi yerine getirilemez. Bu bağlamda ele alındığında ketuba, İslam'daki imam nikahına benzer bir mahiyet ve öneme sahiptir. Ancak imam nikahında, yazılı bir sözleşme zorunlu değil, ihtiyaridir. Yahudilikte ise hem eşlerin birbirleri üzerindeki haklarını hem de doğacak çocukların haklarını yazılı bir belge ile saklı tutulması dini bir vecibe olarak kabul

²⁰⁷ Besalel, "Mezuza", C. 2, s. 404.

²⁰⁸ Besalel, "Mezuza", C. 2, s. 404.

²⁰⁹ Ünal, "Yahudi Düğün Gelenekleri", s. 233.

edilmektedir. Dolayısıyla bu durum ketuba'yı dini anlamda bir evlilik sözleşmesi haline getirmektedir.²¹⁰

Modern anlamda hukukun gelişmesiyle birlikte ketuba yasal bir belgeden çok dini bir vesika haline gelmiş olsa da bugün pek çok dindar Yahudi, evliliklerinin Yahudi şeriatına da uygun şekilde gerçekleştirildiğini belgelemek için ketubayı hazırlamaktadırlar.²¹¹

Geçmiş dönemlerde ketubalar, etrafı çeşitli dini ve ailevi figürlerle süslenen ve simgesel motiflerle bezenen parşömenlerden yapılmaktaydı. Ancak günümüzde ketubalar daha sade ve günün getirdiği resmiyete adapte olmuş bir görünüme sahiptir.²¹²

Ketuba sembolik olarak, Tanrı'nın Sina Dağı'nda İsrailoğulları ile yaptığı ahde benzetilmektedir. Nasıl ki Tanrı İsrailoğullarına, kendisine iman etmeleri halinde birtakım vaatlerde bulunduysa, ketubayı imzalarken erkek de kadına aynı şekilde vaatlerde bulunarak sözleşmeye imza atmaktadır. Dolayısıyla ketuba, Yahudi geleneğinin temel unsurlarından olan ahitleşmenin evlilik kurumuna olan bir yansıması, çiftlerin hem maddi hem de manevi ilişkisinin Yahudi şeriatı üzerine kurulmasının sembolik bir ifadesidir.²¹³

4.3. Hupa, Yüzük ve Bardak

Yahudilerin evlilik töreni sırasında kullandıkları bir diğer sembolik nesne de hupa/huppa'dır. Sözlükte örtü anlamına gelen hupa, gelin ve damadın nikâh esnasında altında durdukları ve bir tür çardağı andıran nesnedir. Hupa, dört adet direğin üzerine yerleştirilmiş çeşitli kumaşlar ve ihtişamlı süslemelerden meydana getirilebildiği gibi yine dört adet direğin üzerine yalnızca talit örtülmesi ile de oluşturulabilmektedir.²¹⁴

Hupanın kökeni Talmudik zamanlara kadar dayanmaktadır. Söz konusu dönemlerde damat nikah töreninin gerçekleştirilmesi için bir çadır hazırlardı. Hupa

²¹⁰ Ünal, "Yahudi Düğün Gelenekleri", s. 234.

²¹¹ Erdinç İçten, "Yahudilik'te Ketuba", *Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi)*, Bursa, 2020, s. 79-80.

²¹² Alalu, *Yahudilikte Kavram ve Değerler*, s. 224-225.

²¹³ İçten, "Yahudilikte Ketuba", s. 77.

²¹⁴ Ünal, "Yahudi Düğün Gelenekleri", s. 231.

adı verilen çadır düğünün son aşaması olarak kabul edilir ve evliliğin resmiyet kazandığı anlamına gelirdi. Genelde hupa dışarıda, yıldızların altına kurulurdu. Böylece, çiftin yıldızlar kadar çok ve gökyüzü kadar geniş bir aileye sahip olması sembolize edilmek istenirdi.²¹⁵

Günümüzde ise hupa nikâh merasiminin yapılacağı yere kurulan sembolik bir nesne halini almıştır. Öyle ki damat, düğünün ilk merasimi sayılan duvak örtme merasiminin ardından gelinin yanından ayrılır. Çiftin babaları damada, çiftin anneleri ise geline refakat ederek onları önceden hazırlanmış hupaya getirirler. Bunun sebebi “Bu nedenle adam annesini babasını bırakıp karısına bağlanacak, ikisi tek beden olacaktır.”²¹⁶ hükmünün yerine getirilmesine gösterilen hassasiyettir. Çiftin hupanın altında tekrar bir araya gelmesi ile nikâh merasimi başlar. İlk önce haham günün anlam ve önemine dair Tevrat’tan çeşitli pasajlar okur ve daha sonra kısa bir vaaz verir. Vaazdan sonra haham damada bir kadeh şarap uzatır. Damat şarabı içtikten sonra haham nişan duasını okur. Sonrasında damat gelinin duvağını açar ve gelinin sağ elinin işaret parmağına yüzüğü takar. Bu andan itibaren gelin ve damadın karı-koca olduğu tescillenir.²¹⁷

Hupa temelde, Tanrı’nın evlenen çifti ve kurdukları aileyi korumasını ve kutsamasını, çiftin yeni kurdukları yuvanın Yahudi yasalarının altında şekillendiğini ve kendilerine bir çatı görevi göreceğini sembolize etmektedir. Hupanın direkleri ise iman ve sadakati temsil eder ve evliliğin bu iki dayanak altında sürdürüleceği mesajını verir.²¹⁸

Yahudi şeriatına göre yüzük takmak, ketuba ve zifaf ile birlikte dini anlamda evliliğin meşruluğunu belirleyen üç unsurdan birisidir. Geleneğe göre nikâh sırasında takılacak yüzüğün gösteriştan uzak ve pahalı taşlarla bezenmemiş olması esastır. Çünkü Yahudiler evliliğin maddi sebeplerden ötürü değil manevi sebeplerden ötürü kurulması gerektiğine inanmaktadır. Bu sebeple nikâh esnasında gelinin takacağı

²¹⁵ İçten, “Yahudilikte Ketuba”, s. 75.

²¹⁶ Yaratılış, 2: 24.

²¹⁷ Ünal, “Yahudi Düğün Gelenekleri”, s. 231-232.

²¹⁸ Ünal, “Yahudi Düğün Gelenekleri”, s. 231.

yüzükte olabildiğince sade olmalı; eşiyle olan ilişkinin sevgi, saygı, sabır ve sadakat gibi unsurlar üzerine bina edildiğini sembolize etmelidir.²¹⁹

Yahudi evlilik törenlerinin vazgeçilmez unsurlarından birisi de bardak kırma âdetidir. Törenin sonlarına doğru hupanın altında damadın, bez veya kâğıt gibi bir nesnenin içine konulmuş bardağı kırması Yahudilere Süleyman Mabedini hatırlatmaktadır. Aslından bardak kırmakla kastedilen şey, Yahudilerin en mutlu anlarında bile mabedin yıkılışını unutmamaları gerçeğidir. Aynı zamanda bardak, evliliğin ne kadar hassas bir yapıya sahip olduğunu, en ufak hatada tıpkı bir bardak gibi kırılabileceğini sembolize etmektedir.²²⁰

4.4. Şabat Mumu, Şabat Örtüsü ve Şabat ekmeği

Şabat, Yahudilikte kutsal dinlenme ve ibadet günüdür ve kaynağını Tevrat'tan almaktadır. Tevrat'ın Yaratılış kitabında, Tanrı'nın evreni altı günde yarattığı, yedinci günde de dinlendiği anlatılmaktadır. (Yaratılış, 2: 2-3) Yahudiliğin temel ilkelerini oluşturan On Emir'de, Yahudilere Tanrı'nın dinlendiği yedinci günü yani Şabat'ı kutsal kabul edip ibadet ve istirahat ile geçirmeleri emredilmiştir. (Mısır'dan Çıkış, 20: 1-17) Bu sebeple Yahudiler, haftanın yedinci gününe denk gelen cumartesi gününü haftalık ibadet ve dinlenme günü olarak kabul etmektedirler. Ayrıca Yahudiler, atalarının Mısır esaretinden cumartesi günü kurtulduklarını iddia ederek Şabat'ın kutsallığını pekiştirmektedirler.²²¹

Cuma günü gün batımı ile başlayan, cumartesi günü batımına kadar süren Şabat günü esnasında Yahudiler, On Emir gereği hiçbir iş yapmazlar. Söz konusu günde herhangi bir dünyevi iş ile uğraşmak, elektrikli araç-gereç kullanmak, ateş yakmak yasaktır. Bu anlamda Yahudiler Şabat'ı sinagog ve evde ibadet ederek ve aile bireyleri ile bir araya gelerek kutlamaya özen gösterirler.²²²

Cuma günü erkeklerin sinagogdan gelmesiyle başlayan ve tüm aile bireylerinin katılımıyla gerçekleştirilen Şabat yemeği, gelenek içerisinde mühim bir yere sahiptir. Cuma günü güneşin batmasına kısa bir zaman kala evin hanımı

²¹⁹ İçten, "Yahudilikte Ketuba", s. 68.

²²⁰ Ünal, "Yahudi Düğün Gelenekleri", s. 236.

²²¹ Bayrakdar, *Üç Dinin Tarihi*, 116.

²²² Tümer-Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 227.

tarafından Şabat yemeğinin yenileceği masa hazır hale getirilir ve iki adet mum yakılarak yemek için hazırlanmış masanın üzerine konur. Bu mumlar “hafta içinin karanlığına karşılık Şabat aydınlığının ve aynı zamanda iki ayrı On Emir pasajında yer alan Şabat’ı tutma emrinin” sembolik bir ifadesidir.²²³ Şabat bitinceye kadar söz konusu mumlar yanmaya devam eder. Masanın üzerine ayrıca “hala” adı verilen iki ekmek konulur. Ekmeklerin üstü de “Şabat örtüsü” adı verilen beyaz bir örtü ile örtülür. Bu iki ekmek, Yahudilerin Mısır’dan çıktıktan sonra çölde geçirdikleri ilk Şabat gününde Tanrı tarafından kendilerine verilen “man veya mannayı”; üzerindeki beyaz örtü ise mannaların üzerine düşen çiğ tanelerini sembolize etmektedir. Şabat masasında yer alan bir diğer sembolik nesne de üzerine Kiduş duasının okunduğu şarap kadehidir.²²⁴

Şabat yemeğine geçilmeden önce tüm aile üyeleri masanın etrafında yerini alır. Yemeğe başlamadan hemen önce “Şalom Alehem” duası okunur. Duadan sonra içi şarap dolu kadehin üzerine Kiduş duası okunur ve ailenin her bir bireyi bu kadehten bir yudum alır. Daha sonra ise üzerine bereket duası okunmuş ve tuza bandırılmış hala tüm aile üyeleri tarafından yenir. Yemekteki söz konusu sembolik unsurların dışında, bugüne özel pişirilmiş ve koşer kuralları gözetilerek hazırlanmış et veya balık gibi ürünlerden hazırlanmış yemekler, Şabat’ın göze çarpan diğer unsurlarıdır.²²⁵

²²³ Gürkan, *Yahudilik*, s. 207.

²²⁴Yusuf Ağkuş-Abdullah Altuncu, “Yahudi Kutsal Metinlerinde ve Kur'an'da Şabat (Cumartesi)Yasakları ve Mesh Hadisesi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 2017, C. 6, S. 5, s. 2780-2781.

²²⁵ Gürkan, *Yahudilik*, s. 208.

3. BÖLÜM

HRİSTİYANLIK

Miladi birinci yüzyılın başlarında Filistin'deki Yahudiler arasında ortaya çıkmaya başlayan ve ilerleyen dönemde bir dünya dini haline gelen Hristiyanlık, günümüzde İslam ile birlikte en çok müntesibi bulunan iki dinden birisidir. Yirmi asırdan fazla bir süredir aktif bir din konumunda olan Hristiyanlık, doğuşundan itibaren pek çok farklı din ve gelenek ile etkileşime girmiş hem dini hem de tarihsel anlamda zengin bir muhtevaya sahip olmuştur. Sembolik değere sahip kutsal nesnelerde bu muhteva içerisinde göze çarpan önemli unsurlardan biridir. Tezin bu aşamasında Hristiyanlık içerisinde sembolik değerlere sahip nesneler kutsallıkları da göz önünde tutularak incelenmeye çalışılacaktır.

1. SEMBOLİK MEKÂNLAR

Hristiyanlıkta dini, tarihi ve siyasi sebeplerden ötürü pek çok kutsal şehir bulunmaktadır. Kudüs de bu şehirlerin en önemlilerinden birisidir. Çünkü Hristiyan öğretisine göre Kudüs, Yeni Ahit'te de anlatıldığı üzere, İsa'nın doğduğu, öğretisini vaaz ettiği, çarmıha gerilip gömüldükten sonra göğe yükselmek üzere dirildiği, mukaddes bir şehirdir. Aynı zamanda Kudüs, Hristiyanlarca en kutsal kiliseler olarak kabul edilen Kiyamet Kilisesi, Kutsal Doğuş Kilisesi ve Müjde Kilisesine ev sahipliği yapan ve tarihi anlamda büyük öneme sahip olan Zeytin Dağı ve Getsemani Bahçesi gibi sembolik mekânları içerisinde barındıran sembolik bir şehirdir.

Genel Hristiyan kanaatine göre, Tanrı'nın Kelamı olan Logos'un İsa Mesih'te bedenleşerek Kudüs'te zuhur etmesi inancı, Kudüs'ü yeryüzündeki diğer tüm yerlerden üstün konuma yerleştirmektedir. Çünkü Kudüs, insanoğlunun kurtuluşu için Tanrı'nın kendi cevherinden olan oğlunu dünyaya gönderdiği ve eylemini bizzat uyguladığı yerdir. Bu sebeple Hristiyanlar Kudüs'ü, Tanrı'nın kudretinin tecelli ettiği yer olarak görmekte ve insanoğlunun bulunduğu girdaptan

çıkarmak yeni kurtarma eyleminin ilk aşamasına şahitlik yapan sembolik bir mekân olarak algılamaktadırlar.²²⁶

Hristiyan teolojisinin bir diğer önemli inanç unsuru olan İsa'nın çarmıha gerilerek öldürülmesi ve sonra dirilerek göğe yükseltilmesi hadisesinin de söz konusu şehirde gerçekleşmiş olması Kudüs'ün kutsallaştırılmasının başlıca sebeplerinden birisidir. Çünkü Kudüs, İsa Mesih'in çarmıhta tüm insanların günahlarına kefarete olarak öldürölüp, ilahi bir şekilde yeniden dirilmesine ev sahipliği yapmış ve Tanrı ile insanoğlunun arasındaki ilişkisini yeniden sağlanmasına tanıklık etmiştir.²²⁷

Kudüs'te Hristiyanlar için kıymetli bir değere sahip olan birçok mekân mevcuttur. Bu mekânların başında Zeytin Dağı gelmektedir. Zeytin Dağı, İsa'nın vaaz verdiği, zaman zaman dua ederek gecelediği, çarmıhta canını verdiği ve dirildikten sonra ilk kez havarilerine göründüğü yer olması sebebiyle Hristiyanlarca kutsal kabul edilmektedir. Üzerindeki zeytin ağaçlarına istinaden Zeytin Dağı olarak isimlendirilen bu dağın eteklerinde Hristiyan azizlerine ait pek çok mezar ve kilise bulunmaktadır.

Zeytin Dağı eteklerinde bulunan Getsemani Bahçesi de Kudüs'te yer alan kutsal mekânlardan bir diğeridir. Meryem Ana Kilisesi, Uluslar Kilisesi, Mecdelli Meryem Kilisesi ve Getsemani Mağarası gibi Hristiyanlarca mübarek olarak değerlendirilen mekânları içerisinde barındıran Getsemani Bahçesi, bazı Yahudi ve Hristiyanlara göre, kıyamet günü ölüleri canlandırmak için çalınacak boru sesinin çalınacağı yerdir.

1.1. Kilise

Hristiyanlıkta kilise, iki temel kavramı ifade etmek üzere kullanılır. Birinci kullanıma göre kilise, tüm Hristiyan cemaatini kapsayacak şekilde bir araya gelmiş insan topluluğunu/cemaatini ifade etmektedir. İkinci kullanıma göre ise kilise, Hristiyanların ibadet etmek amacıyla bir araya geldiği binayı ifade etmektedir.

²²⁶ Muhammed Güngör, "Hristiyanlıkta Kudüs'ün Kutsallaşma Süreci", *Amasya İlahiyat Dergisi*, 2020, S. 14, s. 155.

²²⁷ Adam, *Yaşayan Dünya Dinleri*, s. 97.

Çalışmanın bu bölümünde ekseriyetle kelimenin ikinci kullanımı üzerinde durulacaktır.

Kilise kelimesi, cemaat, meclis, topluluk yeri, toplantı gibi anlamlara gelen Yunanca “ecclesia” kelimesinden gelmektedir.²²⁸ Bu anlamda kilise, Hristiyanların ibadet etmek üzere bir araya geldikleri yere denmektedir. Kiliseler kullanım amaçları ve büyüklüklerine göre iki kısma ayrılmaktadır. Büyük bir kilisenin yanında yahut yol kenarlarında bulunan küçük kiliselere “şapel” denmektedir. Piskoposluk merkezine ve piskoposun görev yaptığı büyük kiliselere ise “katedral” denmektedir. Ayrıca şehrin en büyük kilisesini tanımlamak üzere de katedral tabiri kullanılmaktadır.²²⁹

Miladi birinci yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkmaya başlayan ilk Hristiyan topluluğu, kendilerini Yahudi şeriatına tabi görmelerinden dolayı sinagogları kendi ibadethaneleri olarak benimsemişler ve ayrıca bir mabet yapma gereksinimi duymamışlardır. Bu bağlamda İsa’da gençlik yıllarından itibaren sinagoga giderek Yahudi din adamlarının sohbetlerine ve ayinlerine katılmış, cemaate vaaz vermiştir. Bu faaliyetlerini tebliğ döneminde de sürdüren İsa, kendi cemaatine has bir mabet yapma gereği duymamıştır.²³⁰

İsa’nın çarmıha gerilme hadisesinden sonra ise Hristiyanlar, inançlarını açıkça göstermemiş, ibadetlerini sinagog dışındaki gizli evlerde ve “katakomp” denilen yer altı mağaralarında icra etmeye başlamışlardır. Bu dönemde kilise, bir mekândan ziyade Yahudilik içerisinde ayrılıkçı bir grup olarak görülen ve İsa’nın öğretileri etrafında şekillenen ilk Hristiyan topluluğunu ifade etmekte kullanılmıştır.²³¹

Zuhur ettiği dönemden miladi üçüncü asra kadar Roma yönetimi tarafından devamlı baskı altına alınan ve zulüm gören Hristiyanlar adeta hayatta kalma mücadelesi vermiştir. Bu dönemde Roma yönetimi tarafından, küçük çocukları katletmekle, yakın akraba zinası işlemekle ve yamyamlıkla suçlanan Hristiyanlar,

²²⁸ Atasagun, *Dinler Tarihi*, s. 236-237.

²²⁹ Kurt-Aykıt, *Dinler Tarihi*, s. 266-267.

²³⁰ Güç, “İlahi Dinlerde Ma’bed”, s. 144-145.

²³¹ Mustafa Baş, “Toplumsal Olgu Olarak İslam, Yahudilik ve Hristiyanlıkta Mabet”, *Uluslararası Cami Sempozyumu (Sosyo- Kültürel Açıdan)*, ed. Fikret Karaman vd. (Ankara: İnönü Üniversitesi Yayınları, 2018), C. 1, s. 548.

İsa sonrası dönemde olduğu gibi bu dönemde de gizlice toplanarak ibadet etmişler ve müstakil bir ibadethaneye sahip olamamışlardır.²³²

Miladi dördüncü yüzyıl Hristiyanlık için bir dönüm noktası olmuştur. Roma İmparatoru Constantin'in 313 yılında yayınladığı Milan Fermanı ile Hristiyanlık ilk kez koruma altına alınmış ve Hristiyanların Roma topraklarında dinlerini yaşamalarına izin verilmiştir. Hristiyanlık asıl zaferini ise İmparator Theodosius (378-395) döneminde elde etmiştir. Onun döneminde Hristiyanlık imparatorluğun resmi dini haline getirilmiş ve Hristiyanlık dışındaki tüm inançlar yasaklanmıştır.²³³ Mimari bir yapı ve ibadethane olarak ilk kiliseler de bu yüzyıl içerisinde ortaya çıkmıştır. Lateran'da dördüncü yüzyılda inşa edilen St. Yohannes Kilisesi ve beşinci yüzyılda inşa edilen St. Sabin Kilisesi Hristiyanlık tarihinde bilinen en eski kiliseler olarak kabul edilmektedir.²³⁴

İlk Hristiyan kiliseleri, Antik Roma'da mahkeme binası olarak kullanılan bazilikalardan ve dönemin putperest tapınaklarından esinlenilerek inşa edilmiştir. İnce-uzun ve sade bir görünüme sahip olan bu kiliseler, içerisinde icra edilen ayrıntılı ayinler ve din adamlarının tören yapmasını sağlayacak yeni alanlara duyulan ihtiyaç sebebiyle zamanla gelişmiş hem iç hem de dış yapısıyla farklı mimari stillere sahip kiliseler ortaya çıkmaya başlamıştır. Ayrıca kiliselerin söz konusu gelişiminde, Hristiyanlığın farklı coğrafyalara yayılıp farklı kültür ve anlayışlarla karşılaşması, kendi içerisinde fikri bölünmelere maruz kalması, ibadet şekillerinin karmaşıklaşması ve dönemin revaçta olan sanatsal fikirleri kilise mimarisinde özgün anlayışların benimsenmesine yol açmıştır.²³⁵

Merkezi planlı, kare biçiminde ve tek kubbeli Doğu Ortodoks kiliseleri, Yunan haçı esas alınarak tasarlanmıştır. Söz konusu kiliselerin tavanları ve duvarları, çeşitli resimler ve mozaikler ile süslenmiştir. Kubbelerinde ise etrafı gökkuşağı ve melek figürleri ile donatılmış İsa tasvirleri göze çarpmaktadır. Ayrıca, Doğu kiliselerinde, kilisenin en kutsal bölümü olan apsisi, ana ibadet yeri olan naveden

²³² Adam, *Yaşayan Dünya Dinleri*, s. 90.

²³³ Ethem Çalık, "Hristiyan Medeniyetinin Siyasi Kaynakları", *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2020, S. 7, s. 91-92.

²³⁴ Güç, "İlahi Dinlerde Ma'bed", s. 154.

²³⁵ Mehmet Aydın, "Kilise", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), C. 26, s. 12.

ayıran, “ikonostasis” adında paravan bulunmaktadır. İkonostasisin üzerinde bölümler arasında geçişi sağlayacak üç kapı ve İsa’nın, Meryem’in ve azizlerin resimleri yer alır.²³⁶

Batı Katolik kiliseleri mimari açıdan genellikle barok ve gotik üsluplar esas alınarak inşa edilmiştir.²³⁷ Kiliselerin iç dizaynı ise birbirine eşit uzunlukta olmayan Latin haçı şeklinde tasarlanmıştır.²³⁸ Bazı Katolik kiliselerinde diğer kiliselerden farklı olarak Hristiyan azizlerine dua etmek amacıyla tahsis edilmiş şapeller bulunmaktadır. Ayrıca söz konusu kiliseler, diğer kiliselere oranla daha fazla resmi ve ikonik öğeyi içinde barındıran sembolik mekânlardır.²³⁹ Protestan Mezhebinde ise, mimari açıdan kiliseler hem iç hem de dış tasarım açısından diğer iki Hristiyan mezhebine göre daha sade bir görünüme arz etmiş ve belli bir üsluba tabi tutulmamıştır. Bu sebeple Protestan kiliseleri bulunduğu bölgeye bağlı olarak çeşitlilik göstermektedir.²⁴⁰

Yukarıdaki bahsi geçen mimari farklılıklara rağmen genellikle her kilisede üç ana bölüm bulunmaktadır:

- Narteks: Son cemaat yeri de denilen narteks, kilisenin girişinde yer alan ve ana ibadet kısmına geçişi sağlayan bölümdür. Sembolik anlamda narteks, profandan kutsala geçişi sağlayan, kutsalla buluşmadan önce geçilen son eşik olarak görülmüş ve Tanrı’nın huzuruna çıkmadan önce son hazırlıkların yapıldığı bölüm olarak tanımlanmıştır.²⁴¹

-Nave/Sahın: İbadetin yapıldığı ve kendi içerisinde iki yan nave ve bir orta nave olmak üzere üç kısma ayrılmış bölümdür. Kilisenin en geniş bölüm olan nave, narteksten apsisin önünde yer alan koro yerine kadar uzanmaktadır. Söz konusu bölümün her iki tarafında (yan navelerde) cemaatin oturabileceği sıralar mevcuttur.²⁴² Kilisenin bu bölümü, ebediyete yol alan bir gemiyi, kubbesi ise bu

²³⁶ Parrinder, *Worship In The World's Religions*, 212-213.

²³⁷ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Fakülte Kitapevi, Isparta, 2002, s. 153.

²³⁸ Aydın, “Kilise”, s. 12.

²³⁹ Güç, *İlahi Dinlerde Ma’bed*, s. 164-165.

²⁴⁰ Aydın, “Kilise”, s. 12.

²⁴¹ Havva Sargın, “Havra, Kilise ve Camii İç Mekânlarına İbadethane Kimliği Kazandıran Mekânsal İmge ve Sembollerine İlişkin Ortak Kavramlar”, *Anadolu Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi)*, Eskişehir, 2012, s. 106.

²⁴² Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, s. 153.

geminin direğini sembolize etmektedir. Kubbedeki İsa tasvirleri de geminin bayrağını temsil etmektedir.²⁴³

-Apsis: Altarın yani sunağın bulunduğu, rahiplerin ibadeti yönettiği en kutsal bölümdür. Yarım daire şeklinde olan apsisin üstü de yarım kubbeyle örtülüdür. Buraya yalnızca din adamları girebilmektedir. Ayrıca apsisde, çarmıha gerilmiş İsa figürü, vaftiz kurnası, rahiplerin sırası, piskoposun kürsüsü ve kutsal kitap okunan kürsü bulunmaktadır.²⁴⁴

Hristiyanlıkta ibadetler icra edildiği yere göre, kilisede din adamları ve cemaat eşliğinde yapılan ibadetler ve kilise dışında ferdi olarak yapılan ibadetler olmak üzere iki kısma; icra edildiği zaman dilimine göre ise günlük, haftalık ve yıllık olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır.²⁴⁵

Hristiyanlıkta ibadetin temelini, kilisede din adamları rehberliğinde yapılan ayinler oluşturmaktadır. Bizzat İsa tarafından tesis edildiğine inanılan bu ayinlere “sakrament” adı verilmektedir. Hristiyanlar bu sakramentler yoluyla, İsa’nın yaşamış olduğu deneyimlere kilise yoluyla iştirak ettiklerine ve ilahi rahmete ve lütfamazhar olduklarına inanmaktadırlar. Katolik ve Ortodokslarca kabul edilen yedi adet kilise sakramenti bulunmaktadır. Bunlar: Vaftiz, Konfirmasyon, Günah İtirafı, Evharistiya/Komünyon, Evlilik, Rahip Takdisi (Ordre) ve Hasta Yağlamadır. Protestanlar ise sadece Vaftiz ve Evharistiya sakramentlerini kutsal kabul etmektedir.²⁴⁶

Kiliselerde yapılan bir diğer ibadet ise günlük ibadetlerdir. Önceleri günde yedi defa yapılan ancak ilerleyen dönemde sabah ve akşam olmak üzere ikiye indirilen günlük ibadetlere Hristiyan cemaatinin katılım zorunluluğu bulunmamaktadır. Yine de kilisede toplu halde yapılan ibadet, kilise dışında yapılan ferdi ibadetten üstün görüldüğü için cemaatin günlük ibadetlere katılması teşvik edilmektedir. Günlük ibadetlerde Kitabı-ı Mukaddes’ten okumalar yapılmakta, ilahiler söylenmekte ve dualar edilmektedir.²⁴⁷

²⁴³ Ersoy, *Semboller ve Yorumları*, s. 120.

²⁴⁴ Aydın, “Kilise”, s. 13.

²⁴⁵ Tümer-Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 264.

²⁴⁶ Atasağun, *Dinler Tarihi*, s. 244.

²⁴⁷ Tümer-Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 264.

Kilisede gerçekleştirilen bir başka ibadet ise haftalık ibadet olarak değerlendirilen pazar günü ayinidir. İsa'nın çarmıhta ölüp üç gün sonra yani pazar günü dirilişi anısına kutlanan bugünde Hristiyanlar, her gün yapılan sabah ve akşam ayinlerine ek olarak Evharistiya ayinini de icra ederler. İsa'nın havarileriyle yediği son akşam yemeği anısına icra edilen bu sakrament sırasında kilisedeki cemaate İsa'nın kanını ve bedenini sembolize eden şarap ve ekmek ikram edilmekte ve bu vesileyle onun manevi vücuduna iştirak edildiğine inanılmaktadır.²⁴⁸

Hristiyanlık açısından kutsal kabul edilen gün ve bayramlarda da kiliseler aktif bir görev üstlenmektedir. Bu bağlamda Hristiyanlar, Noel, Paskalya, Epifani, Kül Çarşamba'sı, Palm Pazarı ve Pentekost günlerinde kiliseye gelerek ibadet ederler. Bu bayramlar her Hristiyan mezhebi tarafından aynı derecede kabul görmemektedir. Dolayısıyla Hristiyan mezhepleri arasında kutsal kabul edilen gün ve bayramlar çeşitlilik göstermektedir.

Hristiyanlıkta kilise, başlangıçta İsa'nın öğretileri doğrultusunda Yahudilik içerisinde ayrılıkçı bir grup olarak ortaya çıkan ve daha sonraları müstakil bir dini hareket haline gelen cemaati sembolize etmek üzere kullanılmıştır. Burada bahsi geçen kilise, ibadet etmek maksadıyla bir araya gelinen bina değil, İsa'ya inanan ve onun yolunu takip eden topluluğu ifade etmektedir.²⁴⁹ Söz konusu anlamıyla kilisenin mahiyeti ve boyutları, 325 yılında yapılan İznik Konsili'ndeki iman bildirisiyle belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bildiriyle kilise, tek, kutsal, evrensel ve apostolik olarak tanımlanmıştır.²⁵⁰

İznik Konsili'nde kiliseyi tanımlamak için kullanılan ifadeler sembolik anlamları içerisinde barındırmaktadır. Bu bağlamda söz konusu konsilde, kilisenin tek/bir olarak tanımlanması, Hristiyanlarca iki şekilde yorumlanmıştır. İlk yoruma göre kilisenin tekliği ile tüm Hristiyanların imanda, ibadette ve kilise yönetiminde bir oldukları sembolize edilmektedir. Diğer yoruma göre ise kilisenin tekliğiyle teslis yani üç kişilikte tek bir Tanrı'nın varlığı sembolize edilmektedir. Kilisenin kutsallığı ise doğrudan Tanrı kaynaklı olarak yorumlanmıştır. Çünkü kilise, bizzat Kutsal Ruh tarafından kutsanmış, İsa tarafından da kutsallaştırılmıştır. İsa, kiliseyi

²⁴⁸ Kurt-Aykıt, *Dinler Tarihi*, s. 274.

²⁴⁹ Atasağun, "İlahi Dinlerde (Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da) Dini Semboller", s. 113.

²⁵⁰ İsmet Eşmeli, "Kilisenin Mahiyeti ve Boyutları", *Journal of Turkish Studies*, 2014, C. 9, S. 8, s. 485.

kutsallaştırmak amacıyla canını feda etmiştir. Bu sebeple kilise, Tanrı'nın lütfuyla meydana gelmiş ve uğrunda Tanrı'nın kendi oğlunu feda ettiği kutsal cemaati sembolize etmektedir. Geleneksel anlayışa göre kilisenin Katolikliği ile kilisenin dünyanın sonuna kadar var olacağı, insanları kurtuluşa erdirecek yegâne bilgiyi insanlara öğretmeye devam edeceği, bütün insanları günahattan kurtarıp erdemli olana sevk edeceği sembolize edilmektedir. Son olarak kilisenin apostolik oluşu ise, İsa'nın kilisesinin havariler üzerine kurulmuş olduğunu yani bizzat İsa Mesih tarafından seçilmiş ve belli bir misyonla görevlendirilmiş kişiler temel alınarak inşa edildiği sembolize edilmektedir.²⁵¹

Yukarıda bahsi geçen anlamının yanında kilisenin mimari bir yapı olarak sembolik anlamlar kazanması, Hristiyanlığın Roma tarafından resmi din ilan edilmesiyle mümkün olmuştur. Bu dönemden itibaren kilise, özellikle Katolik ve Ortodoks mezheplerince İsa Mesih'in bedenini olarak görülmüştür.²⁵² Söz konusu mezheplerin bu anlayışı benimsemesinde Pavlus'un kiliseyi, Kutsal Ruh'un tapınağı olarak görmesi etkili olmuştur. Zira Pavlus, Kutsal Ruh'u inancın kaynağı olarak görmüş ve bütün Hristiyanların Kutsal Ruh vasıtasıyla Tanrı'nın birer evi ve tapınağı haline geldiğini öne sürmüştür. Bu anlayıştan yola çıkan Pavlus, Kutsal Ruh'un da bir evi veya tapınağı olacağını iddia etmiş ve bunun da kilise olduğunu savunmuştur. Nihayetinde kiliseyi Kutsal Ruh vasıtasıyla İsa Mesih ile bağlantılı hale getiren Pavlus, kilisenin İsa'nın bedeni olarak sembolize edilmesinin fikri temelini oluşturmuştur.²⁵³

Kilisenin bir diğer sembolik anlamı ise Hristiyan sakramentlerini sembolize etmesidir. Kilise sakramentlerinden Pazar ayinine, kutsal gün ve bayramlardan özel törenlere kadar pek çok ibadet ve ritüele ev sahipliği yapan kilise, Hristiyan liturjisinin en bariz sembolüdür. Bu bağlamda kilise, Hristiyanlığın diğer inanç unsurlarından ayırt edilip müstakil bir kimlik kazanmasında ve Hristiyan cemaatinin hem inanç hem de ibadet açısından sağlamlaştırılmasında temel bir işlev görmektedir.

²⁵¹ Eşmeli, "Kilisenin Mahiyeti ve Boyutları", s. 485.491.

²⁵² Aydın, "Kilise", 13.

²⁵³ İsmet Eşmeli, "Hristiyanlık Tarihinde Kilise ve 'Kilise' İçin Kullanılan Metaforlar", *Journal of Turkish Studies*, 2014, C. 9, S. 5, s. 964.

2. KİLİSEDEKİ SEMBOLİK NESNELER

2.1. Haç

Ermenice kökenli bir kelime olan haç, birbirini dikey olarak kesen iki çizginin oluşturduğu biçime verilen isimdir. Arapça kökenli “salib”, Farsça kökenli “çarmıh” ve Yunanca kökenli “istavroz” kelimeleriyle de isimlendirilen haç, bir Hristiyan sembolü olarak İsa’nın tüm insanların günahlarına kefarete olarak canını vermesine ve çektiği acılara karşılık gelmektedir.²⁵⁴

Asur, Babil, Mısır ve Yunan gibi köklü antik medeniyetlerde, ağır suçlar işlediği düşünülen kişileri cezalandırmada bir araç olarak kullanılan çarmıh, halkın ibret alacağı ve caydırıcılık sağlayacağı düşüncesiyle sıklıkla kullanılan bir işkence aletidir. Söz konusu alet, ilerleyen dönemde haç biçiminde tasarlanarak Roma hâkimiyeti altında bulunan topraklarda da kullanılmaya başlanmış, suçlu köleleri, esirleri, yabancıları, alt sınıfa mensup kişileri ve iğrenç kabul edilen suçları işleyen kimseleri cezalandırmakta kullanılmıştır. Suçlu olduğuna kanaat getirilen kimseler, çeşitli işkencelerden sonra birbirini dik kesen iki uzun tahta parçasına bağlanmış ve boynuna işlediği suç yazılarak ölüme terk edilmiştir.²⁵⁵

M.S. birinci yüzyılın ilk çeyreğinde Roma hâkimiyetindeki Kudüs’te tebliğe başlayan İsa hem Yahudiler hem de Roma yönetimi tarafından şiddetli bir baskıya maruz kalmıştır. Bu baskılar M.S. 30 yılında giderek artmış ve İsa, mabette bazı olaylara karıştığı, anarşi ve isyana sebep olduğu gerekçeleriyle Roma yönetimi tarafından tutuklanmış ve çarmıha gerilme cezasına çarptırılmıştır. İncillerde anlatıldığına göre İsa’nın çeşitli işkencelere maruz kaldıktan sonra Golgota Tepesi denilen mevkide çarmıha gerilerek öldürüldüğüne inanılmaktadır.²⁵⁶ İsa’nın haç biçimindeki çarmıha gerilerek öldürülmesi, ilk Hristiyanlar üzerinde etkili bir hadise olmuş ve haçın ilerleyen dönemde dini bir sembol haline gelmesinin yolunu açmıştır.

²⁵⁴ Saffet Köse, “Haç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), C. 14, s. 552.

²⁵⁵ Günay Tümer, “Çarmıh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), C. 8, s. 230.

²⁵⁶ Adam, “Yahudilik”, s. 85. Ayrıca bkz; Markos, 15: 1-40; Matta, 27: 11-55; Luka, 23: 1-49; Yuhanna, 19: 1-37.

Çarmıh hadisesinden miladi dördüncü yüzyıla kadar Roma hâkimiyeti altındaki Hristiyanlar haçı açıkça kullanmamıştır. Söz konusu dönemde Roma yönetimi tarafından baskı ve şiddetle yönetilen Hristiyanlar, dinlerini açıkça yaşamakta zorlanmış ve kendi kimliklerini ifade etmede kullanabilecekleri sembolik öğelerden kaçınmışlardır. Miladi dördüncü yüzyılda Roma İmparatoru I. Konstantin'in çarmıha gerilerek idam etme uygulamasını kaldırması ve Hristiyanlara dinlerini özgürce yaşama olanağı tanınmasıyla haç, Hristiyan toplumu tarafından sembolik bir öğe olarak benimsenmeye başlanmıştır. Zamanla pek çok sembolik anlama ve farklı şekle bürünen haç, günümüze dek varlığını sürdürmüştür.

Hristiyanlığın zaman içerisinde deneyimlediği görüş ayrılıkları ve farklı coğrafyalara yayılıp farklı kültür ve geleneklerle münasebeti, birçok haç şeklinin ortaya çıkmasını da beraberinde getirmiştir.²⁵⁷ Nitekim günümüzde 10 tanesi yaygın olarak kullanılan 385'ten fazla haç şeklinin var olduğu bilinmektedir. Yunan ve Latin haçları söz konusu haçlar içerisinde öne çıkmaktadır.²⁵⁸ Ortodoks Hristiyanlar tarafından benimsemiş olan Yunan haçı, eşit uzunlukta iki dikey kirişin birbirlerini tam ortadan bölmesiyle elde edilir. Ortodokslar İsa'nın Yunan haçı şeklindeki bir çarmıh üzerinde öldürüldüğüne inanmaktadırlar. Diğer haçlardan farklı olarak iki kirişin eşit uzunlukta olması, Hristiyanlığın dünyanın dört bir tarafına eşit şekilde yayıldığını sembolize etmektedir.²⁵⁹ Latin haçı ise, Yunan haçına benzer şekilde birbirini dikey kesen iki kirişten oluşmaktadır. Ancak Latin haçında dikey kiriş, yatay kirişten 2/3 oranında daha uzundur. Katolik kilisesi İsa'nın Latin haçına benzer bir çarmıh üzerinde öldürüldüğünü kabul etmektedir. Bu sebeple söz konusu haç, Batı'da oldukça yaygındır. Mezkûr iki haç dışında, Gamalı haç, St. Andrew haçı, Tau haçı, Ansated haçı, Papa (Papal) haçı, Patrik haçı, Lorraine haçı ve Rus haçı diğer en çok kullanılan haç şekillerindendir.²⁶⁰

²⁵⁷ Ahmet Gül, "Haçın Hristiyan Teolojisindeki Yeri ve Önemi", *Şırnak Üniversitesi Yayınları*, 2018, s. 47.

²⁵⁸ Kadir Albayrak, "Dinsel Bir Sembol Olarak Haçın Tarihi", *Dini Araştırmalar Dergisi*, 2004, C. 7, S. 19, s. 6.

²⁵⁹ Wilkonson, *Semboller ve İşaretler*, s. 178.

²⁶⁰ Atasagun, "İlahi Dinlerde (Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da) Dini Semboller", s. 146.

Hristiyanlıkta asli günah, kefarete ve çarmıh-haç meselelerinin teolojik zeminini hazırlayarak kredo haline gelmesi sağlayan kişi Pavlus'tur.²⁶¹ O, ilk günahın yeryüzüne Âdem vasıtası ile girdiğini iddia etmiştir. Pavlus'a göre Âdem, Tanrı ile yapmış olduğu ahdi yasak meyveden yiyerek bozmuş ve insanoğlunu nesilden nesle aktarılan ilk günahın/asli günahın bir parçası haline getirmiştir. Tanrı, günah içerisinde yaşayan insanlığı kurtarmak için her fırsatta peygamberler göndermiş ancak insanoğlu günah işlemekten geri kalmamıştır. Nihayetinde Tanrı, kendi cevherinden olan İsa Mesih'i yeryüzüne göndermiş ve tüm insanlığın boynuna bir yük olan asli günaha kefarete olarak çarmıha gerilmesine rıza göstermiştir.²⁶² Pavlus tarafından savunulan söz konusu anlayış, I. İznik Konsili'nde kabul edilerek inanç esası haline gelmiştir.

Pavlus, İsa'nın çarmıhta gerilmesini insanoğlunun asli günahıdan kurtulması için ödenen bir kefarete olarak görmüştür. Ona göre İsa'nın haçta öldürülmesiyle, insanlık asli günahıdan kurtarılmış, kin ve kötülükler silinmiş, Tanrı ile insanoğlu arasındaki yabancılaşma giderilmiş ve sevgi temelli yeni bir anlaşma yapılmıştır. Pavlus haçı da Tanrı'nın asli günaha kefarete olarak oğlunu kurban etmesine vesile olan sembolik bir nesne olarak yorumlamıştır. Haç sayesinde irsiyetle Âdem'den günümüze kadar süregelen günahkârlık ortadan kaldırılmış, Tanrı ile insanoğlu arasındaki kopuş onarılmıştır. Bu bağlamda haç Tanrı ile insanlık arasındaki yeni anlaşma ile sağlanan uzlaşının da bir sembolü olarak kabul edilmiştir.²⁶³

Pavlus'un sistemleştirdiği Hristiyan teolojisindeki bir diğer önemli husus da kurtuluş doktrini. Pavlus, günahlarından dolayı umutsuzluğa düşmüş insanoğlunun, İsa'nın çarmıhta öldürülüp üç gün sonra dirilmesiyle kurtuluşa erdiğini savunmuş ve haçı da insanlığın özgürleşmesinde sembolik bir vesile olarak görmüştür. Haç olayının üzüntü duyulacak bir olay olmadığını savunan Pavlus, haç sayesinde tanrısal krallığın kurulduğunu ve insanların günahlarından arınarak kurtuluşun bir parçası olduğunu iddia etmiştir.²⁶⁴

²⁶¹ Bilal Doğan, "Hristiyanlıkta Asli Günah Doktrini", *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi)*, Bursa, 2008, s. 212.

²⁶² Kurt-Aykıt, *Dinler Tarihi*, s. 265.

²⁶³ Doğan, "Hristiyanlıkta Asli Günah Doktrini", s. 212.

²⁶⁴ Gül, "Haçın Hristiyan Teolojisindeki Yeri ve Önemi", s. 83-93.

Şekli itibariyle insanı anımsatması sebebiyle haç, doğrudan İsa'nın sembolik bir işareti olarak da görülmektedir. İsa'nın çarmıhta elleri ve ayakları bağlanarak öldürülmesi ve kanının çarmıh üzerinde akıtılması Hristiyanların haçı doğrudan İsa ile ilişkilendirmelerine sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla haç bu ilişki içerisinde, İsa'nın bedeninin çekmiş olduğu acı ve ıstırapın en bariz sembolü olarak öne çıkmakta ve işlenen günahların Tanrı katında ne kadar çirkin olduğunu anımsatmaktadır.²⁶⁵

Hristiyan teolojisinde haçın cennetteki iyi ve kötüyü bilme ağacından yapıldığı düşünüldüğü için o, Hayat Ağacı'nı,²⁶⁶ şeklinden dolayı maddenin dört halini (hava, su, toprak, ateş), insan tabiatının bozulmuş dört unsurunu (Anasır-ı Erbaa), kanonik olarak kabul edilen dört İncil ve yazarını,²⁶⁷ müstakil bir din olarak Hristiyanlığı ve seçkin bir cemaat olarak İsa Mesih'in öğretisine tabi olan Hristiyanları, iman ikrarı anlamında ise Teslis 'in (Baba, Oğul ve Kutsal Ruh) yegâne gerçeklik oluşunu sembolize etmektedir.

Yukarı bahsi geçen sembolik anlamlarından dolayı haç, kiliselerde başlıca iç mekân ögesi olarak konumlandırılmaktadır. Kilise duvarlarında, vitraylarında ya da tablolarında iki boyutlu haç tasvirleri bulunabildiği gibi bir nesne olarak üç boyutlu haç heykelleri de bulunabilmektedir. Söz konusu tasvirler kilisenin çatısı, ana giriş kapısı, pencereleri, sunak alanı ve ana ibadet bölümü gibi 14 farklı konuma yerleştirilmektedir. Katolik ve Ortodoks kiliselerinde genellikle haçların üzerinde İsa tasvirleri göze çarparken, Protestan kiliselerinde İsa tasvirinin bulunmadığı sade haçlar dikkat çekmektedir. Yine bazı kiliselerde İsa'nın çarmıha gerilişi sırasında boynuna asılan ve üzerinde Latince "Nasıralı İsa, Yahudilerin Kralı" manasına gelen Iesus Nazarenus Rex Iudaeum ifadesinin baş harflerine karşılık gelen "INRI" yazılı küçük bir levha bulunmaktadır.²⁶⁸

Kiliselerin haricinde gündelik yaşamın da ayrılmaz bir parçası olan haç, Hristiyanlara İsa'nın her daim yanlarında hazır bulunduğunu hissettirmesi sebebiyle kolye, bileklik, küpe gibi çeşitli takılara şeklini vermektedir. Hristiyanlar haç

²⁶⁵ Albayrak, "Dinsel Bir Sembol Olarak Haçın Tarihi", s. 116.

²⁶⁶ Eliade, *İmgeler Simgeler* s. 119.

²⁶⁷ Ersoy, *Semboller ve Yorumları*, s. 104.

²⁶⁸ Sargın, "Havra, Kilise ve Cami İç Mekânlarına İbadethane Kimliğini Kazandıran Mekânsal İmge ve Sembollerine İlişkin Ortak Kavramlar", s. 123.

şeklinde tasarlanmış bu takıların kendilerini tüm kötülüklerden koruduğuna ve hayatlarında başarılı olmalarına katkıda bulunduğuna inanmaktadırlar. Buna ek olarak haç, Hristiyan ülkelerin bayraklarında, çeşitli kurum ve kuruluşların amblemlerinde kutsal bir sembol olarak yerini almaktadır. Miladi beşinci yüzyıldan itibaren Hristiyan sanatçılar tarafından da sıklıkla kullanılmaya başlanan haç motifleri, heykel, resim, mimari, oymacılık ve dokumacılık gibi sanat dallarında günümüze dek varlığını sürdürmüştür.

2.2. İkona

Sözlükte “Bir kişi, düşünce, akım veya herhangi bir şeyi tek başına simgeleyen veya anlatan şekil veya resim”²⁶⁹ olarak tanımlanan ikona, Yunanca benzetmek, andırmak anlamlarına gelen “eiko” fiilinden türemiş bir isimdir. Hristiyan dini literatüründe ise ikona, “İsa Mesih’i, Meryem’i veya herhangi bir Hristiyan azizi temsil etmek üzere yapılmış olan resimleri, ya da mozaik, fildişi veya başka herhangi bir materyal üzerine işlenmiş olan kabartmaları”²⁷⁰ ifade etmek üzere kullanılan bir terimdir. Aynı zamanda İsa’nın insan eli değmeden ortaya çıkmış tasvirlerini ifade etmek için de ikona kavramı kullanılmaktadır.²⁷¹

Ortodoks mezhebini diğer Hristiyan mezheplerinden ayıran en önemli hususlardan biri ikonalara olan bakış açısıdır. Ortodokslar ikonları Tanrı’yla irtibata geçmede kutsal bir nesne olarak görerek ibadetin ana unsurlarından saymaktadırlar. Katolikler ise ikonları, tanrısal bir iletişim aracından ziyade, dini unsurların açıklanmasında öğretici bir vasıta olarak ele almaktadır. Mezhepler arasındaki söz konusu anlayış farklılığı, ikonalara olan bakış açısını şekillendirmiştir.²⁷²

Hristiyanlığın ilk dönemleri olarak kabul edilen miladi ilk üç asırda Hristiyanlar, Roma yönetiminin uyguladığı baskıcı politikalar sebebiyle katakomp adı verilen yer altı şehirlerinde yaşamışlardır. Hristiyanlar için hem bir barınak hem de ibadethane işlevi gören katakomplar, Hristiyanların tüm yaşamsal faaliyetlerine ev sahipliği yapmıştır. Katakompaların duvarlarına işlenen dini içerikli çizimler de bu

²⁶⁹ <https://sozluk.gov.tr/> (04.06.2022)

²⁷⁰ Şinasi Gündüz, “İkona”, *Din ve İnanç Sözlüğü* (Ankara: Vadi Yayınları, 1998) s. 185.

²⁷¹ Mehmet Alparslan Küçük, “II. İznik Konsili’ne İkonografik Açıdan Yaklaşım”, *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2013, C. 8, S. 16, s. 154.

²⁷² Küçük, “II. İznik Konsili’ne İkonografik Açıdan Yaklaşım”, s. 155.

aktivitelerden biridir. Hristiyanlar, duvarlara çizdikleri söz konusu tasvirlerle deneyimledikleri her türlü duygu ve düşüncüyü ifade etmeye çalışmışlardır.²⁷³ Söz konusu tasvirler, Hristiyanlığın M.S. dördüncü yüzyılda Roma yönetimi tarafından yegâne meşru din kabul edilmesiyle birlikte başka bir boyuta evrilmiştir. Bu dönemde halkın büyük çoğunluğunun okur-yazar olmaması, Yeni Ahit'teki mucizevi olayları ve önemli şahsiyetleri anlatmakta resmin kullanılmasını zorunlu kılmıştır. Bu amaçla İsa'nın, Meryem'in, aziz ve azizelerin mucizevi yaşamlarını konu edinen pek çok resim yapılmıştır. Resim özelinde başlayan ancak zamanla genişleyen ikona geleneği, Romalıların putperest inançlarıyla harmanlanarak dini hayattaki fonksiyonunu artırmış, dini uygulamaların ve ibadetlerin vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir.²⁷⁴

Doğu Roma kiliselerinde, Grek kültür ve medeniyetinin de etkisiyle ikonalara olan rağbet diğer kiliselere kıyasla daha fazla olmuştur. Doğu Roma merkezli Ortodoks kilisesi, ikonalar teolojisini geliştirerek kutsal varlıkların, olayların ve nesnelerin belli ikonografik kalıplar ve özel kurallarla tasvir edilmesini sağlamış ve ikonları, Tanrı'yla iletişime geçmede bir araç olarak yorumlamıştır.²⁷⁵ Ortodoksların ikonaları ibadette bir aracı olarak görmeleri ve ritüellerde sıklıkla kullanmaları bazı Hristiyanlar tarafından putperestlik olarak yorumlanmıştır. İkona kırıncı veya ikona düşmanı manasında ikonoklast olarak adlandırılan putperest karşıtı bu kesim, bir ibadet objesi olarak ikonaların sakramentler esnasında kullanmasına karşı çıkmış ve ikonaların pagan geleneklerini çağrıştırdığını savunmuştur. İkonoklastların çabaları Bizans İmparatoru III. Leon döneminde karşılık bulmuş ve Leon, kiliselerden tüm ikonaların kaldırılması yönünde bir ferman yayınlamıştır. Miladi altıncı yüzyılın sonundan 787 yılındaki II. İznik Konsili'ne kadar ikona çatışmalarına sahne olan bu dönem Hristiyanlıkta "İkonoklazm Dönemi" olarak adlandırılmıştır. II. İznik Konsili ile birlikte ikonoklazm anlayışı reddedilmiş ve ikonalara saygı gösterme serbestliği getirilmiştir.²⁷⁶

²⁷³ Mehmet Alparslan Küçük, "İkonografiden İnanca 'İsa Mesih'in Dirilişi/Paskalya' Süreci", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016, C. 3, S. 8, s. 238.

²⁷⁴ Küçük, "II. İznik Konsili 'ne İkonografik Açından Yaklaşım", s. 164.

²⁷⁵ Vildan Işık Şen, "Bizans İkonalarından Günümüze Sanatta Meryem ve Çocuk Motifi", *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 2007, C. 6, S. 32, s. 1361.

²⁷⁶ Küçük, "II. İznik Konsili 'ne İkonografik Açından Yaklaşım", s. 170.

Ortodoks ikonları mahiyetleri itibarıyla ibadet ve tanımlayıcı ikonlar olmak üzere iki ana kısma ayrılmaktadır. İbadet ikonları, insan eli değmeden yapıldığına inanılan ikonlardır. En önemlileri İsa, Meryem ve aziz ikonalarıdır. İsa'nın yüzünü kurulamak için kullandığına ve üzerinde suretinin belirdiğine inanılan "Kutsal Mendil", söz konusu ikonların en meşhurlarından birisidir. Tanımlayıcı ikonlar ise, kaynağı Kitabı Mukaddes'ten alan ikonlardır. İnsan eli ile yapıldığına inanılan bu ikonlar, İsa'nın, Meryem'in ve azizlerin yaşamlarını tasvir etmektedir. Mucizevi olduğu düşünülen tanımlayıcı ikonlar, saflığın, kutsallığın ve ümidin bir sembolü olduğuna inanılmaktadır.²⁷⁷

Ortodokslar için ikona tanrısal bir sembol, kutsal bir nesne ve ibadetin ayrılmaz bir parçasıdır. Tanrı'yla iletişime geçmede ikonayı sembolik bir obje olarak gören Ortodokslar, ikonalar vasıtasıyla Tanrı'ya tanzim ederler. Bu bağlamda ikona bir tapınım objesinden ziyade tanrısal varlıkla insan arasında köprü vazifesi gören bir araçtır.²⁷⁸ İkonlar yoluyla Ortodokslar, tanrısal gerçekliğe nüfuz ettiklerine ve Tanrı'yla mistik anlamda birleştiklerine inanmaktadırlar. Bu açıdan ikonalar maddi varlıklarından ziyade temsil ettikleri manevi anlamları sebebiyle kutsal kabul edilmektedir.²⁷⁹

Ortodoks mezhebine göre, Yeni Ahit'teki İsa'nın mucizelerinin işlendiği ikonalar, içerisinde mucizevi unsurlar barındırması sebebiyle tanrısal kudretin birer sembolüdür. Bu kudret, ikonaların sahip olduğu sembolik anlatımlarla hissedilebilir hale gelerek inananların kalbine yerleşmektedir. İkonalar, yüklendikleri bu misyonla kutsallıklarını pekiştirerek kendilerine olan bağlılığı kuvvetlendirmektedir.²⁸⁰

Ortodoks inancına göre ikonalar İsa Mesih'in, Meryem'in, azizlerin ve Kilise'nin sırlarını insanlara ifşa etmektedir. İnsanların kurtuluşa ermesinin bu sırrın kavranmasıyla mümkün olacağını savunan Ortodoks öğretisi, ikonaların gökyüzüne

²⁷⁷ Münir Yıldırım, *Yunanistan ve Ortodoks Kilisesi*, Aziz Andaç Yayınları, Ankara, 2005, s. 111.

²⁷⁸ Evangelia Aleksandru Şarlak, "Post-Bizans Dönemi İstanbul Kiliselerinde Duvarın Bağımsız İkonalar", *İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi)*, İstanbul, 2001, s. 10.

²⁷⁹ Kürşat Demirci, "Ortodoksluk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), C. 33, s. 412.

²⁸⁰ Şarlak, "Post-Bizans Dönemi İstanbul Kiliselerinde Duvarın Bağımsız İkonalar", s. 10.

açılan bir pencere olduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda ikonalar, insanların kurtuluşa ermesini sağlayan sembolik bir nesne görevi üstlenmektedir.²⁸¹

Dinsel bir dekor olarak kiliselerde, manastırlarda, aziz ve şehit türbelerinde, evlerde ve okullarda kısaca Ortodoksların bulunduğu hemen her yerde rastlanan ikonalar, inancın tamamlayıcı unsurlarıdır. Ortodoks kiliselerinde, kilisenin üç ana bölümü olan narteks, naos ve apsisde ikonaları görmek mümkündür. Ancak en önemli ikonlar, ana ibadet bölümü olan naosu kutsal bölüm olan apsisten ayıran kısımda yer almaktadır. İkonostasis adı verilen bu kısım söz konusu iki bölüm arasında bir nevi paravan işlevi görmektedir. İkonostasisin üzerindeki ikonalar belli bir hiyerarşik düzen gözetilerek oluşturulmaktadır.²⁸² Ortodokslar, dini mekânların dışında, evlerinde de ikonalara özel bir yer ayırtmaktadır. “İkona köşesi” veya “ev altarı” olarak isimlendirilen bu kısım Ortodokslar için bir “dua merkezi” konumdadır.²⁸³

2.3. Çan

Çan, “sözlükte, içinden sarkan tokmağının kenarlara vurmasıyla ses çıkaran madenden araç, “kampana”²⁸⁴ olarak tanımlanmaktadır. İlk olarak ne zaman kullanıldığı tam olarak bilinmeyen çanın, milattan önce on birinci asırda Çin’de kullanılmaya başlandığı düşünülmektedir. Zamanla Çin’den tüm dünyaya yayılan çan, gündelik kullanımlar dışında pek çok din anlayışta kendine yer edinmiştir. Hinduizm’den Budizm’e, ilkel Afrika dinlerinden, Grek inançlarına kadar birçok dini gelenekte çan kullanımına rastlamak mümkündür.²⁸⁵

Hristiyanlıkta kutsal bir nesne olarak çan, kiliselerde Hristiyanları ibadete çağırmak maksatlı kullanılan bir iletişim vasıtasıdır. İbadete davet etmek amacıyla ilk kez beşinci veya altıncı yüzyıllarda Kuzey Afrika’daki manastırlarda kullanılan çan daha sonra Avrupa’da kullanılmaya başlanmış, sekizinci yüzyıldan itibaren ise piskoposlar tarafından su ile vaftiz edilmesiyle kiliselerin asli unsurlarından biri

²⁸¹ Yıldırım, *Yunanistan ve Ortodoks Kilisesi*, s. 110.

²⁸² Şarlak, “Post-Bizans Dönemi İstanbul Kiliselerinde Duvardan Bağımsız İkonalar”, s. 56.

²⁸³ Mehmet Alparslan Küçük- Emin Arslan, “Ortodoks İkonlarında Bir Ölüm Motifi: “Meryem Ana’nın Ölümü”, *Mukaddime Dergisi*, 2018, C. 9, S. 1, s. 60.

²⁸⁴ <https://sozluk.gov.tr/>, (06.04.2022).

²⁸⁵ M. Süreyya Şahin, “Çan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), C. 8, s. 196.

olmuştur.²⁸⁶ Sonraki yüzyıllarda çan kulesi adı verilen gösterişli yapılar inşa edilerek çanın kilisedeki yeri sabitlenmiştir. İslam mimarisindeki minareleri anımsatan çan kuleleri, her yerden görülebilmesi için yüksek bir görünüme sahip olmuştur. Genellikle bakır ve tunç gibi madenlerden üretilen çanın belli bir boyutu yoktur. Söz gelimi, Kremlin Katedrali'ndeki çan yaklaşık 219 ton ağırlığında iken Köln Katedrali'ndeki çan yaklaşık 25 ton ağırlığındadır.²⁸⁷

Kiliselerde çanın en temel görevi, Hristiyanları ibadete davet etmesidir. Bu maksatla haftalık ibadet günü olarak kabul edilen pazar günü, sabah ve akşam ayinlerinden hemen önce Hristiyanları ibadete çağırmak amacıyla kiliselerde çan çalınmaktadır. Bazı Katolik kiliselerinde ise sabah, öğle ve akşam duası olarak kabul edilen “Angelus” duasının okunacağını haber vermek üzere çan çalınmaktadır. Bunların yanında Hristiyan bayramlarının gelişini haber vermek ve kutlamak maksadıyla da kiliselerde çan seslerini duymak mümkündür. Çan, aynı zamanda gündelik birtakım haberleri ve durumları bildirmek amacıyla da kullanılmaktadır. Milli bayramlar ve günler, cenaze ve anma törenleri bu kullanımlardan bazılarıdır.

Hristiyanlıkta dini bir sembol olarak çanın, kötü ruhları ve cinleri uzaklaştırdığına inanılmaktadır. Çünkü su ile vaftiz edilen çan hem maddi hem de manevi anlamda arınarak kutsal hale gelmekte, kötü ruh ve cinlerden gelebilecek saldırılara karşı koruyan bir nevi kalkan hüviyetine bürünmektedir. Bu sebeple çan, Hristiyanları yoldan çıkarıp kötü yola sürükleyecek kötü ruh ve cinlerden koruyan sembolik bir unsurdur.²⁸⁸

Hristiyanlar için çan, itikadi anlamda üç kişilikte tek bir tanrının var olduğunu ve insanoğlunun asli günahattan kurtulup tanrının egemenliğine iştirakinin de bu üç kişilikte birleşen tek bir tanrının mutlak sevgisi ile gerçekleşeceğini sembolize etmektedir. Bu sebeple her Hristiyan kilisesinde çan, sembolik bir nesne olarak, Tanrı'nın hâkimiyetinin ve sevgisinin yeryüzündeki yegâne gerçeklik olduğunu ve kıyamete kadar süreceğini sembolize etmektedir. Bu bağlamda kilise sakramentleri öncesinde çalan çanlar da aslında tanrısal lütuftan pay almak isteyenlere yapılan sembolik bir davettir.

²⁸⁶ Şahin, “Çan”, s. 196.

²⁸⁷ Atasağun, “İlahi Dinlerde (Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da) Dini Semboller”, s. 115.

²⁸⁸ Dikme, “Semavi Dinlerde İbadete Çağrı İletişim”, s. 103.

Geçmişten günümüze çan, bulunduğu bölgede Hristiyan varlığının bir kanıtı olarak görülmektedir. Çanın sesi ya da çan kulesi bulunduğu bölgenin cemaat olacak ve kilise inşa edecek kadar kalabalık bir Hristiyan toplumunun mevcut olduğunun sembolik bir ifadesidir. Bir bölge hakkında önceden bilgi sahibi olmayan herhangi biri, o bölgede duyduğu çan sesi veya gördüğü çan kulesi sebebiyle bölgede Hristiyan varlığını idrak edebilir. Bu sebeple çan, Hristiyanlığın müstakil bir kimlik kazanıp diğer dini geleneklerden ayrışmasında en sarıh sembolik öğelerden biri olarak kabul edilmektedir.

2.4. Altar

Latince yüksek yer anlamına gelen “altus” sözcüğünden türediği kabul edilen altar (sunak), kiliselerde apsis bölümünde yer alan ve Evharistiya ayini sırasında üzerine haç, kalıs ve buhurdan gibi liturjik objelerin konulduğu kutsal nesnedir.²⁸⁹ Bir nevi masa görünümüne sahip altarin, ilk defa kiliselerin ortaya çıktığı M.S. üçüncü yüzyılda Evharistiya ayini sırasında kullanılmaya başlandığı düşünülmektedir. İlk dönemlerde yalnızca ahşaptan üretilen ve sade bir görünüme sahip olan altarlar, daha sonraları taştan da imal edilmiş ve çeşitli süslemelerle donatılmıştır.²⁹⁰

Evharistiya ayini Hristiyan geleneğinde İsa'nın havarileri ile yediği son akşam yemeğini hatırlattığı gibi İsa'nın kurban edilişini de hatırlatmaktadır.²⁹¹ İlk kez Pavlus tarafından savunulan bu görüşe göre İsa'nın tüm insanlığın günahlarına kefarete olarak çarmıhta öldürülmesi, Âdem'den bu yana süregelen günahların bağışlanması için sunulmuş bir kurbandır. Hristiyan geleneğindeki söz konusu kurban anlayışı Yahudilikten farklılık göstermiş ve İsa'nın bedeni, asli günahın kaldırılması için sunulmuş bir kurban olarak görülmüştür. Bu sebeple Hristiyan kiliselerinde Yahudilikteki kurban taşının yerini Evharistiya ayini sırasında

²⁸⁹ Aytuğ Arslan, “Konya Çevresinde Bulunan Bizans Dönemi Liturjik Elemanlar; Altar ve Altar Tabanları”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2014, S. 31, s. 40.

²⁹⁰ <https://www.britannica.com/topic/altar> (14.06.2022)

²⁹¹ Ali Erbaş, *Hristiyan Ayinleri (Sakramentler)*, Nun Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 171.

kullanılan ve üzerine İsa'nın bedeni ve kanını sembolize eden ekmek ve şarabın konulduğu altar veya bir başka deyişle komünyon masası almıştır.²⁹²

Kilisede kutsal bir nesne olarak altarlara geçmişten günümüze Evharistiya ayininin en sembolik öğelerinden biri olmuştur. Bu bağlamda Hristiyan geleneğinde altar, İsa'nın bedeninin ve çarmıhta kurban edilmesinin bir sembolü olarak görülmüştür. Aynı zamanda altar, İsa'nın havarileri ile birlikte yediği son akşam yemeği sırasında kullanılan masayı ve İsa'nın çarmıha gerildiği yer olduğuna inanılan Golgota Tepesi'ni de sembolize etmektedir.

2.5. Antependium

Antependium, Latince ön manasında “ante” ve asmak manasında “pendere” kelimelerinden oluşmuş olup kilise altarı üzerine sarkıtılan ve üzerinde Hristiyan geleneğine ait birtakım sembolik figürler barındıran örtüye verilen isimdir. Eski adıyla “vestus altaris” (altar kıyafeti/örtüsü) olarak da bilinen antependium, genellikle altarın önünü örtecek şekilde yerleştirilmekte ve üzerinde zengin dekoratif işlemlerle öne çıkmaktadır.²⁹³

Genellikle pamuk veya yün gibi kumaşlardan yapılan antependiumun rengi kiliseden kiliseye farklılık gösterebilmektedir. Katolik kilisesinde antependiumun rengi, kullanım zamanına ve amacına bağlı olarak beyaz, mor, siyah ve yeşil renklerden yapılabilmektedir. Ortodoks kiliselerinde ise daha çok mevcut duruma bağlı olarak karanlık ya da tam tersine aydınlık renkler kullanılmaktadır. Kiliseler arasındaki antependiumun rengi konusunda söz konusu farklılıklar kesin çizgilerle birbirinden ayrılmamakta, birinin kullandığı rengi ya da motifi diğeri de kullanabilmektedir.²⁹⁴

Antependiumun üzerine işlenen en yaygın motifler ise İsa'nın, Meryem'in ve azizlerin tasvirleri ile haç figürleridir. Bu bağlamda antependium, Hristiyan sembolizmini yansıtan kilisedeki gösterişli nesnelerden birisidir. Altarın hemen

²⁹² Ahmet Güç, “İslam Öncesi Dinlerde Kurban”, *Din ve Hayat Dergisi (TDV- İstanbul Müftülüğü Dergisi)*, 2010, S. 11, s. 7.

²⁹³ <https://www.wikiwand.com/en/Antependium> (24.08.2022).

²⁹⁴ <https://www.wikiwand.com/en/Antependium> (24.08.2022).

önüne cemaatin görebileceği şekilde asılması bu sembolizmin etkinliğini ve sürekliliğini artırmaktadır.

2.6. Kürsü

Sözlükte, “kalabalığa karşı konuşma yapanların önünde bulunan yüksekçe yer” anlamına gelen kürsü, Hristiyan geleneğinde kiliselerde din adamlarının vaaz vermek ya da ibadeti yönetmek amacıyla oturdukları platforma verilen isimdir.²⁹⁵ Yunancada birkaç basamak yükseltilmiş yer manasında “ambon” olarak da bilinen kilise kürsüsü, ilk olarak ilkel bazilikalarda kullanılmaya başlanmış ve sonraki dönemlerde başta Katolik ve Ortodoks kiliseleri olmak üzere pek çok kilisede varlığını sürdürmüştür.²⁹⁶

Kilise kürsüsü, merkezi kürsü, yüksek kürsü ve okuma kürsüsü olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Merkezi kürsü, merkezi planlı kiliselerde sunak alanının önünde hem yüksek kürsü hem de okuma kürsüsünün işlevlerini yerine getirmesi amacıyla kullanılan kürsüdür. Geleneksel plana sahip kiliselerde, merkezi planlı kiliselerin aksine yüksek kürsü ve okuma kürsüsü birlikte yer alır. Yüksek kürsü kimi zaman farklılık arz etse de genellikle kilisenin sol kısmında kutsal kitap okumaları ve dini içerikli vaazlar yapmak için kullanılan kürsüdür. Genellikle kilisenin sağ tarafında yer alan okuma kürsüsü ise din görevlileri dışında kalan kişilerin okuma yaptığı kürsüdür.²⁹⁷

Sembolik olarak ise kürsü İsa’nın, içlerinde havarilerinin de bulunduğu kalabalığa dini ve ahlaki öğretilerini aktardığı yer olan meşhur Zeytin Dağı’nı simgelemektedir. Zira İsa bu hitabında, tıpkı kilisede görevli bir rahip gibi insanları kurtuluşa erdirecek esasları bir öğretmen gibi anlatmış ve onları yaklaşan son hakkında uyarmıştır. Hristiyan geleneğinde mühim bir yer edinen bu vaaz ve vaazın edildiği yer, kürsü örneğinde olduğu gibi çeşitli nesnelerle sembolize edilmektedir.²⁹⁸

²⁹⁵ <https://sozluk.gov.tr/> (26.08.2022).

²⁹⁶ Ayşe Aydın, “Ankara Anadolu Medeniyet Müzesi’ndeki Bir Kiliseye Ait Mimari Parçalar”, *Belleten Dergisi*, 2002, C. 66, S. 245. s. 49.

²⁹⁷ Sargın, “Havra, Kilise ve Camii İç Mekânlarına İbadethane Kimliği Kazandıran Mekânsal İmge ve Sembollerine İlişkin Ortak Kavramlar”, s. 127-130.

²⁹⁸ Sargın, “Havra, Kilise ve Camii İç Mekânlarına İbadethane Kimliği Kazandıran Mekânsal İmge ve Sembollerine İlişkin Ortak Kavramlar”, s.127.

2.7. Kutsal Kapı

Kiliselerin giriş kısmındaki heybetli boyutları, detaylı işlemleri ve özgün yapılarıyla dikkat çeken kilise kapıları gündelik kullanımlarının yanında sahip oldukları sembolik anlamlarla da hususi bir konuma sahiptir. Bu bağlamda kilise kapıları, ilk kiliselerin ortaya çıkmaya başladığı miladi dördüncü yüzyıldan bu yana Hristiyanlar için hem maddi hem de manevi anlamda bir geçiş vasıtası olarak düşünülmüştür.²⁹⁹

Kilise kapıları, yapıldıkları döneme, bulundukları yörenin mimari anlayışına, erişilebilir malzemeye, iklime, kültüre ve benzeri unsurlara göre farklılık göstermektedir. Örneğin, Orta Çağ'da inşa edilen Ayasofya, Beytullahim Doğuş Kilisesi ve Aachen Katedrali gibi önemli Hristiyan mabetlerinin kapıları bronz alaşımdan imal edilmiş ve ortak tasarım fikirleri ve süsleme teknikleri göz önünde tutularak oluşturulmuştur. Rönesans'ta ise kilise kapılarının yapımında Orta Çağ'a benzer malzemeler tercih edilmiş ancak dönemi etkisi altına alan entelektüel bakış açısı kilise kapıları için de söz konusu olmuştur. Klasik Yunan sanatının belirgin özellikleri kilise kapılarında yerini almış, Hristiyan geleneğince kutsal kabul edilen figürler ile kuş ve bitki figürleri dönemin öne çıkan unsurları olmuştur.³⁰⁰

İsviçreli kültür tarihçisi Titus Burckhardt, mabetlerin kapısı ile ilgili olarak “Mabet öteye, tanrının krallığına, açılan bir kapı gibidir. Bu yüzden mabedin kapısı bir bütün olarak mabedin tabiatını özetlemeli ve sembolik ilişkileri de aynı olmalıdır.” diyerek kapının dini sembolizmdeki önemi vurgulamış ve kapının ait olduğu mabedin özelliklerini sembolik anlamda karşılaması gerektiğini savunmuştur. Bu bağlamda kilise kapısı, insanoğlunun günahlarından arınıp tanrısal krallıkta yerini alması için attığı ilk adımı ve İsa Mesih sayesinde kurtuluşa erebileceğine olan inancı sembolize etmektedir. Kilise kapısı aynı zamanda, yeni bir başlangıç umuduyla kiliseye gelen bir kişinin geçmişte işlediği günahları geride bırakıp yeni bir hayata

²⁹⁹ Süleyman Saz, “Rehber Anlatımlarında Kutsal Sanat ve Mimaride Sembolik Dilin Önemi: Gelenekselci Ekol ve Titus Burckhardt Örneği”, *Journal of Applied Tourism Reserach*, 2020, C. 1, S. 1, s. 53-64.

³⁰⁰ Deniz Demirarslan, “Geçmişten Geleceğe Doğru Bir Geçiş: Kapılar”, *Journal of Social and Humanitiessciences Research*, 2020, s. 1227-1228.

başlamasının yani fasit dünyaya sırt dönmesinin bir göstergesi olarak da düşünülebilir.³⁰¹

2.8. Işık ve Vitray

Gnostik dinlerde ve bir şekilde gnostik öğretilerin etkili olduğu düşünülen dinsel geleneklerde var oluş ve süreç, iyilik ile kötülüğün, ışık ile karanlığın, hak ile batılın amansız rekabeti olarak görülür. “Doğu tipi” gnostik dini gelenekler olarak bilinen Sabiilik ve Maniheizm, söz konusu düalist anlayışın tezahür ettiği inanç sistemleri olarak dikkat çeker. “Batı tipi” gnostik gelenekte ise Eski Mısır ve Yunan dinleri ile gnostisizmin etkilerinin nispeten sınırlı olduğu Hristiyanlık ön plana çıkmaktadır.³⁰²

Bulunduğu coğrafya ve teşekkül ettiği zaman dilimi göz önüne alındığında Hristiyanlığın gnostisizmden göreceli de olsa etkilendiği ve metafizik aleme olan bakış açısını şekillendirmede gnostik öğretilerin tesir ettiği düşünülmektedir. Dolayısıyla Hristiyan geleneğinde ışık, İsa Mesih’i yani tanrısal vahyin ete kemiğe bürünmüş haline karşılık gelmektedir. O, ışığın yani iyiliğin, bilgeliğin, sevgi ve merhametin sembolü; karanlığın yani, kötülüğün, cehaletin ve nefretin en büyük düşmanıdır.³⁰³

Yeni Ahit metinlerinde de İsa ve ışık sık sık birlikte anılmaktadır. Bu metinlerde İsa’nın doğumu, öğretileri ve Hristiyan cemaatine önderlik yapması ışıkla sembolize edilmiş ve tanrısal krallığın İsa Mesih vasıtası ile kurulacağı vurgulanmıştır. Söz konusu metinlerden bazıları şunlardır:

“Yaşam O’ndaydı ve yaşam insanların ışığıydı. Işık karanlıkta parlar. Karanlık onu alt edemedi. Tanrı’nın gönderdiği Yahya adlı bir adam ortaya çıktı. Tanıklık amacıyla, ışığa tanıklık etsin ve herkes onun aracılığıyla iman etsin diye geldi. Kendisi ışık değildi, ama ışığa tanıklık etmeye geldi. Dünyaya gelen, her

³⁰¹ Titus Burckhardt, *Doğu’da ve Batı’da Kutsal Sanat, Sanatın İlkeleri ve Yöntemleri*, çev. Tahir Uluç, İnsan Yayınları, İstanbul, 2017, s. 103. akt. Saz, “Rehber Anlatımlarında Kutsal Sanat ve Mimaride Sembolik Dilin Önemi: Gelenekselci Ekol ve Titus Burckhardt Örneği”, s. 56.

³⁰² Şinasi Gündüz, *Sabiilik’te Din ve Din Anlayışı* (Sempozyum: 20-21 Kasım1998, Konya), Dinler Tarihi Yayınları, Ankara, 2000, s. 136-137.

³⁰³ Mehmet Alparslan Küçük, “İsa’nın Doğumu-İkonografi İlişkisi Üzerine”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 2019, C. 22, S. 55, s. 181-212.

insanı aydınlatan gerçek ışık vardı. O, dünyadaydı, dünya O'nun aracılığıyla var oldu, ama dünya O'nu tanımadı.” (Yuhanna, 1: 4-10)

“Onların gözü önünde İsa'nın görünümü değişti. Yüzü güneş gibi parladı, giysileri ışık gibi bembeyaz oldu.” (Matta, 17:2)

“Sizde ışık varken ışığa iman edin ki, ışık oğulları olasınız.” (Yuhanna, 12:36)

Kilisedeki ışık sembolizmini yansıtmakta kullanılan en önemli nesnelerden birisi vitraydır. Renkli cam parçalarının kurşun ve alçı gibi malzemelerle birbirine yapıştırılması ile ortaya çıkan yapıya vitray denildiği gibi söz konusu işlemi yapma sanatı olarak da vitray terimi kullanılmaktadır. Genellikle vitray, kilise pencerelerine yerleştirilir ve üzerindeki çeşitli bitki, hayvan ya da geometrik motifler vasıtası ile mekânın renklendirilmesini sağlamakta kullanılır.³⁰⁴

Vitray pencereler kilisede ışık ve renk sağlamasının yanında birtakım sembolik anlamlarda içerir. Bu bağlamda vitray, sahip olduğu renk çeşitliliği sebebiyle kilisede mistik bir ortam oluşturur ve manevi duyguların pekiştirilmesine katkı sağlar. Aynı zamanda vitrayın kilise içerisinde ilahî gücün sağlamasını yaparak yaratıcıyı sembolize ettiği düşünülmektedir.³⁰⁵

3. İBADET ESNASINDA KULLANILAN SEMBOLİK NESNELER

3.1. Buhurdan ve Tütsü

Buhurdan, kilisede ibadet esnasında kullanılan ve içerisinde tütsü yakılan hazneye verilen isimdir. Kare, dikdörtgen veya silindir gibi farklı formlarda olabilen buhurdanın Yunanca karşılığı tütsü anlamına gelen “thuribulum”dur. Taşınabilmesi ve asılabilmesi için zincirlere sahip buhurdanın iki veya üç ayağı bulunmaktadır.

³⁰⁴ Sibel Demiraslan, “Cam ile Sanat ve Zanaat Uygulaması: Vitray”, *Turan-Sam (Turan Stratejik Araştırma Merkezi)*, 2019, C. 11, S. 44, s. 635-641.

³⁰⁵ Zahide Salan- Fehime Yeşim Gürani, “Kutsal Mekânda Işığın Tanrı Metaforu”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2019, C. 28, S. 2, s. 24.

Buhurdanın kapağı ve gövdesi üzerinde ise içerisinde yanan tütsünün dışarı çıkmasına yarayan delikler mevcuttur.³⁰⁶

Karanfil, gül, leylak, zambak gibi bitkilerin bir dizi aşamadan geçirilip kurutulmasıyla elde edilen tütsü dünyanın pek çok yerinde dinsel bir öge olarak düşünülmüş, ilkel kabile dinlerinden Asya kökenli dinlere kadar pek çok inanç sisteminde kendine yer edinmiştir. Tütsü, güzel kokusu ve rahatlatıcı etkisi sebebiyle başta tapınaklar olmak üzere dini duyguların açığa çıktığı hemen her yerde kullanılmış, tanrılarla veya ölü ruhlarla iletişime geçmede bir vasıta olarak görülmüştür.³⁰⁷ Antik Roma’da da benzer bir işleve sahip olan tütsü, dini pratikler esnasında sıklıkla kullanılmıştır. Hristiyanlık, Roma İmparatorluğu’nun resmi dini haline geldikten sonra Hristiyan gelenek içerisinde de varlığını koruyan tütsü, buhurdan vasıtası ile kilise ayinlerinde kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde de buhurdan Evharistiya ayininden önce ekmeği, şarabı, İncil’i ve ayine katılanları kutsamak, kilisedeki altar, ikona, haç gibi nesneleri onurlandırmak, ibadet öncesinde kiliseyi kötü ruhlardan arındırmak için kullanılmaktadır. Buhurdan, sembolik olarak da ayrıca bir değere sahiptir. Zira Hristiyan geleneğine göre buhurdanın içerisinde yanan tütsü insanoğlunu, tütsünün yanan ateşi ise İsa Mesih’in tanrısallığını sembolize etmektedir.³⁰⁸

3.2. Komünyon’da Kullanılan Ekmek ve Şarap

Komünyon ya da diğer bir adıyla Evharistiya sakramenti, İsa’nın çarmıha gerilmeden önce havarileri ile yediği son akşam yemeği anısına icra edilen ve Hristiyanların tamamı tarafından uygulanan en temel iki ayinden biridir. “Rabbin Son Akşam Yemeği”, “Ekmek ve Şarap Ayini” ve “Mass” olarak da isimlendirilen söz konusu sakrament, pazar günleri kilisede rahip huzurunda ve cemaat eşliğinde gerçekleştirilen bir ayindir.³⁰⁹ Söz konusu sakramentin kökeni sinoptik olarak isimlendirilen Markos, Matta ve Luka metinlerine dayandırılmaktadır. Markos ve

³⁰⁶ Meryem Acara, “Bizans Ortodoks Kilisesinde Liturji ve Liturjik Eserler”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, C.15, S. 1, s. 194.

³⁰⁷ Suzan Akkuş Mutlu, *Eski Önyasa Topluluklarında Tütsü Kullanımı ve Kültürümüze Yansımaları*, Turkish Studies- History, 2021, C. 16, S. 2, s. 215-230.

³⁰⁸ Akkuş Mutlu, “Eski Önyasa Topluluklarında Tütsü Kullanımı ve Kültürümüze Yansımaları”, s. 215-230.

³⁰⁹ Adam, *Dinler Tarihi*, s. 166-167.

Matta İncili'nde İsa'nın çarmıha gerilmeden önce havarileri ile yediği yemek esnasında elindeki ekmeği alıp “Alın, bu benim bedenimdir.” ve şarabı alıp “Bu benim kanımdır.” diyerek havarilerine takdim ettiği anlatılmaktadır. (Markos, 14: 22-24 ve (Matta, 26:26-28) Luka kitabında da benzer ifadeler göze çarpmaktadır. Kanonik kabul edilen dört İncil arasında sadece Yuhanna İncili'nde mezkûr durumu anlatan ifadeler yer almamıştır.

Evharistiya ayini, kutsal kitap okuması ile başlar. Daha sonra ise Evharistiya duasının hazırlık safhasına geçilir. Bu arada ayini yöneten rahip, bir yandan ibadet esnasında kullanılacak ekmek ve şarabı hazırlar. Kutsal kitap okunmasından sonra bir süre sessiz kalınır ve Evharistiya duası yapılır. Evharistiya duasından sonra Pater Noster duası okunur. Bu duadan sonra ise ekmek ve şarabı tatma kısmına geçilir. Rahip huzurunda kutsanmış ekmekten bir miktar kopartılarak yenir, şaraptan da bir miktar içilir. Ekmek şaraba bandırılarak da yenebilir. Komünyon ayininde kullanılan ekmeğe Katolikler maya katmazken, Ortodokslar mayalı ekmek kullanır. Şaraba da bir miktar su eklenir.³¹⁰

Evharistiya ayininde kullanılan ekmek ve şarabın cevheri ve sahip olduğu anlamlar üzerine bazı Hristiyan mezhepleri arasında derin farklılıklar göze çarpmaktadır. Katolik ve Ortodoks kiliseleri Evharistiya ayininde kullanılan ekmek ve şarabın cevheri itibarıyla bizzat İsa'nın bedenine ve kanına dönüştüğünü savunmaktadır. Söz konusu mezheplere göre, ayinden sorumlu rahibin ekmek ve şarabı kutsamasıyla Tanrı, Kutsal Ruh'u vasıtası ile iner ve mahiyeti bilinmeyen bir şekilde lütfunu ekmeğe ve şaraba yerleştirir. Kutsal Ruh yoluyla kutsanmış ekmek ve şarap, artık İsa'nın bedenine ve kanına dönüşmüş olur. Yani İsa Mesih tam anlamıyla orada hazır bulunur. Ayine katılan Hristiyanlar da ekmek ve şarap vasıtasıyla bizzat orada bulunan İsa'nın bedenine katılmış olurlar.³¹¹

Trent Konsili'nin 1551-1552 yıllarında gerçekleştirilen on üçüncü oturumunda Evharistiya ayininde kullanılan ekmek ve şarabın sembolik bir nesne olarak algılanamayacağı kabul edilmiş ve böyle algılayanlarda lanetlenmiştir. Dolayısıyla komünyon ayininde kullanılan ekmek ve şarap, başta Katolik kiliseler

³¹⁰ Erbaş, *Hristiyan Sakramentleri*, s. 175-176.

³¹¹ Canan Seyfeli, “Evharistiyada İsa Mesih: Sembol Ve/Veya Gerçek”, *Dicle İlahiyat Dergisi*, 2022, C. 25, S. 1, s. 47-69.

olmak üzere pek çok kilise tarafından ayin esnasında cevheri İsa'nın bedenine ve kanına dönüşen kutsal birer gerçeklik olarak görülmektedir.³¹²

Protestan mezhebinde ise komünyon ayinin de kullanılan ekmek ve şarabın mahiyetine dair farklı anlayışlar göze çarpmaktadır. Martin Luther'in önderliğini yaptığı Lutheranizm'in görüşleri büyük ölçüde Katolik kilisesinin görüşleri ile benzeşmekte ve ayin esnasında kullanılan ekmek ve şarabın kutsanarak İsa Mesih'in eti ve kanına dönüştüğünü savunmaktadır. Bir diğer Protestan fikir önderi Ulrich Zwingli ise hem Katolik kilisesinden hem de Luther'in anlayışından farklı bir anlayış benimsemiştir. Ona göre bahsi geçen ayinde kullanılan ekmek ve şarap, bizatihi İsa'nın bedeni değil, sembolik birer öğedir. Başka bir deyişle ekmek ve şarap İsa'nın bedenini katılmayı sembolize eden birer nişanedir. Çünkü Zwingli, İsa'nın göğe yükseldikten sonra yeryüzünde hiçbir zaman maddi anlamda bulunmadığını, sadece ruhi anlamda mevcut olduğunu iddia etmiş ve İsa'nın yeryüzündeki işlevini insanları imana sevk eden Kutsal Ruh vasıtası ile yerine getirdiğini savunmuştur. Bu görüşün doğal bir sonucu olarak, ayin esnasında İsa'nın gerçek anlamda ekmek ve şaraba karşılık gelmesi mümkün değildir.³¹³

John Calvin ise komünyonda kullanılan ekmek ve şarap hakkında orta bir yol benimsemiştir. Ona göre, ekmek ve şarap ayini İsa Mesih'in kendini tüm insanoğlunun günahları için kurban etmesini ifade etmektedir. Şöyle ki, İsa komünyon kullanılan ekmek ve şarapla inanları beslemekte, onların kurtuluşa ermelerini sağlamak için eti ve kanını kurban etmektedir. Dolayısıyla inanlar bu ayin aracılığıyla İsa'nın bedenine ve hayatına ortak olurlar. Bu hususta Katolik Kilisesi de benzer bir anlayış benimsemiş ve Trent Konsili'nin yirmi beşinci oturumunda komünyonu, haçın yanında ikinci bir kurban anlayışı olarak benimsemişlerdir.³¹⁴

Kalvin ekmek ve şarabın cevheri konusunda ise Zwingli'ye benzer bir anlayışa sahiptir. Ona göre, İsa ayin esnasında maddi anlamda bulunmamaktadır. Ancak Kutsal Ruh'un inayeti ile inanların kalbine yerleşmektedir. Dolayısıyla ayin

³¹² Seyfeli, "Evharistiyada İsa Mesih: Sembol Ve/Veya Gerçek", s. 62.

³¹³ Ahmet Hikmet Eroğlu, "Ekmek-Şarap Ayini (Evharistiya) Konusunda Katolikler ve Protestanlar Arasındaki Anlayış Farklılıkları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, C. 39, S. 1, s. 445-450.

³¹⁴ Eroğlu, "Ekmek-Şarap Ayini (Evharistiya) Katolikler ve Protestanlar Arasındaki Anlayış Farklılıkları", s. 450-452.

esnasında İsa'nın etini ve kanını sembolize eden ekmek ve şarap inanların kalbine sevgi ve merhameti aşılamaktadır.³¹⁵

3.3. Olea Sacre (yağ)

Hristiyanlıkta yağ, genellikle vaftizden sonra kişinin kiliseye olan aidiyetinin kuvvetlendirilmesi amacıyla yapılan “Konfirmasyon” ayini ile ölmek üzere olan ağır hastaları günden arındırmak maksadıyla yapılan “son yağlama” ayini esnasında kullanılmaktadır.³¹⁶

Hristiyan geleneğinde Yahudilikte olduğu gibi kanlı kurban törenleri bulunmamakla birlikte tanrıya sunulan yağ takdimlerinin kalıntıları halen mevcuttur. Bu bağlamda Ortodoks kiliselerince bebek vaftizinden hemen sonra, Katolik kiliselerince ise çocuğun belli bir yaşama gelmesi ile yapılan Konfirmasyon ayinin de kişinin alına kutsal yağ sürülmektedir. Kutsal Ruh ‘un sembolü sayılan bu yağ vasıtası ile kişinin imanının güçlenip pekişeceğine ve kiliseye olan bağlılığının kuvvetleneceğine inanılmaktadır.³¹⁷

Hasta yağlama ayinin de ise ölmek üzere olan kişileri günahlarından arınmaları, son nefeslerini verirken imanlarını korumaları ve kutsal ruhun yardımı ile ruhlarını teslim etmeleri amacıyla kutsal yağ sürülmektedir. Söz konusu sakramentin kökeni İsa'ya kadar geri gitmektedir. Zira İsa, tebliğ sürüsü boyunca birçok hastayı iyileştirmiş ve “Hastaları iyileştirin.” (Matta, 10:8) diyerek bu görevin sürdürülmesini emretmiştir. Son dönemlere kadar hastaları iyileştirilmekte kullanılan kutsal yağ artık sadece sekerat halindeki hastaları kutsamak maksadıyla kullanılmaktadır. Katolik kiliselerinde söz konusu hastaların yalnızca elleri ve yüzü yağ vasıtası ile meshedilirken, Ortodoks kiliselerinde vücudun diğer kısımları da meshedilmektedir. Protestan mezhepleri ise kutsal kitapta temeli bulunmadığı gerekçesiyle Vaftiz ve Komünyon ayininden başka sakrament kabul etmezler.³¹⁸

³¹⁵ Eroğlu, “Ekmek-Şarap Ayini (Evharistiya) Katolikler ve Protestanlar Arasındaki Anlayış Farklılıkları”, s. 450-452.

³¹⁶ Ahmet Hikmet Eroğlu, “Hristiyanlık”, *Dinler Tarihi (El Kitabı)*, ed. Baki Adam, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2022), s.164-172.

³¹⁷ Azize Uygun, “Bir Kurban Ritüeli Olarak Kurbanın Yakılması ve Yağ Takdimi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2019, S. 43, s. 160.

³¹⁸ Uygun, “Bir Kurban Ritüeli Olarak Kurbanın Yakılması ve Yağ Takdimi”, s. 160-161.

4. DİĞER SEMBOLİK NESNELER

4.1. Tesbih

Tesbih, genellikle ibadet veya dua esnasında tanrının isim ve sıfatlarının belli bir sayıda söylenmesine olanak tanıyan ipe dizilmiş boncuk tanelerine verilen isimdir. Tekrar edilmesinde kişiye fayda sağlayacağına inanılan bir takım dini ifadelerin hatırlanmasını sağlayan tesbih başta İslam olmak üzere Hint kökenli dinler olarak bilinen Hinduizm, Budizm ve Sihizm’de de bir ibadet objesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Dinsel bir araç-gereç olarak tesbihin kullanıldığı bir diğer inanç sistemi ise Hristiyanlıktır. Batı dillerinde tesbih için rosary/rosaria ifadesi kullanılır. Latince “rosarium” (gül çelengi) kelimesinden geldiği düşünülen bu kelime Hz. Meryem’in güllerden oluşan tacına karşılık geldiği düşünülmektedir. Tesbihin gülle ilişkilendirilmesinin sebebi Hristiyanlıkta gülün Hz. Meryem’i sembolize etmesinden kaynaklanmaktadır.³¹⁹

Hristiyan geleneğinde tesbihin on ikinci yüzyılda Aziz Dominik’in gördüğü bir rüya neticesinde kullanılmaya başlandığı iddia edilmektedir. Söz konusu iddiaya göre Dominik, rüyasında Hz. Meryem’i gördüğünü ve kendisine tesbih vererek nasıl dua edileceğini öğrettiğini öne sürmüştür. Dominik’ten sonra bu rivayet başta takipçileri daha sonra ise diğer Hristiyanlar arasında yayılmış ve tesbih kullanımı yaygınlaşmıştır. Başka bir iddia ise tesbihin Birinci Haçlı Seferleri’nden sonra Müslümanlardan etkilenilerek ortaya çıkıp yaygınlaştığı yönündedir. Tesbihin Hristiyan geleneğindeki kökeni açısından ortaya atılan bir diğer iddia da onun, miladi dördüncü asırda manastırdaki keşişler tarafından kullanılmaya başlandığı şeklindedir.³²⁰

Hristiyanlıkta sembolik bir nesne olarak ise tesbih, Hz. Meryem’e sığınmayı ve Tanrı’nın onun vasıtasıyla gösterdiği mucizeleri sembolize etmektedir. Günümüzde özellikle Katolik ve Ortodoks mezheplerinde kullanılan yüz ellilik tesbih dizisi on beş adet nişane denilen daha büyük tesbih ile onlu bölümlere

³¹⁹ Ömer Faruk Elaltuntaş, “Parmak Uçlarındaki Kültürel Hazine: Tesbih”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2014, C. 4, S. 7, s. 145-147.

³²⁰ Kürşat Demirci, “Tesbih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011), C. 40, s. 532-533.

ayrılır.³²¹ Bu tesbih vasıtası ile Mezmurlar'dan seçilen yüz elli ilahi, Hz. Meryem'e odaklanılarak zikredilir ve onun şefaatine mazhar olunmaya çalışılır. Tesbih çekmeye başlamadan önce haç çıkarılması zorunludur. Protestan mezheplerinde ise tesbih ile zikir uygulaması bulunmamaktadır.³²²

4.2. Paskalya Yumurtası

Paskalya, Noel ile birlikte Hristiyanların kutladıkları en önemli iki bayramdan biridir. Hz. İsa'nın öldükten üç gün sonra dirilmesi anısına kutlanan Paskalya, ilk dolunayın görüldüğü 21 Mart ile 25 Nisan arasındaki ilk pazar günü kutlanmaktadır. Paskalya pazarından önceki hafta ise kutsal hafta olarak kabul edilir. Hristiyanlar bu hafta boyunca İsa Mesih'in havarileri ile yediği son akşam yemeğini, yakalanmasını, çarmıha gerilip öldürülmesini ve öldürüldükten üç gün sonra dirilmesini anmaktadırlar. Paskalya bayramına hazırlık dönemi olarak kabul edilen ve Lent veya Karem gibi isimlerle bilenen büyük perhiz dönemi ise Paskalya'dan önceki yedinci haftanın çarşamba günü kutlanır. Kül Çarşambası olarak isimlendirilen bu günün sembolik anlamda öne çıkan en önemli unsuru, kutsanmış küllerin, acı, üzüntü ve pişmanlığın sembolü olarak inananların başına serpilmesidir. Kül Çarşamba'sı ile başlayan Pentekost Bayramı ile son eren Paskalya devresinde oruç tutulur, dua edilir ve törenler düzenlenir.³²³

Paskalya denilince ilk akla gelen unsurlardan biri şüphesiz Paskalya yumurtalarıdır. Paskalya'nın gelişinin habercisi olan, rengârenk boylarıyla ve üzerlerindeki motiflerle dikkat çeken Paskalya yumurtaları Hristiyanlığın en sembolik parçalarından biridir. Hristiyanlar Paskalya'dan önceki kutsal haftada İsa'nın kanını sembolize ettiğine inanılan kırmızıya boyanmış yumurtaları birbirlerine hediye ederler.³²⁴

Hristiyan geleneğinde Paskalya yumurtasının kökeni dair çeşitli rivayetler göze çarpmaktadır. Bir rivayete göre, Mecdelli Meryem, İsa'nın öldükten üç gün sonra dirilişini anlatmak üzere yola koyulmuş ve sonunda Roma'ya gelmiştir. Burada

³²¹ Atasagun, "İlahi Dinlerde (Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da) Dini Semboller", s. 131.

³²² Demirci, "Tesbih", C. 40, s. 533.

³²³ Eroğlu, "Hristiyanlık", s. 174-175.

³²⁴ Fatma Ateş, "Mitolojiden Günümüze Yumurta ve Kırk Uçurma Geleneği", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 2019, C. 7, S. 19, s. 20.

Meryem, İmparator Tiberius'a İsa'nın dirilişinin yumurta vasıtası ile anlatmaya çalışmış, ancak imparator, Meryem ile alay etmiş ve elindeki yumurtanın kırmızıya dönmesinin mümkün olmadığı gibi ölen bir kişinin de dirilmesinin mümkün olmadığını savunmuştur. İmparatorun bu sözlerinden hemen sonra yumurta kırmızıya dönüşmüştür. Günümüzde de bazı kilise ikonalarında Mecdelli Meryem elinde kırmızı bir yumurta ile resmedilir. Başka bir rivayette ise Hz. Meryem'in, bebek İsa'nın oynaması için ona yumurta boyayıp verdiği ve bunun zamanla sembolik bir öge haline geldiği savunulmaktadır. Bir diğer rivayete göre ise yumurta boyayıp dağıtma geleneğini Havari Simon başlatmıştır.³²⁵

Paskalya yumurtası en temel anlamıyla İsa'nın öldükten üç gün sonra dirilmesini sembolize etmektedir. İncillere göre İsa öldürüldükten sonra mezara defnedilmiş ve mezarın üstü bir taş ile kapatılmıştır. Ölümünden üç gün sonra ise taşla örtülü mezardan çıkarak dirilmiştir. Hristiyan geleneğinde bu olay civcivin yumurtasından çıkmasına benzetilmiştir. Bu anlamda İsa'nın mezarındaki taşları kırıp çıkması, kabuğunu kırarak yumurtadan çıkan civciv misali yeni bir hayatın başlangıcı ve hakiki dirilişin sembolü olarak görülmüştür.³²⁶

Paskalya yumurtası aynı zamanda bolluk ve bereketin sembolüdür. Zira Paskalya, bitkilerin canlandığı, hayvanların kış uykusundan uyanıp çoğaldığı, sebze ve meyve hasadının başladığı ilkbahar mevsimine denk gelmektedir. Bu sebeple Paskalya'nın sembolü olan yumurta da İsa Mesih'in dirilişinin yanında doğanın ve canlıların dirilişini, bolluk ve bereketi sembolize etmektedir.³²⁷

4.3. Noel Ağacı ve Advent Çelengi

Noel, Hristiyanlar tarafından İsa Mesih'in doğum günü ansına kutlanan dini bir bayramdır. Batı'da "Christmas" adıyla bilinen Noel, 25 Aralık'ta kutlanmaktadır. Tıpkı Paskalya bayramında olduğu gibi Noel öncesinde de bir hazırlık dönemi

³²⁵ Zeliha Nilüfer Nahya, "Yaşamın Renkli Sembolleri Paskalya Yumurtaları", *Metro Gastro*, 2012, S. 66, s. 164.

³²⁶ Nilgün Elam, "Konstantino Poliste Dini Bayramlar", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Din*, 2015, C. 5, s. 76.

³²⁷ Elam, "Konstantino Poliste Dini Bayramlar", s. 76.

mevcuttur. Noel'den önceki dördüncü pazar günü başlayan ve ibadet ile geçirilen bu sürece Advent Dönemi veya Küçük Perhiz Dönemi de denmektedir.³²⁸

Hristiyan geleneğinde İsa'nın doğum gününü kutlama geleneğinin M.S. dördüncü yüzyıl ile başladığı düşünülmektedir. Bu yüzyıldan önce Romalı yöneticilerin baskısı altında var olma mücadelesi veren Hristiyanlar, İsa'nın doğumuna ilişkin herhangi bir kutlama yapmamıştır. Ancak Roma İmparatoru Konstantin'in 313 yılında Hristiyanlığı meşru kılması ile birlikte Hristiyanların günlük, haftalık ve yıllık ibadetleri ortaya çıkıp yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu anlamda İsa'nın doğumunu kutlama geleneği de miladi dördüncü yüzyılın ortalarında Batı kiliselerinde, beşinci yüzyılda ise Doğu kiliselerinde başlamıştır. Günümüzde ise Noel birkaç küçük istisnai grup hariç tüm Hristiyanlar tarafından kutlanmaktadır. Ancak yine Paskalya'da olduğu gibi kutlanma tarihleri mezhepler arasında farklılık göstermektedir.³²⁹

İsa'nın doğumuna manevi anlamda hazırlanma devresi olarak kabul edilen Advent Dönemi, aynı zamanda kilisenin takviminin başlangıcını oluşturmaktadır. Hristiyanları bu dönemde pişmanlık duygusu içerisinde ibadet ederek Noel'e hazırlanmaktadırlar. Oruç tutulan bir dönem olarak da bilinir. Ayrıca son zamanlarda sayıları giderek azalsasa bu dönemde bazı Hristiyanlar pişmanlıklarının ve Tanrısal Krallığın bir sembolü olarak mor elbiselerde giymektedirler.³³⁰

Advent Dönemi kendine has birtakım özellikleri ile dikkat çeker. Hristiyanlar bu dönemde evleri ve caddelerini ışıklandırır, İncillerde anlatılan İsa'nın doğum anını sahnelendirir ve birbirleriyle hediyeleşirler. Söz konusu dönemin öne çıkan en önemli özelliklerinden birisi de Advent çelengidir. Çam ağacının yapraklarının dairesel bir formda birleştirilmesiyle elde edilen Advent çelengi, Noel devresinin en sembolik nesnelerinden biridir. Çelengin üzerine yerleştirilen kırmızı renkteki dört adet mum ise ilk Advent pazarından başlanılarak

³²⁸ Eroğlu, "Hristiyanlık", s. 173.

³²⁹ Mehmet Esgin, "Hristiyanlıkta Noel Bayramının Ortaya Çıkışı ve Türkiye'deki Yansımaları", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, C. 3, S. 2, s. 86-87.

³³⁰ İlber Dölek, "Kutsal Bir Zaman Dilimi Olarak Noel Ritüelinin Kutlama Gelenekleri "Alman Luteryanlar Örneği", *Turkish Studies*, 2014, C. 9, S. 10, s. 380-381.

her pazar yakılır. Mumların kırmızı renkte olması ise İsa'nın günaha kefarete olarak akıttığı kanı sembolize etmesinden kaynaklanmaktadır.³³¹

Noel Devresinin sembolü kabul edilen bir diğer sembolik nesne de Noel ağacıdır. Günümüzde hakiki ya da suni çam ağaçlarının Noel boyunca yıldız, geyik figürü, top, çorap gibi çeşitli nesneler ile süslenerek sergilenmesi en yaygın Hristiyan adetlerinden biri haline gelmiştir. Bu adet aynı döneme denk gelen yılbaşı kutlamaları ile örtüşmesinden dolayı dünyanın her yerine yayılmıştır. Bu sebeple başka dine mensup halklar da yılbaşlarında çam ağaçları süslemekte ve dini anlamına bakmaksızın bir süs eşyası olarak kullanmaktadırlar.³³²

Noel ağacının kökeni meselesi tartışmalı bir konudur. Bir iddiaya göre Noel ağacının kökeni Eski Yunan ve Roma'daki paganist inançlara dayanmaktadır. Bilindiği üzere söz konusu kültürlerde ağaç, genellikle ölüm ve yeniden doğum ile ilişkilendirilmiş, tanrıların ya da ata ruhlarının dirilmesinin bir sembolü olarak görülmüştür. Bu tanrılardan biri de Attis'tir. Bereket tanrısı olarak kabul edilen Attis'in çam ağacında vücut bularak dirilmesi, o dönemde çam ağacına tazimi beraberinde getirmiştir. Bu tazim bazı araştırmacılara göre ilerleyen dönemde Hristiyan inançlarına da sirayet etmiş ve bugünkü Noel ağacı adetine zemin hazırlamıştır.³³³ Noel ağacının kökenine dair bir diğer iddia ise onun on altıncı veya on yedinci yüzyılın başlarında Almanya'da ortaya çıktığı yönündedir. Bahsi geçen yüzyıllarda Almanlar, Ren Nehri kıyısındaki ağaçları, cennet ağacını sembolize etmesi amacıyla ışıktandırarak süslemişlerdir. Benzer bir uygulamanın İskandinav halkları arasında da mevcut olduğu söylenmektedir. Bu anlamda İskandinavlar, yeni yılın gelişini kutlamak, yaklaşan baharı müjdelemek ve doğanın uyanışını simgelemek amacıyla çam ağaçlarını ışıktandırarak süslemişlerdir. Kökeni her nereye dayanırsa dayansın, özellikle Batı toplumlarında Noel ağacı süsleme adeti yüz yıldan fazla bir süredir devam ettirilmektedir.³³⁴

³³¹ Dölek, "Kutsal Bir Zaman Dilimi Olarak Noel Ritüelinin Kutlama Gelenekleri "Alman Luteryanlar Örneği", 381.

³³² Esgin, "Hristiyanlık'ta Noel Bayramının Ortaya Çıkışı ve Türkiye'deki Yansımaları", s. 91-93.

³³³ Hieret Kiraz Toprak, "Modern Dünyada Kültürel Bir İnşa Olarak Noel", *Eskiye*, 2021, S. 44, s. 667-668.

³³⁴ Esgin, "Hristiyanlık'ta Noel Bayramının Ortaya Çıkışı ve Türkiye'deki Yansımaları", s. 92.

Sembolik anlamda Noel ağacı, hem Eski Yunan-Roma inançlarına hem de Alman-İskandinav inançlarına paralel olarak yeniden dirilmeye karşılık gelir. Çünkü Noel, kutlanış zamanı itibariyle insanların güneşe, sıcaklığa, ürünlerin bolluğuna özlem duyduğu bir zamanda kutlanmaktadır. Bu nedenle insanlar her dem yeşil olan çam ağaçlarını süsleyerek bahara olan umutlarını, yeniden dirilmeye olan inançlarını pekiştirirler. O, aynı zamanda Hristiyan sembolizminde İsa ile özdeşleştirilen “Hayat Ağacı’nı” sembolize etmektedir. Bu anlamda Noel ağacı, insanlığa hayat veren ve meyvesinden yiyen insanları ölümden ve günahattan kurtaran hayat ağacını yani İsa Mesih’i temsil etmektedir.³³⁵ Ayrıca Noel ağacının, Adem ve Havva’nın yasak meyveden yiyerek insanoğlunu günaha düşürmesini de sembolize ettiğine inanılmaktadır.³³⁶

4.4. Mum ve Şamdan

Hristiyanlıkta tıpkı vitray ve tapınak lambasında olduğu gibi ışığın sembolik anlamlarını ihtiva eden bir diğer nesne mumdur. Sözlükte “Bir fitilin etrafına erimiş bal mumu, içyağı, stearik asit veya parafin dökülerek genellikle silindir biçiminde dondurulan ince, uzun aydınlatma aracı”³³⁷ olarak tanımlanan mum, Hristiyanların kutsal gün ve geceler ile ayinler esnasında kullandıkları kutsal bir nesnedir. Adak mumu, Paskalya mumu, Advent mumu ve dua mumu gibi mum çeşitleri Hristiyan geleneğinde göze çarpmaktadır.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere mumun Hristiyan sembolizmindeki yeri ışık kaynağı olmasından kaynaklanmaktadır. Hristiyan teolojisinde ise ışık bizzat İsa Mesih’in sembolüdür. İncillerde ve diğer Yeni Ahit metinlerinde İsa’nın ve öğretisinin ışık ile özdeşleştirilmesi söz konusu sembolizmin ortaya çıkmasının en önemli nedenidir.

“İsa, ‘Işık kısa bir süre daha aranızdadır.’ dedi. ‘Karanlıkta kalmamak için ışığınız varken yürüyün. Karanlıkta yürüyen nereye gittiğini bilemez.’”³³⁸

³³⁵ Dölek, “Kutsal Bir Zaman Dilimi Olarak Noel Ritüelinin Kutlama Gelenekleri “Alman Luteryanlar Örneği”, s. 384-385.

³³⁶ Küçük, “İsa’nın Doğumu-İkonografi İlişkisi Üzerine”, s. 191.

³³⁷ <https://sozluk.gov.tr/> (11.10.2022).

³³⁸ Yuhanna, 12: 35.

“Ey Rabb’im verdiğin sözü tuttun, Artık ben, kulun huzur içinde ölebirim. Çünkü senin sağladığın, bütün halkların gözü önünde hazırladığın kurtuluşu, ulusları aydınlatıp halkın İsrail’e yücelik kazandıracak ışığı, gözlerimle gördüm.”³³⁹

“Işığın açığa vurduğu her şey görünür. Çünkü görünen her şey ışıktır. Bunun için şöyle deniyor: “Uyan, ey uyuyan! Ölümünden diril! Mesih sana ışık saçacak.”³⁴⁰

Yukarıda bahsi geçen Yeni Ahit pasajlarından anlaşılacağı üzere, Hristiyan geleneğinde İsa Mesih ve öğretisi ışıkla temsil edilmiştir. Tanrı tüm insanlığa rehber olmak amacıyla İsa Mesih’te hulul etmiş, karanlığı yani günah ve ölümü, ışıkla yani İsa Mesih’in bizzat kendisi ile ortadan kaldırmıştır. Bu anlamda düşünüldüğünde mum, bir ışık kaynağı ve vasıtası olarak Hristiyanların yolunu aydınlatmakta ve İsa Mesih’in mesajını temsil etmektedir.

Hristiyanlıkta genel anlamda mum İsa Mesih’i sembolize etmesinin yanında kullanıldığı zamana, mekâna ve işlevine göre de bir takım sembolik anlamlara sahiptir. Bu anlamda Advent döneminde Advent çelenginin üzerine yerleştirilen ve Noel günü gelince kadar dört pazar günü tek tek yakılan dört kırmızı mum İsa’nın doğumunun ümitle beklenişini sembolize etmektedir.³⁴¹ Advent devresinin yanında Hristiyanlar Paskalya devresinde de kilise gerçekleştirdikleri ayinlerde mum kullanmaktadırlar. Aslında bahsi geçen iki kutsal devrenin dışında Hristiyanların dua ederken de mum yaktıkları bilinmektedir. Hristiyanların, Tanrıya olan hamt, dilek ve bağışlanma gibi dini duygularını ifade etmek maksatlı ettikleri dualar sırasında yakılan mum, Tanrı’ya ulaşmanın bir yolu olarak görülmektedir.³⁴²

Tıpkı Yahudilikte olduğu gibi Hristiyanlıkta da şamdan bazı sembolik anlamlar içermektedir. Şöyle ki, kiliselerde mumların yerleştirildiği üçlü kollu şamdan (trikirion), Hristiyan teolojisini yapı taşı olan üçlü teslis inancını; yine kiliselerde kullanılan ve iki kollu bir görünüme sahip olan şamdan (dikirion) ise İsa’nın ilahi ve insani olmak üzere iki tabiata sahip olduğunu sembolize etmektedir.³⁴³

³³⁹ Luka, 2: 29-32.

³⁴⁰ Efesliler, 5: 14-15.

³⁴¹ Dölek, “Kutsal Bir Zaman Dilimi Olarak Noel Ritüelinin Kutlama Gelenekler”, s. 381.

³⁴² Ömer Delikgöz -Fulya Alıç, “Osmanlı İstanbul’undan Bulunan Bazı Müslim ve Gayrimüslim Mezarlıklarındaki Kimi Semboller”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2010, S. 13. s. 120.

³⁴³ Güler Yarcı, “Osmanlıda Mum”, *Mum Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali, (İstanbul: Kitapevi Yayınları, 2015), s. 20.

SONUÇ

İnsan, var olduğu günden bugüne dek içinde yaşadığı evreni anlamaya çalışmış, etrafında olup biten her şey için mantıklı bir cevap bulmaya gayret etmiştir. Bu süreç içerisinde kendisine yardımcı olacak pek çok zihinsel araç üretmiş ve bu araçlar yardımıyla keşfettiği ve anlamlandırdığı gerçekleri somutlaştırarak dünyevileştirme uğraşında olmuştur. Sembollerin de insanoğlunun evreni anlamlandırma ve keşfettiği gerçeklikleri somutlaştırılma çabasının zihinsel bir ürünü olduğunu söylemek mümkündür. Bu anlamda düşünüldüğün de sembol, insan zihnine karmaşık ve müphem gibi görünen, duyu organlarıyla idraki mümkün olmayan bazı olguların somut tasvirlerle ifade edilmesine olanak tanıyan bir araç olarak tanımlanabilir. Bir başka ifade ile sembol, tinsel ve soyut alanların insan idrakine uygun şekle getirilmesine aracı olan bir tür yardımcıdır.

Sembol temelde görünen ve görünmeyen olmak üzere iki boyuttan ibarettir. Doğada maddi anlamda mevcut olan ve duyu organları aracılığıyla algılanabilen herhangi bir şey sembolün görünen boyutuna karşılık gelir. Sembolün diğer boyutu ise duygu ve fikirlerin olduğu görünmeyen boyuttur. Sembol de bu iki boyutun birbiri ile etkileşimi neticesinde ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda insan, zihninde sahip olduğu soyut olguları, etrafında gördüğü birtakım somut varlıklarla etkileşime sokarak semboller üretir. Üretilen bu sembol, zihinsel anlamda altyapısını sembolün görünmeyen kısmına, somut gerçekliğini ise sembolün görünen kısmına borçlu olmuş olur. Neticede ortaya çıkan sembol, insanın hakikat olduğuna inandığı bazı duygu ve fikirlerin anlaşılmasına olanak tanıyan ve insanı bulunduğu maddi âlemden manevi âleme çıkmasını sağlayan bir merdivendir.

Semboller kendilerini diğer işaretlerden ayıran ve kendilerine özgünlük kazandıran birtakım özellikleri ile dikkat çeker. Bu anlamda semboller, görünmeyen boyutlarının kendilerine sağladığı zihinsel alt yapı sayesinde, görünün kısımlarının sahip olduğu anlamın ötesine geçerek yeni bir anlam ifade eder. Ortaya çıkan bu yeni anlam aynı zamanda sembolün görünen kısmına da hakikatin bir tecellisi olması hasebiyle yeni anlamlar katar ve hakikatten pay almasına sebep olur. Sembolün bahsi geçen her iki özelliği de aslında sembolün özünü ihtiva eden iki boyutun zaruri etkileşiminin tabii bir sonucudur. Bu etkileşim neticesinde metafizik bazı realiteler

anlaşılır ve izah edilir hale gelir. Ancak bu izahlar tek ya da mutlak bir karşılığa gelmek zorunda değildir. Dolayısıyla semboller izah etmek ve anlaşılır hale getirmek istediği mücerret olguların çok anlamlı olmasına da olanak tanır.

Sembollerin yine diğer işaretlerin aksine keyfi olarak ortaya çıkmaz. Onlar doğru yerde doğru zamanda zihinsel bir aktivitenin sonucu olarak doğal bir şekilde meydana gelir. Bu doğallık, sembollerin kalıcı olup yaygınlaşmasının temel şartı konumundadır. Doğal olarak meydana gelen sembollerin kalıcılığını ve yaygınlığını belirleyen bir diğer faktör sürekli olarak tekrarlanmalarıdır. Ancak bu tekrarın da ortaya çıkma sürecinde olduğu gibi keyfi değil tabii bir şekilde olması gerekir.

Sembolün tanımları ve özellikleri de göz önüne alındığında sembolün tam anlamıyla karşılığını bulduğunu alanların başında dinler ve dinsel gelenekler gelmektedir. Söz konusu alanlar mahiyetleri itibarıyla metafizik ve aşkın olgulara cevap veren alanlardır. İnsanı içinde yaşadığı sınırlı maddi dünyadan çıkarıp tinsel âleme götüren ve madde ötesinde asli bir hakikatin gerçekliğini savunan bu alanlar semboller aracılığıyla anlam bulurlar. Burada semboller, yine sahip oldukları görünen ve görünmeyen boyutlarının etkileşimi ile soyut gerçekliklerin somut varlıklar üzerinde tecilli etmesine olanak tanır.

Sembol konusu mevzu bahis olduğunda, ilk zikredilmesi gereken dinlerden biri şüphesiz Yahudiliktir. Oldukça eski bir tarihsel geçmişe sahip olan Yahudilik, pek çok dini ve milli sembolü içerisinde barındırmaktadır. Bu semboller, Yahudilerin çağlar boyunca tecrübe ettikleri hem dini hem de milli hususları yansıtmada bir ayna görevi görmüş, kendi öz varlıklarını koruyup diğer dini ve milli unsurlardan kendilerini sıyırmada bir araç olarak algılanmıştır.

Yahudiliğin sistematik bir din hüviyeti kazanması Musa ile birlikte başlamıştır. İsrailoğullarının Musa önderliğinde Mısır'dan çıkmasından sonra ibadetler düzenli hale gelmiş ve toplu ibadet anlayışı oluşmaya başlamıştır. Mişkan ya da Toplanma Çadırı adı verilen ilk Yahudi mabedi de ibadetlerin düzenli ve toplu yapılabilmesi adına bu dönemde inşa edilmiştir. Yahudilerin vaat edilmiş toprakları ele geçirmesi ile birlikte Mişkan'ın yerini Süleyman Mabedi almıştır. Bu mabet M.S. 70 tamamen yıkılncaya Yahudiler için dini hayatın merkezi olmuştur. Mabedin

yıkılması ile birlikte ise sinagoglar ortaya çıkmış ve yeni dini merkez konumuna erişmiştir.

Yahudiler için kullandıkları dönem fark etmeksizin ibadet ettikleri tüm mabetler Tanrı'yla iletişime geçilen sembolik bir mekân olarak düşünülmüştür. Yeryüzü ile gökyüzü arasında bir bağlantı noktası olarak düşünülen bu mekânlar, yapılan tüm ibadet ve dualar için sembolik bir araç konumunda olmuştur. Tevrat'ta açıkça nasıl yapılacağı ve hangi fonksiyonlara sahip olacağı açıkça ifade edilen Mişkan ve Süleyman Mabedi, sembolik bir mekân olarak daha sonra inşa edilen sinagoglara bir referans teşkil etmiştir. Bugün de sinagoglar Mişkan ve Süleyman Mabedi'nin bir devamı olarak Yahudilerin ibadet etmek maksatlı bir araya geldikleri sembolik mekânlardır. Ayrıca söz konusu mabetler dini anlamlarının yanında milli de birtakım anlamlara sahip olmuşlardır. Bu bağlamda milli bir kimlik olarak Yahudiliğin çağlar boyunca varlığını koruyup sürdürmesinde bahsi geçen ibadethaneler önemli bir görev üstlenmiş ve Yahudi varlığının ve birliğinin bulundukları bölgedeki sembolü olarak düşünülmüşlerdir.

Yahudiler için mabetler kadar mabetlerin içindeki sembolik nesnelerde ayrıca bir öneme sahiptir. Tevrat rulolarının saklandığı Aron ha-Kodeş (Kutsal Dolap), Mısır'dan çıktıktan sonra çölde dolaşan İsrailoğullarının yanlarında taşıdıkları Tevrat ve On Emir'in yazılı olduğu iki tabletin saklandığı Ahit Sandığı'nı sembolize etmektedir. Tevrat'ın rulo halindeki nüshasına karşılık gelen Sefer Tora ise Yahudilerce vahiy kaynaklı olduğuna inanılan Tevrat'ın semboldür. Sinagogun merkezinde yer alan ve Tevrat rulolarının üzerine konularak okunması amacıyla kullanılan bima/teva ise Tevrat'ın Yahudilerin yaşamında merkezi bir role sahip olması gerektiğini sembolize eder.

Biblik çağlarda Süleyman Mabedi'nde mabedin aydınlatılması amacıyla kullanılan ve daha sonra sinagoglarda da kendine yer edinen Menora (yedi kollu şamdan) ile Aron ha-Kodeş'in hemen üzerinde yer alan ve Menorayı simgeleyen Ner ha-Tamid (Ebedi Işık) dünya hayatında tesis edilmesi gereken adaleti, evrenin yedi günde yaratılmasını ve Yahudilerce ölümsüzlüğün ve bilgeliğin kaynağı olarak kabul edilen hayat ağacını sembolize etmektedir. Menoraya benzer görünümü ile dikkat çeken Hanukiya ise Yahudi mabedinin putperest unsurlardan arınmış olmasını ve

Yahudiliğin hem dini hem de milli anlamda ışığının ilelebet yanmasına duyulan umudu simgelemektedir.

Sinagoglarda yer alan bir diğer kutsal nesne Şofar'dır. Çıkardığı etkileyici ses ile dini duyguların sembolize edilmesinde kullanılan Şofar, tanrısal hâkimiyet ile ilahi vahyin sembolü olarak düşünülmüştür. Sinagoglarda bir tür arınma vasıtası olarak kullanılan mikve de maddi ve manevi kirleri yok edici sembolik bir araç olarak algılanmaktadır.

Yahudilikte ibadet esnasında kullanılan nesneler de kutsal kabul edilmekte ve kendine özgü anlamlarıyla göze çarpmaktadır. Bu bağlamda içerisine Tevrat pasajlarının yerleştirildiği siyah bir kutudan ibaret olan tefilin, vücudun üst kısmını örtmek maksadıyla kullanılan talit ve kafayı örtmek amacıyla kullanılan kipa Yahudilerin ibadet ederken kullandıkları sembolik nesneler olarak ön plana çıkmaktadır. Söz konusu nesneler ibadet ederken Tanrı'ya duyulan saygı ve bağlılığın birer nişanesi olarak kullanılmaktadır.

Bahsi geçen nesnelerin dışında Yahudilikte çeşitli vesilelerle kullanılan nesneler de mevcuttur. Evlerin kapı sövelerine asılan ve tanrının birliğini yansıtan mezuya, evlilik törenlerinde kullanılan ketuba, hupa, bardak ve yüzük ile Şabat günlerinde kullanılan mum, örtü ve ekmek gibi nesneler de Yahudilik içerisindeki sembolik değere sahip nesnelere örnek olarak gösterilebilir.

Yahudilikteki sembolik değere sahip kutsal nesnelerin büyük bir çoğunluğu, kutsiyetlerini Tevrat'tan almaktadır. Zira Tevrat'taki pek çok pasajda söz konusu nesnelerin nasıl yapılması gerektiğinden nerede kullanılması gerektiğine kadar hemen her aşama ayrıntılı olarak anlatılmış ve Yahudilik içerisindeki yeri saptanmıştır. Dini bir mahiyete sahip bu nesnelere zamanla Yahudilerce sembolik değerler atfedilmiştir. Dolayısıyla bu nesneler hem dini anlamlarla donatılarak kutsanmış hem de sembolik değerlerle özdeşleştirilmiştir. Bu sebeple Yahudilikteki pek çok dini sembol kutsalın bir tecellisi olması açısından oldukça mühim bir önemi haizdir.

Yahudilik, katı tevhit anlayışını inanç sisteminin merkezine yerleştirmiş bir dindir. Buna göre Yahudilikte Tanrı, her şeyi yaratan ve hükmeden, eşi ve benzeri olmayan, yarattığı hiçbir varlığa benzemeyen ve cismani şekli olmayan bir varlıktır.

Bu sebeple Yahudilikteki sembolik nesneler, tanrının bir sureti olarak düşünülmemelidir. Çünkü On Emir’de de ifade edildiği üzere Yahudilikte Tanrı’nın suretini yapmak ve putperestliğe sebep olacak unsurlar açıkça yasaklanmıştır. Bu bağlamda Yahudilikteki kutsal kabul edilen nesneler, genel Yahudi anlayışına göre, ilahi hakikatin yeryüzünüzde karşılığı olan sadece birer sembolik ifadesidir.

Yahudilikte sembolik nesneler sadece dini alanla sınırlı kalmamış, tarihi ve milli anlamlara sahip birçok olgu da sembolik nesnelerle ifade edilmiştir. Bu anlamda Yahudilerin tarih boyunca tecrübe ettikleri önemli olaylar bazı nesneler yoluyla ifade edilmeye çalışmış ve sembolik anlamlarla donatılmıştır. Bu nesneler Yahudi kimliğinin bir parçası olarak düşünülmüş ve atalarının mirasları olarak algılanmıştır. Etnosentrik bir din olması itibarıyla Yahudilik, kendini bir millet olarak semboller yoluyla diğer milletlerden ayırmakta, seçilmiş bir millet olduğunu semboller vasıtası ile diğer milletlere anlatmaktadır.

Hristiyanlıkta da tıpkı Yahudilikte olduğu gibi pek çok dini sembol ön plana çıkmaktadır. Bu sembollerden bazıları nesneler aracılığıyla kendini göstermektedir. Bir ibadet yeri olarak kilise de bahsi geçen semboller arasındadır. Özellikle miladi dördüncü asırda Hristiyanlığa getirilen serbestlik ile birlikte yayılma imkânı bulan kiliseler, dini ve dünyevi işlevlerinin yanında çeşitli sembolik anlamlara karşılık gelmesi sebebiyle de özel bir yere sahip olmuştur. Bu minvalde kiliseler, ortaya çıkmaya başladıkları dönemden itibaren, İsa Mesih’in bedeni olarak algılanmıştır. Bu algı, teslisin bir diğer unsuru Kutsal Ruh ile temellendirilmiştir. Nihayetinde ilahi bir hüviyet elde eden kiliseler, sembolizm yoluyla Hristiyan toplumu üzerindeki etkisini artırarak günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

Dini sembolizm açısından kiliseler, içerisinde barındırdıkları nesneler hasebiyle de münferit bir değere sahiptir. Bu nesnelerin başında ise haç gelmektedir. Genel Hristiyan kanaatine göre haç, İsa Mesih’in tüm insanların günahlarına kefareti olarak canını vermek suretiyle Âdem yoluyla dünyaya gelmiş günahı yenmesini ve öldükten üç gün sonra dirilerek ölüme galip gelmesini sembolize etmektedir. Bir sembol olarak haçın en yaygın kullanıldığı yer kiliselerdir. Miladi dördüncü yüzyılda Hristiyanlığa getirilen serbestlik ile birlikte yaygınlaşmaya başlayan kiliseler, kendilerini diğer dinlerden ayırmak amacıyla kiliselerinde haç sembolizmini ön plana

çıkarmışlar hatta kiliseleri haç biçiminde tasarlamışlardır. Bu sembolizm çağlar boyunca önemini giderek artırmış ve kilise dışına da sirayet etmiştir. Bu anlamda devletlerin bayraklarından mezar taşlarına, kolye ve bilezik gibi takılardan madeni paralara kadar her yerde haç kullanılır hale gelmiştir.

Hristiyan kiliselerinde haç dışında da pek çok sembolik nesne göze çarpmaktadır. Özellikle Ortodoks mezhebince ibadetin aracı unsurlarından biri olarak görülen ikonlar bu nesnelerden biridir. İsa, Meryem ve Hristiyan azizlerinin tasvirlerine karşılık gelen ikonalar, dini önemlerinin yanında sanatsal bir değere de sahiptirler. Hristiyanlarca tanrısal lütuftan pay almak isteyenler için yapılan ve sembolik bir çağrı olarak kabul edilen çan, Evharistiya ayininin merkezinde yer alan altar ile altarın üzerini örtmek amacıyla kullanılan antependium, kilisedeki din adamlarının vaaz vermek amacıyla kullandıkları kürsü ve gösterişli yapılarıyla dikkat çeken kilise kapıları da kendilerine özgü sembolik anlamları sebebiyle Hristiyanlarca kutsal kabul edilmektedir.

Hristiyan teolojisinde İsa Mesih'i sembolize eden unsurlardan bir diğeri de ışıktır. Pek çok Yeni Ahit pasajında İsa Mesih ve öğretisi ışık yoluyla sembolize edilmeye çalışılmıştır. Dönemin revaçta olan gnostik öğretilerinin de bu sembolizmde etkili olduğu düşünülmektedir. Erken dönem Hristiyan teolojisinin şekillenmesinde kıymetli bir konuma sahip olan bu sembolizm, ilerleyen dönemde kilise mimarisini ve kilise içerisindeki nesneleri de etkilemiştir. Bu anlamda iyiliğin, sevginin, merhametin ve bilginin kaynağı olarak görülen İsa Mesih, kilise de ışık aracılığıyla sembolize edilmiş, vitray, tapınak lambası ve mum gibi nesnelerde bahsi geçen sembolizmin görünen kısmını ifade etmede bir araç olarak kullanılmıştır.

Kiliseler, bir sır veya gizem olarak tanımlanan sakramentlerin icra edildiği ibadet merkezleridir. Hristiyanlar bu sakramentler yoluyla İsa Mesih tarafından kurulan tanrısal krallığa iştirak ederek kurtuluşa ereceklerine inanmaktadırlar. Söz konusu sakramentler esnasında kullanılan nesneler de Hristiyanların kurtuluşa ermesine yardımcı olan birer aracıdır. Ayinler esnasında kullanılacak birtakım nesneleri kutsamak amacıyla yakılan tütsü ile tütsünün yerleştirildiği buhurdan, bu aracı nesnelerdendir. Ayrıca yukarıda bahsi geçen kilisedeki haç, altar ve ikona gibi nesneleri kutsamak amacıyla da tütsü yakılmaktadır.

Kilisede icra edilen bir diğerk sakrament de Evharistiya'dır. İsa Mesih'in öldürölmeden önce havarileri ile yediğı son akşam yemeğı anısına gerçekleştirilen bu ayin vaftiz ile birlikte en önemli iki sakramentten biridir. Söz konusu ayin esnasında kullanılan ekmek ve şarabın kutsal bir araç olarak ayinde kullanılması hususunda hemen hemen tüm Hıristiyan mezhepleri arasında görüş birliğı mevcuttur. Ancak ekmek ve şarabın mahiyeti konusunda aynı birlikten söz etmek mümkün değildir. Zira Katolik ve Ortodoks mezheplerine göre, Evharistiya ayini esnasında kullanılan ekmek ve şarap kutsandıktan sonra bizzat İsa Mesih'in bedenine ve kanına dönüşmekte ve cevherleri değışmektedir.

Protestanlığın öncülerinden biri olarak kabul edilen Martin Luther de komünyon ayininde kullanılan ekmek ve şarabın cevheri hakkında Katolik ve Ortodoks mezhepleri ile benzer düşünceleri paylaşmıştır. Bir diğerk Protestan lider Ulrich Zwingli ise Evharistiya ayininde kullanılan ekmek ve şarabın cevher olarak değışmediğini savunmuştur. Ona göre ayin esnasında kullanılan ekmek ve şarap, sadece İsa Mesih'in bedenini ve kanını sembolize eden birer unsurdur. Bir başka önemli Protestan öncüsü John Calvin'e göre ise bahsi geçen ekmek ve şarap maddi anlamda cevher değıştirmemektedir. Bu anlamda Calvin de Zwingli gibi ayin sırasında kullanılan ekmek ve şarabın sembolik anlaşılması gerektiğini savunmuştur.

Hız. Meryem'e sığınmayı ve Tanrı'nın onun vasıtasıyla gösterdiği mucizeleri simgeleyen tesbih, İsa'nın öldükten üç gün sonra dirilmesi ile bolluk ve bereketi temsil eden paskalya yumurtaları, Noel'in gelişinin bir nişanesi olarak kabul edilen Advent çalengleri ile Noel ağaçları ve İsa'nın sonsuz rahmetini ve merhametini yansıttığı düşünölen mumlar da Hıristiyanlıkta kutsal bir değerk atfedilmiş sembolik nesneler arasında saymak mümkündür.

Hıristiyanlıkta sembolik değere sahip kutsal nesneler, Hıristiyan öğretinin temelini oluşturan İsa Mesih anlayışı ile doğrudan paralellik göstermektedir. Bu bağlamda, bahsi geçen nesnelerin önemli bir kısmı İsa Mesih'in tanrılığını ifade etmekte kullanılmıştır. Onun tanrısal bir lütfun eseri olarak dünyaya gelmesi, tüm insanların günahlarına kefarete olarak bizzat canını vermesi, öldükten üç gün sonra dirilerek hem günahı hem ölümü yenmesi, bir tanrı olarak insanlar arasında dolaşarak onlara sevgi ve merhamet aşılması gibi Hıristiyan öğretisinin temel yapı taşları

bahsi geçen sembolik nesnelerle ifade edilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda bu ifadeler, teslisin diğer unsurları olarak da kabul edilen Baba ve Kutsal Ruh inancı ile de beslenmiştir.

Hristiyanlıktaki kutsal nesneler, İsa Mesih dışında Meryem, 12 havari ve azizleri de sembolize etmekte bir araç olarak kullanılmıştır. Söz konusu kişilerin Hristiyanlıktaki dini ve tarihi yerleri sembolik nesneler yoluyla ifşa edilmiş, üst bir kimlik kazanmalarına olanak tanımıştır.

Hristiyanlığın karşılıklı etkileşime girdiği dinler ve dinsel gelenekler de Hristiyan sembollerinin oluşmasında oldukça etkili bir faktör olmuştur. Başta Yahudilik olmak üzere gnostisizm, paganizm ve antik Roma inançları Hristiyan sembolizmini derinden etkilemiştir. Bu etkiden nasibini alan bazı nesneler de Hristiyan inancını yansıtmada aktif bir rol üstlenmiştir.

KAYNAKÇA

- Acara, M., (1998). "Bizans Ortodoks Kilisesinde Liturji ve Liturjik Eserler". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 15 (1). ss. 183 - 201.
- Adam, B., (2004). "Kutsal Toprak, Mesih ve Terör". *Dini Araştırmalar Dergisi*, 7 (20). ss. 61 - 72.
- Adam, B., (2009). "Sinagog". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 37). Ankara: İslam Araştırmaları Merkezi.
- Adler, C., (1902). "Ark of Law". *Jewish Encyclopedia*. ed. Isidore Singer. London: Funk & Wagnalls.
- Afşar, T., (2004). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Bulut Yayınları.
- Ağkuş, Y., - Altuncu, A., (2017). "Yahudi Kutsal Metinlerinde ve Kur'an'da Şabat (Cumartesi) Yasakları ve Mesh Hadisesi". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 6 (5). ss. 2775 - 2794.
- Akbaba, C., (2018). "Dünya Mitlerinde Yılan". *Folklor/Edebiyat Dergisi*, 34 (96). ss. 53 - 64.
- Alalu, S., (1996). *Yahudilikte Kavram ve Değerler (Dinsel Bayramlar - Dinsel Kavramlar - Dinsel Gereçler)*. İstanbul: Gözlem Basım ve Yayın A.Ş.
- Albayrak, K., (2004). "Dinsel Bir Sembol Olarak Haçın Tarihi". *Dini Araştırmalar Dergisi*, 7 (19). ss. 105 - 129.
- Arslan, A., (2014). "Konya Çevresinde Bulunan Bizans Dönemi Liturjik Elemanlar; Altar ve Altar Tabanları". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (31). ss. 39 - 47.
- Ataşağın, G., (1996). "İlahi Dinlerde (Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da) Dini Semboller". *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi)*.
- Ataşağın, G., (2001). "Yahudilik'te Dini Sembol ve Kavramlar". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11 (11). ss. 125 - 156.
- Ataşağın, G., (2013). *Dinler Tarihi*. Konya: Sebat Ofset Matbaacılık.
- Ateş, F. (2019). "Mitolojiden Günümüze Yumurta ve Kırk Uçurma Geleneği". *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7 (19). ss. 14 - 27.
- Ateş, M. (2002). *Mitoloji ve Semboller*. İstanbul: Milenyum Yayınları.
- Atkinson, K., (2004). *Judaism (Religions of the World)*. London: Chelsea House Publishers.

- Aydeniz, H., (2009). "Din-Sanat İlişkisi ve Bunun Somut Bir Yansıması Olarak Mevlevi Ayini ". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (32). ss. 35 - 51.
- Aydın, A., (2022). "Ankara Anadolu Medeniyet Müzesi'ndeki Bir Kiliseye Ait Mimari Parçalar". *Belleten Dergisi*, 66 (245). ss. 49 - 60.
- Aydın, M., (2000). "Kilise". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 26). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aydın, M., (2010). *Ana Hatlarıyla Dinler Tarihi*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Bağır, M. A., (2019). "Tanrısız Yahudiliğe Doğru: Hümanist Yahudilik ve Temel Değerleri". *Kalemname Dergisi*, 4 (8). ss. 177 - 209.
- Baş, M., (2018). "Toplumsal Olgu Olarak İslam, Yahudilik ve Hristiyanlıkta Mabed". 1. *Uluslararası Cami Sempozyumu*, Ankara: İnönü Üniversitesi Yayınları.
- Başaran, İ., (2020). "Ahit Sandığı: Eski İsrail'in En Kutsal Ayinsel Eşyası". *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 15 (30). ss. 235 - 246.
- Bayrakdar, M., (2016). *Üç Dinin Tarihi*. İstanbul: Saf Yayınları.
- Behar, R. N., (2004). *Dini Uygulama Rehberi*. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basım ve Yayıncılık A.Ş.
- Besalel, Y., (2001). "Menora". *Yahudilik Ansiklopedisi*, (Cilt 2). Ankara: Gözlem Gazetecilik ve Yayıncılık A.Ş.
- Besalel, Y., (2001). "Mezuza". *Yahudilik Ansiklopedisi*, (Cilt 2). Ankara: Gözlem Gazetecilik ve Yayıncılık A.Ş.
- Besalel, Y., (2001). "Mikve". *Yahudilik Ansiklopedisi*, (Cilt 1). Ankara: Gözlem Gazetecilik ve Yayıncılık A.Ş.
- Besalel, Y., (2001). "Ner Tamid". *Yahudilik Ansiklopedisi*, 2. Ankara: Gözlem Gazetecilik ve Yayıncılık A.Ş.
- Besalel, Y., (2001). "Sefer Tora". *Yahudilik Ansiklopedisi*, 3. Ankara: Gözlem Gazetecilik ve Yayıncılık A.Ş.
- Besalel, Y., (2001). "Sinagog". *Yahudilik Ansiklopedisi* 3. içinde Ankara: Gözlem Gazetecilik ve Yayıncılık A.Ş.
- Besalel, Y., (2001). "Tefilin". *Yahudilik Ansiklopedisi*, 3. Ankara: Gözlem Gazetecilik ve Yayıncılık A.Ş.
- Britannica. "Altar". 14.06.2022. <https://www.britannica.com/topic/altar>.

- Burckhardt, T., (2017). *Doğu'da ve Batı'da Kutsal Sanat, Sanatın İlkeleri ve Yöntemleri*. çev. Tahir Uluç. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Cebe, A., (2017). "Semavi Dinlerin Oluşturduğu Kültürlerde Kudüs ve Kutsallık Kavramı". *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* (13). ss. 370 - 384.
- Chaikin, M., (1990). *Menorahs, Mezuzas and Other Jewish Symbols*. New York: Clarion Books.
- Çalık, E., (2020). "Hristiyan Medeniyetinin Siyasi Kaynakları". *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Üniversitesi* (7). ss. 85 - 94.
- Çınar, A., (2004). *Din Dili: Dini Sembol ve Ritüel*. Bursa: Kurav Yayınları.
- Çınar, A., (2004). "Paul Tillich'de Din-Sembol İlişkisi". Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi).
- Delikgöz, Ö., (2010). "Osmanlı İstanbul'unda Bulunan Bazı Müslim ve Gayrimüslim Mezarlıklarındaki Kimi Semboller". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*(13). ss. 113 - 131.
- Demirarslan, D., (2020). "Geçmişten Geleceğe Doğru Bir Geçiş". *Journal of Social and Humanities Sciences Research* 7 (53). ss. 1219 - 1243.
- Demiraslan, S., (2019). "Cam ile Sanat ve Zanaat Uygulaması: Vitray". *Turan Stratejik Araştırma Merkezi*, 11 (44). ss. 635 - 641.
- Demirci, K., (2007). "Ortodoksluk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 33). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Demirci, K., (2011). Tesbih. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 40). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Dikme, H., (2012). "Semavi Dinlerde İbadete Çağrı İletişim". *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5 (1). ss. 97 - 114.
- Doğan, B., (2008). "Hristiyanlıkta Asli Günah Doktrini". *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi)*.
- Dölek, İ., (2014). "Kutsal Bir Zaman Dilimi Olarak Noel Ritüelinin Kutlama Gelenekleri Alman Luteryanlar Örneği". *Turkish Studies*, 9 (10). ss. 371 - 390.
- Durand, G., (1998). *Sembolik İmgelem*. çev. Ayşe Meral. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Eisenstein, J. D., (1902). "Pulpit". *Jewish Encyclopedia*. ed. Isidore Singer. London: Funk & Wagnalls.

- Elaltuntaş, Ö. F., (2014). "Parmak Uçlarındaki Kültürel Hazine: Tesbih". *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (7). ss. 145 - 170.
- Elam, N., (2015). "Konstantinopoliste Dini Bayramlar". *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Din*, 5. ss. 76 - 80.
- Eliade, M., (1992). *İmgeler Simgeler*. çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: Gece Yayınları.
- Eliade, M., (2005). *İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi*. çev. Mustafa Ünal. Konya: Serhat Kitapevi.
- Erbaş, A., (1998). *Hristiyan Ayinleri (Sakramentler)*. İstanbul: Nuh Yayıncılık.
- Eroğlu, A. H., (1999). "Ekmek-Şarap Ayini (Evharistiya) Konusunda Katolikler ve Protestanlar Arasındaki Anlayış Farklılıkları". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39 (1). ss. 441 - 453.
- Eroğlu, A. H., (2022). "Hristiyanlık". *Dinler Tarihi (El Kitabı)*. ed. Baki Adam. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ersoy, N., (2007). *Semboller ve Yorumları*. İstanbul: Dönence Basım ve Yayın Hizmetleri.
- Erten, R., (2020). "Yahudilik'te ve Yahudi Kültüründe Şifa Anlayışı". *Kalemname Dergisi*, 5 (10). ss. 292 - 320.
- Esgin, M., (2012). "Hristiyanlıkta Noel Bayramının Ortaya Çıkışı ve Türkiye'deki Yansımaları". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (2). ss. 85 - 96.
- Eşmeli, İ., (2014). "Hristiyanlık Tarihinde Kilise ve 'Kilise' İçin Kullanılan Metaforlar". *Journal of Turkish Studies*, 9 (5). ss. 953 - 966.
- Eşmeli, İ., (2014). "Kilisenin Mahiyeti ve Boyutları". *Journal of Turkish Studies*, 9 (8). ss. 483 - 497.
- Güç, A., (1992). "İlahi Dinlerde Ma'bed". *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi)*.
- Güç, A., (2010). "İslam Öncesi Dinlerde Kurban". *Din ve Hayat Dergisi* (11). ss. 433- 435.
- Gül, A., (2018). "Haçın Hristiyan Teolojisindeki Yeri ve Önemi". *Mardin: Şırnak Üniversitesi Yayınları*.
- Gündüz, Ş., (1998). "Tevila". *Din ve İnanç Sözlüğü*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Gündüz, Ş., (2000). *Sabiilikte Din ve Din Anlayışı (Sempozyum: 20-21 Kasım 1998, Konya)*. Ankara: Dinler Tarihi Yayınları.

- Güney, Z. B., (2018). "Ağlama Duvarı mı Burak Duvarı mı". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5 (5). ss. 46 - 69.
- Güngör, H., (2016). "Eski Türk Dini". *Yaşayan Dünya Dinleri*. ed. Şinasi Gündüz. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Güngör, M., (2017). "Yahudi Dini Hayatında Süleyman Mabedi". *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, No 1. ss. 54 - 78.
- Güngör, M., (2020). "Hristiyanlıkta Kudüs'ün Kutsallaşma Süreci". *Amasya İlahiyat Dergisi*, (14). ss. 141 - 170.
- Gürkan, S. L., (2012). *Yahudilik*. Ankara: İsam Yayınları.
- Hattab, K. C., - Bar, D., (2018). "From Wailing to Rebirth: The Development of the Western Wall as an Israel National Symbol after the Six-Day War". *Contemporary Jewry*, 38 (2). ss. 231 - 300.
- Hirsch, E. G., - Nowack, W., (1902). "Head-Dress". *Jewish Encyclopedia*. ed. Isidore Singer. London: Funk & Wagnalls.
- İçten, E., (2020). "Yahudilik'te Ketuba". *Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi)*.
- Jastrow, M., (1904). "Ark Of Covenant". *Jewish Encyclopedia*. ed. Isidore Singer. London: Funk & Wagnalls.
- Jung, C. G., (2009). *İnsan ve Sembolleri*. çev. Ali Nihat Babaoğlu. İstanbul: Okuyan Us Yayınları.
- Karahan, S., (2021). "Siyonist Öğretide Vaat Edilmiş Topraklar". *Ortadoğu Etütleri*, 13 (2). ss. 177 - 213.
- Kılıç, S., (2013). "Sembolün Gücü ve İslam'da Semboller". *Diyanet İlmi Dergi*, 49 (3). ss. 7 - 20.
- Kılıç, S., (2016). *İslam'da Sembolik Dil*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Kiraz, H. T., (2021). "Modern Dünyada Kültürel Bir İnşa Olarak Noel". *Eskiyeni* (44). ss. 663 - 678.
- Kitabı Mukaddes.*, (2003). İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi.
- Kızıl, H., (2018). "Dini Sembolizm Üzerine". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (20). 327-351.
- Kızıl, H., (2018). "Özellikleri Açısından Sembol". *İslami İlimler Dergisi*, 10 (4). ss. 1306 - 1327.

- Koca, S. K., (2012). "Türk Kültüründe Sembollerin Dili". *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi)*.
- Köse, S., (2000). "Haç". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 14). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kurt, A., O., - Aykıt, D. A., (2019). *Dinler Tarihi*. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları.
- Küçük, M. A., (2013). "II. İznik Konsili'ne İkonografik Açıdan Yaklaşım". *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmaları Dergisi*, 8 (16). ss. 153 - 172.
- Küçük, M. A. (2016). "İkonografiden İnanca "İsa Mesih'in Dirilişi/Paskalya" Süreci". *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (8). ss. 230 - 274.
- Küçük, M. A., (2019). "İsa'nın Doğumu-İkonografi İlişkisi Üzerine". *Dini Araştırmalar Dergisi*, 22 (55). ss. 181 - 212.
- Küçük, M. A., - Arslan, E., (2018). "Ortodoks İkonlarında Bir Ölüm Motifi: "Meryem Ana'nın Ölümü". *Mukaddime Dergisi*, 9 (1). ss. 53 - 76.
- Margul, T., vd., (2012). "Hint İnek Tapımının Bugünkü Durumu". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2). ss. 301 - 320.
- Nahya, Z. N., (2012). "Yaşamın Renkli Sembolleri Paskalya Yumurtaları". *Metro Gastro*, (66). ss. 157 - 175.
- Ouaknin, M. A., (2000). *Symbols of Judaism*. New York: Barnes & Noble Books.
- Ovadia, A. (2014). "The Symbolic Significance of the Menorah". *Liber Annus*, 64. ss. 603 - 614.
- Özen, A., (1999). "Yahudilik'te İbadet". *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi)*.
- Özkan, S., (2018). "Viking Mitolojisinin Temelleri ve Tarihsel Kaynakları". *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 1 (1). ss. 67 - 84.
- Özpınar, Ö., (2020). *Ezanı Anlamak*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Öztürk, N., (2018). "Hinduizm'de Ganga Arti Ritüeli". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (40). ss. 71 - 98.
- Öztürk, N., (2018). "Hinduizm'deki Günlük İbadetlerden: Sandhyavandanam". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (46). ss. 15 - 36.
- Öztürk, N., (2018). "Süleyman Mabedinin Kayıp Sandığı, Bir Dokunulmazlık Örneği". *Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu*. Kudüs: Son Çağ Matbaacılık.

- Parrinder, G., (1974). *Worship in the World's Religions*. London: Sheldon Press.
- Perşembe, E., (1998). "Dinde Sembolün Fonksiyonu ve İslam'da Sembolik Değerlerin Bugünü". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10 (10). ss. 89 - 102.
- Salan, Z., - Gürani, F. Y., (2019). "Kutsal Mekanda Işığın Tanrı Metaforu". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28 (2). ss. 18 - 30.
- Saposnik, A. B., (2015). "Wailing Walls and Iron Walls: The Western Wall as Sacred Symbol in Zionist National Iconography". *The American Historical Review*, 120 (5). ss. 231 - 300.
- Sargın, H., (2012). "Havra, Kilise ve Camii İç Mekânlarına İbadethane Kimliği Kazandıran Mekânsal İmge ve Sembollerine İlişkin Ortak Kavramlar". *Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi)*.
- Sarıkcıoğlu, E., (2002). *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*. Isparta: Fakülte Kitapevi.
- Sarıkcıoğlu, E., (2014). "Babil'de Harut ve Marut'un Melekliği Meselesi". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (33). ss. 141 - 146.
- Saz, S., (2020). "Rehber Anlatımlarında Kutsal Sanat ve Mimaride Sembolik Dilin Önemi: Gelenekselci Ekol ve Titus Burckhardt Örneği". *Journal of Applied Tourism Research*, 1(1). ss. 53 - 64.
- Schimmel, A., (1954). "Dinde Sembolün Fonksiyonu Nedir?". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (3). ss. 67 - 73.
- Seyfeli, C., (2022). "Evharistiyada İsa Mesih: Sembol ve/veya Gerçek". *Dicle İlahiyat Dergisi*, 25 (1). ss. 47 - 69.
- Stefon, M., (2012). *Judaism: History, Belief and Practice*. New York: Britannica Educational Publishing.
- Şahin, M. S., (1993). "Çan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 8). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şarlak, E. A., (2001). "Post-Bizans Dönemi İstanbul Kiliselerinde Duvarın Bağımsız İkonalar". *İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi)*.
- Şen, V. I., (2016). "Bizans İkonlarından Günümüze Sanatta Meryem ve Çocuk Motifi". *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 3 (8). ss. 1359 - 1383.
- Tanyu, H., (1988). "Ağlama Duvarı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 1). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Tarcı, G., (2010). "Osmanlıda Mum". *Mum Kitabı*. Emine Gürsoy Naskali. İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- TDK, Türk Dil Kurumu. "Çan". 06.04.2022. <https://sozluk.gov.tr>.
- TDK, Türk Dil Kurumu. "İkona". 04.06.2022. <https://sozluk.gov.tr>.
- TDK, Türk Dil Kurumu. "Kürsü". 26.08.2022. <https://sozluk.gov.tr>.
- TDK, Türk Dil Kurumu. "Mum". 04.25.2022. <https://sozluk.gov.tr>.
- TDK, Türk Dil Kurumu. "Simge". 11.10.2021. <https://sozluk.gov.tr>.
- TDV, Türkiye Diyanet Vakfı. "Hu". 16.03.2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr>.
- Tezokur, M. H., (2012). "Yahudi dinsel Yaşamında Mikve'nin Yeri ve Önemi". *Bütün Yönleriyle Yahudilik (Uluslararası Sempozyum)*. Ankara.
- Tillich, P., (2000). "İmanın Sembolleri". çev. Atiye Çınar. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (9). ss. 767 - 774.
- Tümer, G., (2000). "Çarmıh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 8). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tümer, G., - Küçük, A., (1993). *Dinler Tarihi*. Ankara: Ocak Yayınları.
- Türkoğlu, İ., (2003). "Yahudi Geleneğinde Sinagog". *Toplumsal Tarih Dergisi*, 112 (4). ss. 10 - 17.
- Uluç, T., (2005). "İbn Arabi'de Mistik Sembolizm". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi)*.
- Uygun, A., (2019). "Bir Kurban Ritüeli Olarak Kurbanın Yakılması ve Yağ Takdimi". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (43). ss. 148 - 163.
- Ünal, A., (2016). "Yahudi Düşün Gelenekleri". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 5 (2). ss. 225 - 241.
- Wilkinson, K., (2010). *Semboller ve İşaretler*. çev. Seda Toksoy. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Wikiwand. "Antependium". 24.08.2022. <https://www.wikiwand.com/en/Antependium>
- Yiğitoğlu, M., (2010). "Yahudilik'te Semavi Mabet Anlayışı". *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi)*.
- Yıldırım, M., (2005). *Yunanistan ve Ortodoks Kilisesi*. Ankara: Aziz Andaç Yayınları.

Zeyrek, İ. N., (2014). "Yahudilikte Dini Semboller" (Megan David Örneği). *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi)*.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı ve Soyadı : Furkan KAÇAR

Eğitim Durumu

1. Lisans Öğrenimi : Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Yabancı Diller ve Düzeyi

1. İngilizce (İleri Düzey)
2. Arapça (Orta Düzey)

İş Denevimi

1. Millî Eğitim Bakanlığı, Ücretli Öğretmenlik
2. Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi

Bilimsel Yayınlar ve Çalışmalar

1. Sinagogda Sembolik Değere Sahip Kutsal Nesneler, SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Haziran 2023.